

**Fremveksten av Fremskrittspartiets
innvandringskritiske politikk
1973-1989**

av
Catrine Rindedal

Masteroppgave i historie
ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap
Universitetet i Bergen
2013

Forord

Det var i august 2011 at jeg bestemte meg for å skrive mitt masterprosjekt i historie om høyrepopulismens innvandringskritiske aspekt. Terroraksjonene 22. juli 2011 gjorde et sterkt og dypt inntrykk på hele samfunnet – også på meg. I timene før man kjente terroristens identitet og bakgrunn opplevde jeg at mange bekjente, noen venner, ga uttrykk for innvandrings- og innvandrerfiendtlige holdninger. Utbredelsen av slike holdninger overrasket meg, og vekket en faglig interesse for “fremmedfryktens populære potensiale”.

Mange fortjener en takk. Jeg vil først takke min veileder Christhard Hoffmann, som har viet tid, hatt tolmodighet, og alltid har kommet med nyttige innspill og motiverende ord. Det setter jeg pris på!

En takk fortjener også alle deltakere på masterseminaret På tvers av grenser, studenter og ansatte, og spesielt Camilla Brautaset, og seminarleder Harm G. Schröter. Aina, Tomas, Torstein, og spesielt Ahl Vegard har vært til god hjelp på lesesalen.

Jeg vil takke mine muntlige kilder Peter N. Myhre og Carl I. Hagen for deres imøtekommenhet, og spesialrådgiver for Fremskrittspartiet Ronny Røste for hans behjelpelighet. Mange ansatte på Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet, Bergen Offentlige Bibliotek, og Universitetsbiblioteket i Bergen har også bistått meg med god hjelp, og fortjener en takk for det.

Jeg er også takknemlig for hjelp fra familie og venner. Spesielt takk til Line og Inga. Den største takken går til Jone.

Hvis prosjektet har feil og mangler er det på tross av de ovennevntes innsats, og jeg tar det fulle ansvar for disse.

Catrine Rindedal,
Bergen, november 2013

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Innledning.....	1
1.2 Problemstillinger	3
1.3 Sentrale begreper.....	4
1.4 Analysens kildegrunnlag.....	5
1.4.1 Fremskrittspartiets egne utgivelser og muntlige kilder	5
1.4.2 Andre kilder.....	7
1.4.3 Oppsummerende om kilder	8
1.5 Litteratur og forskningsstatus.....	8
1.6 Disposisjon for avhandlingen.....	12
1.7 Teori og metode	13
Kapittel 2: Høyrepopulisme og liberalisme	15
2.1 Høyrepopulisme	15
2.1.1 Avgrensning mot høyreekstremisme.....	15
2.1.2 Definisjon av høyrepopulisme	16
2.1.3 Retorisk stil	19
2.2 Vesteuropeiske høyrepopulistiske partier	21
2.2.1 Front National	21
2.2.2 Freiheitliche Partei Österreichs	22
2.2.3 Fremskridtspartiet.....	23
2.2.4 Oppsummerende om de tre høyrepopulistiske partiene	25
2.3 Liberalisme.....	25
2.3.1 Liberalisme og nyliberalisme	25
2.3.2 Fremskrittspartiet vedtok liberalisme.....	27

Kapittel 3: Anders Langes holdninger og politikk **29**

3.1 Anders Langes bakgrunn.....	29
3.2 Anders Lange om rase og “de sorte”	31
3.3 Anders Langes betraktninger rundt utviklingshjelp	34
3.4 Talen i Saga Kino – et parti ble stiftet.....	35
3.5 Anders Lange om beskyldninger om rasisme	36
3.6 Arven etter Anders Lange	37

Kapittel 4: Utviklingen mot innvandringskritikk som en kampsak 1974-1986 **39**

4.1 Utviklingen av partiets innvandringspolitikk 1974-1986.....	40
4.1.1 Innvandringsstoppen av 1975.....	40
4.1.2 Fremskrittspartiets innvandringskritikk 1974-1978	42
4.1.3 Innvandring i fokus – lokalvalgåret 1979	45
4.1.4 Innvandring ble viktigere for partiet 1981-1984	48
4.1.5 Asylsøkere – en ny type innvandring og nye argumenter for restriksjon 1985-1986	50
4.1.6 Oppsummering 1974-1986.....	55
4.2 Fremskrittspartiet forsvar mot rasismebeskyldninger	55
4.2.1 Tre hovedstrategier i partiets forsvar mot beskyldninger.....	56
4.2.2 To eksempel på oppgjør: mot rasismebeskyldninger og mot rasisme generelt.....	59
4.2.3 Et internt oppgjør med rasisme	60
4.2.4 Innvandringsrestriksjon som et middel mot rasisme.....	62
4.3 Fri eller restriktiv innvandringspolitikk? Partiets ideologi og faktiske politikk	62
4.3.1 Et ønske om en liberalistisk innvandringspolitikk	63
4.3.2 Et ideologisk dilemma.....	64
4.4 Oppsummering og konklusjon	65

Kapittel 5: Fremskrittspartiets populære gjennombrudd i 1987 **68**

5.1 Innvandring til Norge på 1980-tallet – holdninger og politikk	68
5.1.1 Innvandringstall og befolkningens holdninger til innvandrere	69
5.1.2 Arbeiderpartiregjeringens innvandringspolitikk	71

5.2 Lokalvalgåret 1987.....	73
5.2.1 En internpolitisk prinsipiell debatt – uenighet blant flere ungdomslag	73
5.2.2 Fremskrittspartiets innvandringspolitiske posisjonering.....	75
5.3 “Mustafa-saken”.....	77
5.3.1 Biskop Andreas Aarflots forslag om flyktningsskatt.....	77
5.3.2 “Mustafa-brevet” og Carl I. Hagens offentliggjøring av det.....	79
5.3.3 Carl I. Hagen beklaget til Mohammad Mustafa.....	81
5.4 Innvandring som valgkampens stridstema	83
5.4.1 Kritikk mot Fremskrittspartiets innvandringskritiske fokus	83
5.4.2 NRKs partilederdebatt.....	86
5.4.3 Gjennombruddsvalget og ettervalsreaksjoner	89
5.4.4 Ettervirkningene av Fremskrittspartiets valgkamp	91
5.5 Konklusjon	93

Kapittel 6: Virkninger av Fremskrittspartiets suksess med innvandringskritikk 1987-1989 95

6.1 Ble Fremskrittspartiet et innvandringsparti?.....	95
6.1.1 Fremskrittspartiet som et protestparti – hvilken type protest?	96
6.1.2 Fremskrittspartiet og innvandringskritikk – monopol eller konkurranse?.....	98
6.2 Den politiske diskursen – forslaget om folkeavstemning som fremste eksempel.....	101
6.2.1 Fremskrittspartiets forslag om folkeavstemning om innvandring i 1988	101
6.2.2 Stortingsdebatten om forslaget om folkeavstemning	103
6.2.3 NRKs partilederdebatt.....	105
6.3 Den praktiske håndhevelsen av innvandringspolitikken.....	107
6.3.1 En ny utlendingslov ble til	107
6.4 Konklusjon	109

Kapittel 7: Konklusjon 111

7.1 To partiformenn – to ideologier	111
7.2 Utviklingen av Fremskrittspartiets innvandringskritikk – hvordan og hvorfor?.....	113
7.3 Partiets retoriske strategi og populære gjennombrudd	114

Litteraturliste	117
Kildeliste	126
Appendix	133
Abstrakt	134

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Innledning

Fremskrittspartiet feiret i år at det er førti år siden Anders Lange talte i Saga kino,¹ og stiftet partiet Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep. Man kan si at utgangspunktet for Anders Langes Parti, som fire år senere tok navnet Fremskrittspartiet, var en protest mot staten, politikerne, og monopolenes makt, slik Fremskrittspartiet i dag formulerer det i sin historiske selvpresentasjon.² Denne fremstillingen er riktig, men viser ikke hele sannheten. I talen fremmet nemlig Lange – i tillegg til protesten mot staten, politikerne og monopolenes makt – en kritikk av norsk utviklingshjelp. U-hjelpsmottakerne ble i denne anledning omtalt som “de sorte”, for dernest å tilskrives en rekke negative egenskaper. Dette var ikke første gang Lange formulerte seg slik, og holdningen hans overfor “de sorte” fremgikk også klart for de over 1300 tilhørerne i kinosalen. Fjorten år senere fikk det selverklært liberalistiske Fremskrittspartiet sitt populære gjennombrudd.

Ved lokalvalget i 1987 tredoblet partiet sin velgeroppslutning, og gjorde sitt beste valg til da.³ I valgkampen hadde partiet *politisert* innvandringsspørsmålet ved å ha innvandringsrestriksjon som en viktig kampsak. Så langt hadde det vært bred konsensus blant politikerne om at innvandring *ikke* skulle diskuteres som politisk stridsspørsmål. Grunnen til denne enigheten var at man fryktet at et søkelys på innvandringsrestriksjon ville medføre oppslutning på befolkningens fremmedfrykt. Bakgrunnen for at politiseringen kom, var en sterk vekst i antallet asylsøkere.⁴ I konteksten av økt asylinnvandring koblet partiformann Carl I. Hagen kritikk av innvandringspolitikken med en appell om å hjelpe “våre egne” gamle og syke.⁵ En uke før valget introduserte Hagen dessuten nok en dimensjon i valgkampens stridsspørsmål ved å antyde kulturell fremmedgjøring som nærstående dersom innvandringen fikk fortsette som før. Partiformannen ble fra mange hold beskyldt for å både *spille på* og *stimulere til* fremmedfrykt. Partiet vant likevel mange velgeres tillit – det ble populært.

¹ Møtet i Saga kino i Oslo fant sted 08.04.73.

² Fremskrittspartiet: “Historie”

³ Fremskrittspartiet fikk 12,3% oppslutning i fylkestingvalget (Aardal: “Valgstatistikk”).

⁴ Bjørklund 1999: 140

⁵ Rommetvedt 1988: 15

1980-tallet har blitt karakterisert som en økonomisk berg- og dalbane.⁶ En svak økning i bruttonasjonalproduktet, kombinert med høyere prisstigning, ga lavere reallønninger. Massearbeidsledighet inntraff – den første siden andre verdenskrig. Videre stimulerte bedre konjunkturer til en sterk oppgang i offentlig og privat forbruk. Bruttonasjonalproduktets vekst stoppet i 1987, og sank de neste to årene.⁷ Det var usikkerhet knyttet til velferdsstatens fremtid, og forskjellene i inntekt og levekår økte. De fleste fikk det bedre, samtidig ble flere såkalte tapere, noe en økning i uføretrygd, sosialhjelp og arbeidsledighetstrygd var et uttrykk for.⁸ Fra midten av 1980-tallet spredte en følelse av krise og fremtidsfrykt seg, og tilliten til de store offentlige institusjonene ble svekket.⁹ Den forestående analysen vil vise hvordan Fremskrittspartiet vurderte mobiliseringspotensialet i disse kontekstene.

Objektet for dette masterprosjektet er fremveksten av Fremskrittspartiets innvandringskritiske politikk. Partiets fokus på innvandringskritikk i 1987 har blitt omtalt som et *skifte*.¹⁰ Med utgangspunkt i partiprogrammer er konklusjonen at partiet var det som brydde seg klart *minst* om innvandring på 1970-tallet, og på begynnelsen av 1980-tallet.¹¹ På 1990-tallet skjedde det en *reorientering* i Fremskrittspartiets innvandringspolitikk, som innebar søkelys på kultur, har det også blitt hevdet.¹² Etter å ha analysert kildematerialet er jeg uenig i disse fremstillingene, og jeg vil med denne avhandlingen beskrive utviklingen av Fremskrittspartiets innvandringskritiske profil på en annen måte.

Jeg vil med prosjektet vise at partiet lenge før 1987 var opptatt av temaet, og skilte seg ut ved å være kritisk til flere aspekter ved innvandring. Hva som kjennetegnet partiets innvandringspolitikk, og hva som var dets konkrete forslag vil jeg klargjøre analytisk. Min oppmerksomhet vil være konsentrert om hvilke *argumenter* partirepresentantene benyttet. En analyse av partirepresentantenes *retorikk* vil vise det underkommuniserte budskapet – det som velgerne kan ha oppfattet, og gitt sin oppslutning til. Partiets holdninger til “de andre” vil stå sentralt. Det er også vesentlig å identifisere *aktørene*, og finne svar på om initiativet til innvandringskritikk kom fra partiets grasrot, medlemmer og lokale representanter, eller sentrale aktører, for eksempel partiets stortingsrepresentanter og ledelse. Hvilken *strategi* partiet brukte

⁶ Benum 1998: 96

⁷ Benum 1998: 97

⁸ Furre 1992: 422

⁹ Benum 1998: 214

¹⁰ Tor Bjørklund (2003)

¹¹ Anniken Hagelund (2003)

¹² Tor Espen Simonsen (2007)

for å formidle sin politikk, og for å mobilisere velgere, er også av interesse.

Avhandlingen vil hovedsakelig ta for seg utviklingen fra 1973 til 1987. Partiet ble som kjent stiftet i 1973, og det var i 1987 at partiet, som nevnt ovenfor, for alvor politiserte¹³ innvandring. Utviklingen gjennom disse årene viser fremveksten av Fremskrittspartiets innvandringskritikk. Mest oppmerksomhet vil jeg vie til 1980-tallet, da utviklingen i den innvandringskritiske retningen tiltok. Avhandlingen avgrenses endelig til stortingsvalget i 1989, to år etter Fremskrittspartiets valgsuksess med innvandringskritikk, slik at også de umiddelbare virkningene av suksessen kan belyses.

Prosjektet vil kaste lys over viktige sider ved norsk innvandringspolitikk, da Fremskrittspartiet har vært den klareste politiske forkjemper for innvandringsrestriksjon. Partiet har markert seg i innvandringsdebatten, og til dels også definert rammene for denne. Derfor vil man ved å kjenne Fremskrittspartiets innvandringspolitiske utvikling også bedre kunne forstå innvandringspolitikken. Aspekter ved Fremskrittspartiets innvandringskritikk som til nå ikke har vært kjent eller vektlagt, vil altså i det følgende bli belyst. Kanskje vil avhandlingen bidra til å skape en bedre forståelse av det nye regjeringspartiets historie.

1.2 Problemstillinger

Hovedproblemstillingen for prosjektet er:

Hvordan og hvorfor ble innvandringsrestriksjon en viktig kampsak for Fremskrittspartiet på 1980-tallet?

Underproblemstillingene for prosjektet er:

Hvordan lanserte og forsvarte Fremskrittspartiet innvandringsrestriksjon som et viktig politisk tema i Norge?

¹³ Jeg vil, som Tor Bjørklund, benytte *politisering* om når velgerne ble bevisst temaet, og det ble et strids spørsmål i politikernes kamp om oppslutning. Bjørklund anslår at politiseringen av innvandring skjedde 1985-1987 (Bjørklund 1999: 137).

Er ønsket om innvandringsrestriksjon basert på en liberalistisk grunnholdning, eller er dette en tilbakevendende forklaring for å unngå beskyldningene om at Fremskrittspartiet var rasistisk og fremmedfiendtlig?

1.3 Sentrale begreper

Avhandlingen tar for seg et verdiladet tema, og en bevisst begrepsbruk er viktig for å forstå hva fenomenet er, men også hva det ikke er. De mest sentrale begrepene som behøver å defineres er fremmedfrykt og rasisme.

Fremmedfrykt, eller xenofobi, betyr i snever forstand “frykt for den fremmede”, men “hat mot fremmede” er også en utbredt tolkning av begrepet. I det tyske språket benyttes fremmedfrykt og fremmedfiendtlighet synonymt, og det illustrerer denne dobbeltbetydningen.¹⁴ Frykt og hat er emosjoner, og subjektive opplevelser. Begrepet har også et normativt aspekt, all den tid man skiller “ens egne” fra “de andre”. Det gjøres med utgangspunkt i for eksempel rase, etnisitet, nasjonalitet, eller kultur, ved hjelp av blant annet stereotyper og fordommer.¹⁵ Fremmedfrykt kan karakteriseres av en oppfatning om at det er naturlig å leve med “ens eget slag”, kombinert med en fiendtlig innstilling til de av “et annet slag”. Frykten aktiveres gjerne ikke før “fremmede” kommer nært, og gir følelsen av å true ens egen gruppe og identitet.¹⁶ I dette prosjektet vil “etniske nordmenn” tilsvare “ens egne” eller “oss”, og territoriet Norge markerer yttergrensene for dette fellesskapet.¹⁷ Fremmedfrykt er noe annet enn nasjonalisme, fordi nasjonalisme kan innebære fremmedfrykt, men fremmedfrykt trenger ikke være nasjonalistisk.¹⁸ Fremmedfrykt kan imidlertid leses som en forlengelse av etnosentrisme, definert som at mennesket anser sin egen etniske gruppe som unik og spesiell, med spesielt gode verdier.¹⁹ I avhandlingen skiller jeg mellom fremmedfrykt som er essensiell og innvandrings skepsis som kan forklares funksjonelt. Det er altså mulig å være skeptisk til innvandring, uten å frykte “de fremmede”.

¹⁴ Wicker 2001: 16649-16652

¹⁵ Wicker 2001: 16649-16652

¹⁶ Rydgren 2008: 740

¹⁷ Språkrådet skapte debatt da det i 2006 uttalte at betegnelsen “etniske nordmenn” har oppstått grunnet stor innvandring, og har samme mening som “nordmenn” hadde før (Ny tid 27.10.06). Det presiserte senere at: “En trenger ikke være “etnisk norsk” for kalle seg nordmann eller for å bli kalt nordmann” (Språkrådet [pressemelding]).

¹⁸ Gellner 1995: 6

¹⁹ Turner (red.) 2006: 175

Den opprinnelige betydningen av *rasisme* tar utgangspunkt i en ideologi som hevder eksistensen av ulike biologiske raser, og at et hierarki eksisterer mellom disse. Etter nazistenes rasemotiverte folkemord og oppgjøret med kolonialismen ble raseideologi ansett som uakseptabelt, og teorien om en forskjell mellom mennesker basert på rase ble forkastet, i alle fall av de aller fleste. Forskning har heller ikke kunnet påvise at raser finnes, da forskjeller innad i testgrupper har vist seg å være like vanlige som de mellom testgrupper.²⁰ Klassisk rasisme er basert på: “[D]emonstrably false theories of racial differences appropriated by a culture in order to deny or unjustly distribute social privileges, economic opportunities, and political rights to the racially stigmatized groups”.²¹ I et rasistisk samfunn vil fordommer, diskriminering og institusjonalisert diskriminering forekomme hyppig, og påvirke menneskers livsløp.²² Rasismebegrepet har utviklet seg fra å ta utgangspunkt i sosialt konstruerte menneskeraser, til å ta utgangspunkt i kulturelle forskjeller. Martin Barker vektlegger at man i *den nye rasismen* har en ide om en kultur, gjerne knyttet til nasjonalitet, fra hvilken man utvikler en følelse av enhet, og ønske om å være omgitt sine egne.²³ Rasespørsmålet handler grunnleggende om at man er *forskjellige*, og ikke nødvendigvis hierarkisk ordnet. Barker skriver at innvandring blir opplevd som en trussel fordi den bryter homogeniteten. Den nye rasismens essens er at den hevder at det er menneskets natur å være bevisst hvordan ens eget samfunn skiller seg ut fra andres: “They are not better or worse. But feeling of antagonism will be aroused if outsiders are admitted”.²⁴

1.4 Analysens kildegrunnlag

I prosjektet tar jeg for meg Fremskrittspartiets programfestede innvandringspolitikk, og dets konkrete forslag til praktisk politikk. Analysen vil også beskjeftige seg med hvordan partiets representanter diskuterte innvandring internt, og i nasjonalforsamlingen og media. Også hvordan media kommenterte Fremskrittspartiets innvandringspolitikk er av interesse. Dette gjør et omfattende og variert kildemateriale aktuelt.

²⁰ Turner (red.) 2006: 490

²¹ Turner (red.) 2006: 496

²² Turner (red.) 2006: 492

²³ Barker 1981: 20

²⁴ Barker 1981: 21

1.4.1 Fremskrittspartiets egne utgivelser og muntlige kilder

Jeg har to ganger søkt om innsyn i arkivet etter Fremskrittspartiet ved Riksarkivet. Først fikk jeg avslag med begrunnelsen at de har en streng praksis med å gi tilgang; de har tidligere bare gitt innsyn til et par forskningsprosjekter, og aldri til noen under utdanning.²⁵ Det første avslaget gjaldt tilgang til *alt* materialet i arkivet. Mine to muntlige kilder, de sentrale partirepresentantene Carl I. Hagen og Peter N. Myhre²⁶, uttrykte begge overraskelse over at jeg hadde fått avslag. Med min andre søknad fikk jeg innvilget innsyn, men svært begrenset. Tillatelsen gjaldt alt materiale som tidligere har vært offentlig tilgjengelig, og i praksis var det hovedsaklig avisutklipp. Assisterende generalsekretær Øistein Lid begrunnet begrensningen for meg muntlig med at hvis jeg fikk bred tilgang, så måtte mange få det, og det ville bli en utfordring for partiet. Arkivets innhold ble også oppgitt som en årsak til ikke å gi meg mer omfattende innsyn. Jeg vet ikke om rådgiveren mente at innholdet relatert til mitt tema var spesielt sensitivt og kontroversielt. Jeg vil uansett hevde det er bemerkelsesverdig at et politisk parti ikke ønsker åpenhet rundt egen organisasjon og utvikling.

Jeg har analysert Fremskrittspartiets prinsipp- og valgprogram fra 1973 til 1985. Innvandring ble ikke nevnt i valgprogrammet av 1973, men etter hvert fikk temaet flere avsnitt i programmet. Partiet har *ikke* presentert innvandringsrestriksjon som en viktig kampsak i dets program. På Nasjonalbiblioteket fikk jeg tilgang til diverse løpesedler, valgkampbrosjyrer og lignende materiale utgitt av partiet. I tillegg finnes mikrofilm av *Hundeavisen*, *Anders Langes Avis*, *Anders Langes Parti-avisen* og *Fremskritt*.²⁷ Jeg har gjennomgått alle utgivelser fra februar 1960 til desember 1987; dette utgjør mye av kildematerialet for kapittel 3, 4 og 5. Fra partistiftelsen i 1973 var disse avisene, tross navneendringer, partiets offisielle partiavis.

To muntlige kilder har bidratt til analysens kildegrunnlag, de ovennevnte Peter N. Myhre og Carl I. Hagen. Begge var flere ganger sentrale i noen av begivenhetene jeg tar for meg i prosjektet, og den daværende partiformannen Hagen åpenbart oftere enn Myhre, som blant annet

²⁵ Larsen (2012) [korrespondanse]

²⁶ Peter N. Myhre (f. 1954) har hatt en rekke verv i Fremskrittspartiet. Han var blant annet ungdomspartiets første leder 1978-1984, og 1978-1986 satt han i Fremskrittspartiets sentralstyre. Han var leder for partiets bystyregruppe 1982-1994, og 1990-1992 var han ordfører i Oslo. 2009-2013 var han stortingsrepresentant.

²⁷ Hundeavisen ble etablert av Anders Lange i 1948 og utgitt til 1953. Den gjenoppstod i februar 1960. I januar 1962 tok avisen navnet Anders Langes Avis: Hundeavisen, med undertittelen "Om hunder og hundevilt og om menneskets kamp mot statsmakten", og i mai samme året ble tittelen endret til Anders Langes Avis: Organ for "Uavhengighetspartiet". 1975-1977 het avisen Anders Langes Parti-avisen, og siden 1977 har avisen båret navnet Fremskritt.

var leder for Fremskrittspartiets Ungdom og partiets bystyregruppe. Jeg opplevde begge beretninger som koherente, men begge hadde problemer med å gi svar innenfor prosjektets tidsavgrensning. Det kan skyldes at flere kontroversielle innvandringsrelaterte hendelser fant sted på 1990-tallet, og det er ikke uvanlig at menneskets hukommelse trekker sammen ensartede hendelser til ett begivenhetsforløp.²⁸ Fordi jeg i en av mine problemstillinger søker svar på om noe er en “tilbakevendende forklaring” er det nødvendig å være bevisst menneskets behov for å minske motsetninger i eget liv. Mennesket søker derfor balanse mellom atferd og holdninger, og vil unngå motstridende holdninger og inkonsistent atferd. Kognitiv dissonans oppstår når man opplever at to eller flere ideer, holdninger eller oppfatninger kommer i logisk konflikt. I slike tilfeller endrer man gjerne den ene av årsaksforholdene.²⁹ Informasjonen jeg ervervet gjennom de muntlige kildene passet inn i prosjektets sammenheng, især da intervjuet med Myhre ga meg problemstillingen om liberalisme som en reell- eller tilbakevendende forklaring på innvandringsrestriksjon. Hagen bekreftet at han var opptatt av innvandringsspørsmålet allerede på slutten av 1970-tallet, og av innvandrernes *annerledeshet*.

1.4.2 Andre kilder

Som kilder til partiets arbeid i Stortinget benytter jeg Stortingsforhandlinger knyttet til innvandringsrelaterte saker. Jeg bruker flere Norges offentlige utredninger (NOU-er) – rapporter som er utarbeidet av et utvalg eller arbeidsgrupper, på oppdrag fra et departement eller ved kongelig resolusjon. Disse bruker jeg dels som grunnlag for å forstå holdninger og mentalitet, men også som beretninger om faktisk innvandringspolitisk utvikling. Det vil i denne avhandlingen være viktig å kjenne innvandringsutviklingen, derfor anses statistikk over antallet innvandrere, asylsøkere og flyktninger som en nødvendig kilde. Holdningsanalyser, meningsmålinger og valgforskning belyser viktige aspekter i politisk historie, da det gir en bedre forståelse av valgene, og velgernes atferd.

Jeg vil i avhandlingen rette søkelys på retorikk; derfor er partirepresentanters uttalelser og intervjuer viktige. Aviser er i denne sammenheng sentrale kilder. Aviser har et mål om at formidlingen skal kjennetegnes av objektivitet, først og fremst sannhet, relevans og upartiskhet,³⁰

²⁸ Kjeldstadli 1981: 70

²⁹ Kjeldstadli 1981: 71

³⁰ Westerståhl 1972: 2

men de kan være politisk farget, eller ha mål om opinionsdanning. Derfor er det ikke helt uproblematisk at jeg har benyttet aviser som beretning så vel som levning; aviser er like fullt godt egnet til å følge utviklingen av politiske saker, og viser hvordan politikerne ønsket å formidle sin politikk i offentligheten. Kilder som taler holdt på åpne møter og TV-sendte debatt deltakelser, viser også hva partiet formidlet for elektoratet, og er derfor også en del av avhandlingens kildemateriale.

1.4.3 Oppsummerende om kilder

Jeg har selvsagt måttet gjøre et kildeutvalg, men jeg har etterstrebet at det valgte materialet skal være representativt for diskusjonene som fant sted, både internt i partiet, og i offentligheten. Begrensingen som ble lagt på innsyn i partiarkivet er *prosjektets viktigste forbehold*. Prosjektet hadde antakelig hatt en ganske annen utforming, og ville gitt andre resultater, dersom jeg hadde hatt tilgang til flere av partiets egne kilder. Når jeg benytter betegnelser som “den interne debatten”, viser jeg altså til en diskusjon som fant sted i partiavisen *Fremskritt*, og for eksempel ikke til de som eventuelt fant sted på sentralstyre- eller landsmøter. Det er ikke helt uproblematisk, men det er imidlertid etablert at partiaviser representerer et uttrykk for partiets politiske synspunkter og standpunkter. Partiavisen er også et sted hvor både partiets grasrot og ledelse har mulighet til å uttale seg. Jeg kunne ha benyttet radiokilder, spesielt med tanke på Anders Langes virksomhet. Jeg har likevel vurdert Langes arbeid som journalist og redaktør som tilstrekkelig for å forstå hans grunnholdninger, da han i sin rolle som redaktør og utgiver hadde spillerom til å skrive fritt.

1.5 Litteratur og forskningsstatus

Hovedvekten av forskningslitteraturen om Fremskrittspartiet behandler partiet som et *høyrepopulistisk* parti. Mange har skrevet om og forsket på Fremskrittspartiet, og jeg vil ikke presentere alt dette arbeidet her, men heller den litteraturen jeg selv har benyttet i arbeidet med avhandlingen. Påfallende få historikere har forsket på Fremskrittspartiet. Det meste av forskningen er gjort innen andre fagdisipliner enn historie, spesielt har statsvitere og sosiologer arbeidet med temaet. Jeg vil i den følgende presentasjonen ta for meg relevant forskning innen de

ulike fagdisiplinene, og avslutningsvis presenterer jeg den mindre vitenskapelige litteraturen.

Tor Espen Simonsens masteroppgave i historie, *Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet* (2007), tar for seg utviklingen som følger etter min tidsavgrensing av 1989.

Simonsen skriver at Fremskrittspartiet på 1990-tallet tok opp en ny dimensjon, da det begynte å snakke om politiske og kulturelle problemer knyttet til innvandring. Han anerkjenner at enkelte forhold før dette, som Carl I. Hagens bruk av “Mustafa-brevet”, pekte i retning av denne nyorienteringen, men understreker at det ikke var et entydig brudd med den nyliberale orienteringen i innvandringspolitikken.³¹ Simonsen viser ikke til flere eksempler. Han skriver at partiets syn på innvandrings-saken må forstås ut fra bildet om en “populistisk kulturkamp”; kritikken mot innvandring og de fremmede kulturene som en potensiell trussel ble implementert i det populistiske fiendebildet og kritikken mot det etablerte. Simonsen betegner partiets valgkamp i 1987 som en innvandringskritisk *vending*.³²

Historiker Jan Martin Iversen skriver i boken *Fra Anders Lange til Carl I. Hagen. 25 år med Fremskrittspartiet* (1998): “De nasjonalistiske strømninger som gjennomsyrrer Fremskrittspartiet kanaliseres ut til velgerne bevisst eller ubevisst”.³³ At partiet gikk inn for en restriktiv flyktningpolitikk var en viktig del av det politiske testamentet Anders Lange etterlot seg, og eksemplene er mange, følger Iversen opp.³⁴ Likevel gir han ingen eksempel som viser sammenhengen mellom Lange og innvandringsrestriksjon. Iversen oppgir tre hovedårsaker til at partiet valgte å ha søkelys på innvandring. Først, at partiet ønsket å stoppe eller redusere innvandringen. Det fryktet også at innvandringen ville skape spenninger og grupperinger. I tillegg hadde partiet en klar overbevisning om at man kunne vinne politisk oppslutning på fremmedfrykten blant velgerne.³⁵ Iversen oppgir ikke hva hans resonnement er basert på. Han hadde forøvrig fri tilgang til Fremskrittspartiets arkiv i sitt arbeid med boken.³⁶

Professor i statsvitenskap Tor Bjørklund stadfester i *Valget i 1995 i lys av sosiale og politiske endringer* (1999) at det ikke er enkelt å avgjøre når innvandringssspørsmålet for alvor dukket opp i norsk politikk. Han hevder at det først var ved lokalvalget i 1987 at befolkningen ble bevisst de partipolitiske frontene i innvandringssspørsmålet, og at det var et spørsmål som påvirket

³¹ Simonsen 2007: 82-83

³² Simonsen 2007: 85

³³ Iversen 1998: 167

³⁴ Iversen 1998: 167

³⁵ Iversen 1998: 171

³⁶ Iversen 1998: 224

velgerne fra 1985 til 1987.³⁷ Han skriver videre at det ikke var uventet at Fremskrittspartiet ble eksponent for innvandrerskepsis og fremmedfiendtlighet. “På ulike måter hadde partiet også tidligere markert seg”, for eksempel ved å stemme mot å gi stemmerett til utenlandske statsborgere i 1983, påpeker Bjørklund.³⁸ Fremskrittspartiet viet ikke innvandring stor plass i programmet, men formuleringene var mer negative enn andre partiers, fortsetter Bjørklund.³⁹ Om andre halvdel av 1980-tallet, skriver Bjørklund i artikkelen “Fremskrittspartiet gjennom 30 år” (2003): “Fra å være høyrebølgens *reneste vann*, beveger partiet seg inn i fremmedfiendtlighetens *grumsete farvann*”.⁴⁰ Fra andre halvdel av 1980-tallet skjedde et *skifte*, ved at innvandringssaken ble sentral, forklarer han. Bjørklund har også skrevet “Anders Lange og Fremskrittspartiet. Norges svar på Glistrupianismen” (1981).

Laila Th. Kleven tar i sin hovedfagsoppgave i statsvitenskap, *En studie av oppslutningen om Fremskrittspartiet i lys av sosiale og politiske endringer* (1998), for seg valgene i 1987 og 1995. Hun konkluderer med at Fremskrittspartiet ikke kan omtales som et ensaksparti med ensidig vekt på innvandringsspørsmålet, men heller med kjennetrekke som “velferdssjåvinisme”, “neo-liberalism of the lower strata”, og misnøye. Partiet representerte ikke en rendyrket utgave av verken liberalisme eller populisme, mener Kleven.⁴¹ Anders Ravik Jupskås konkluderer i sin masteroppgave i statsvitenskap, *Populisme på norsk. En typologi med belegg fra partilederdebatte 1973-2005* (2008), med at de populistiske innslagene i norsk politikk hovedsakelig har kommet fra Carl I. Hagen. Han skriver at det var Anders Lange som introduserte den nyliberale populismen, og den ble videreført av Arve Lønnum. Jupskås plasserer Hagen både i den nyliberale og nativistiske populismen.⁴²

Anniken Hagelund, dr. polit i sosiologi, skriver i doktorgradsavhandlingen *The importance of Being Decent* (2003) at Fremskrittspartiet var det partiet som brydde seg klart *minst* om innvandring på 1970-tallet, og på begynnelsen av 1980-tallet.⁴³ Denne slutningen er basert på en sammenligning av partiprogrammer. Frykten for kulturproblemer, som partiets stortingsrepresentant Erik Gjems-Onstad ga uttrykk for i forbindelse med innvandringsstoppen i

³⁷ Bjørklund 1999: 140

³⁸ Bjørklund 1999: 141

³⁹ Bjørklund 1999: 141

⁴⁰ Bjørklund 2003: 136

⁴¹ Kleven 1998: 128

⁴² Jupskås 2008: 112-114

⁴³ Hagelund 2003: 107

1974, ble ikke nevnt i programmet av 1977, stadfester Hagelund.⁴⁴ Hun skriver at Fremskrittspartiet problematiserte innvandring fra midten av 1980-tallet, og videre at en ny type problematisering ble viktigere på 1990-tallet, nemlig forestillingen om kulturelt mangfold som en fare.⁴⁵ Hagelund benytter begrepet *anstendighet* for å forklare skillet mellom Fremskrittspartiet og de andre partiene har blitt definert.⁴⁶ Begge parter har hevdet å representere en anstendig politikk, skriver Hagelund.⁴⁷

Grete Brochmann, professor i sosiologi, skriver i “Partienes syn på innvandring. 1975-1990” (2003) at Fremskrittspartiet i 1977 la liten vekt på innvandring fordi partiet bare omtalte temaet “i forbifarten” i dets program.⁴⁸ Fire år senere hadde partiet “stadig et beskjedent program”.⁴⁹ Brochmann baserer sin analyse på hvilken plass innvandring vies i programmet, og det følgende sitatet om partiet i 1985 understreker dette: “Hvis en ser bort fra den polemiske undertonen og de negative begrunnelsene for restriksjonene, er det ikke så mye som skiller Fremskrittspartiets syn på innvandringspolitikken fra for eksempel Arbeiderpartiets”.⁵⁰ Om valgkampen i 1987 skriver hun at et spenningsmønster var i ferd med å tegne seg; Fremskrittspartiet var det eneste som ville bli oppfattet som negativt til innvandring. “Ordvalg og virkemidler kommuniserte motstand effektivt til velgerne”, fastslår Brochmann.⁵¹ Innvandring etablerte seg som en politisk symbolsak på slutten av 1980-tallet, og man viste til moral for å betegne ståsted, skriver hun.⁵²

De to antologiene *Från Le Pen till Pim Fortuyn. Populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa* (2004), redigert av professor i politisk sosiologi Jens Rydgren og statsviter med doktorgrad Anders Widfeldt, og *Høyrepopulisme i Vest-Europa* fra (2009), redigert av historikerne Tor Espen Simonsen, Anders Granås Kjøstvedt og Katrine Randin, er begge relevante for kapittel 2. Begge har også egne kapitler viet Fremskrittspartiet, skrevet av henholdsvis sosiolog Anniken Hagelund og statsviter Anders Ravik Jupskås.

Torbjørn Eide intervjuet Anders Lange, og utga intervjuet i bokform på eget forlag. Boken utkom i 1974, og tittelen var *Anders Lange på nært hold*. Da Lange døde det samme året

⁴⁴ Hagelund 2003: 107

⁴⁵ Hagelund 2003: 108

⁴⁶ Hagelund 2003: 105

⁴⁷ Hagelund 2003: 129

⁴⁸ Brochmann 2003: 187

⁴⁹ Brochmann 2003: 189-190

⁵⁰ Brochmann 2003: 193

⁵¹ Brochmann 2003: 194

⁵² Brochmann 2003: 195

utga Eide boken på nytt, under tittelen *Anders Lange som han var*. I den uautoriserte biografien *Anders Langes saga* (1993) tar tidligere leder for Sosialistisk Venstreparti Hanna Kvanmo og Arild Rygnestad blant annet for seg Langes forhold til apartheid-regimiet i Sør-Afrika. De uautoriserte biografiene *Kong Carl. En uautorisert biografi om Carl I. Hagen* (2001) av Jan Ove Ekeberg og tidligere partimedlem Jan Arild Snoen, og *Profet i eget land: historien om Carl I. Hagen* (2006) av Elisabeth Skarsbø Moen, behandler begge Hagens politiske virke, og skriver blant annet om “Mustafa-saken”. Jeg benytter også Hagens memoarer *Ærlig talt: memoarer 1944-2007* (2007) dels som en kilde til å forstå hans holdninger og politiske standpunkter, og noen ganger som en kilde til fakta om partiet.

Flere av forskernes begreper kan være hensiktsmessig å ha med seg inn i analysen av diskursen. Flere har hatt fokus på partiprogrammene når de har vurdert perioden 1973-1987, og forsømmer med det partirepresentantenes retorikk og den politiske praksisen forøvrig. Jeg vil hevde det nettopp er i aspektene Brochmann velger å se bort ifra – den polemiske undertonen og de negative begrunnelsene for restriksjonene – at man kan gjøre de mest spennende funnene. Ord og retorikk er viktig – også *før* 1987. Forskningen har typisk vært basert på et begrenset kildemateriale, eller har hatt et begrenset fokus. Jeg vil hevde at et bredt analysegrunnlag er nødvendig for å forstå partiets innvandringskritiske utvikling, da konklusjoner basert utelukkende på partiprogram eller noen enkelthendelser kan tegne et ufullstendig eller ukorrekt bilde.

Min avhandling vil representere en endring i litteraturen om Fremskrittspartiet. Jeg vil påvise flere hendelser før Mustafa-brevet, som også er et uttrykk for innvandringskritikk med fokus på kultur. Med *innvandringskritikk* viser jeg til en grunnleggende negativ innstilling til fenomenet, og en problematisering av dette. Mange baserer seg på Bjørklunds arbeid av 1999, men overser den delen hvor han sier det ikke var overraskende at Fremskrittspartiet ble innvandringskritisk i 1987. Han glemmer faktisk selv dette aspektet fire år senere, noe sitatet over viser. Jeg vil fordype meg i hvorfor det *ikke* var overraskende at Fremskrittspartiet rettet søkelyset mot innvandring i valgkampen i 1987, og at det *ikke* var et skifte eller en reorientering i partiets politikk, slik flere synes å mene.

1.6 Disposisjon for avhandlingen

Avhandlingen er delt inn i syv kapitler, de to første er basert på litteratur. Kapittel 2 omhandler

Fremskrittspartiets politiske kontekst, og konsentrerer seg om to *ideologier*; høyrepopulisme og liberalisme. Forskere plasserer Fremskrittspartiet i den høyrepopulistiske partifamilien, og partiet er selverklært liberalistisk. Jeg vil i den fortløpende analysen og avsluttende konklusjonen vurdere Fremskrittspartiet opp mot disse ideologiene, for slik å kunne svare på avhandlingens andre underproblemstilling.

Kapittel 3, 4, 5 og 6 er analysekapitler, altså hovedsakelig kildebaserte. Kapittel 3 er viet Anders Lange og partiets *stiftelse* i 1973, og det viser noen av ideene og holdningene Fremskrittspartiet springer ut fra. Kapittel 4 er en analyse av Fremskrittspartiets innvandringskritiske *utvikling* fra 1974 til 1987, og jeg vil ha fokus på retorikk, program og praksis. Det er i dette kapittelet at jeg vil svare på avhandlingens hovedproblemstilling. Kapittel 5 tar for seg valgåret 1987 som ledet til partiets populære *gjennombrudd*, med søkelys på dets kommunikasjonsstrategi og hvilke politiske spillerom det måtte forholde seg til. Jeg vil svare på avhandlingens første underproblemstilling her, og Carl I. Hagens offentliggjøring av “Mustafabrevet” vil være sentralt i dette. Kapittel 6 viser de umiddelbare *virkningene* av Fremskrittspartiets politisering av innvandring, gjennom tre perspektiver; virkninger for partiet selv, for den innvandringspolitiske diskursen, og for den praktiske politikken. I avhandlingens siste kapittel samler jeg trådene, altså analysenes viktigste funn, i en konklusjon.

1.7 Teori og metode

I min tilnærming til kildematerialet benytter jeg først og fremst klassisk historisk kildekritikk. Som nevnt ovenfor støtte jeg på flere hindringer i innsamlingen av materialet, men endte likevel med et materiale jeg anser som tilfredsstillende for å kunne svare på prosjektets problemstillinger. Hovedvekten av det forestående arbeidet ligger i å tolke meningsinnholdet i kildene, fortrinnsvis ved hjelp av retorisk analyse. Jeg vil ha fokus på hva som var avsenders budskap; i tillegg vil jeg ha mottakergruppe, og måten denne mottok avsenders budskap på *in mente*. Man må kunne anta at de politiske aktørene har hatt en hensikt med det de har formidlet, da ønsket om å overbevise velgere er sentralt for den gjennomsnittlige politiker. Når jeg i avhandlingen tilegner et utsagn mening, er det alltid med forbehold om at avsenderen kan ha ment noe annet. Jeg forsøker imidlertid å presentere mulige, sannsynlige tolkninger, gjennom en kritisk-analytisk tilnærming.

Jeg vil dels benytte representasjonsanalyse, da prosjektet dels søker å vise hvordan Fremskrittspartiet *fremstilte* fenomenet innvandring. Metoden innebærer en analyse av hvordan ting, personer og saksforhold blir fremstilt gjennom språklige og ikke-språklige uttrykk.⁵³ Også “emosjonsvekkingsmodellen” kan skape forståelse for noen av hendelsene avhandlingen tar for seg. Modellen sier at et parti bør jobbe for å vekke *entusiasme* og gi velgerne en følelse av at det kan tilby *trygghet*. Samtidig bør partiet skape et bilde av sine politiske motstandere som en trussel mot det trygge, og slik skape *frykt* for disse.⁵⁴ Ifølge modellen bør valgkampstrategien til et såkalt underdog-parti – som Fremskrittspartiet var i årene 1973-1987 – først og fremst være å fremstille motstanderens politikk som assosiert med fare, usikkerhet og potensiell krise. Partiet bør deretter forsøke å ødelegge entusiasmen motstanders politikk skaper, for så å skape entusiasme blant egne tilhengere.⁵⁵

En *agenda* kan defineres som et sett av saker som blir kommunisert i en rangorden av viktighet til en gitt tid.⁵⁶ En *agendasettingsprosess* kan defineres som en pågående konkurranse om å oppnå oppmerksomhet for sin sak i media, offentligheten, eller hos den politiske eliten.⁵⁷ Et problem krever eksponering i massemediene før det kan betegnes som en offentlig sak.⁵⁸ Altså er et parti tjent med å formulere den saken det anser å være et problem, partiets agenda, slik at saken oppnår eksponering i massemediene.

Hvis det var den økonomiske og sosiale krisestemningen i Norge på 1980-tallet som var årsaken til at Fremskrittspartiet valgte å fremme en innvandringskritisk politikk kan forklaringen betegnes som *funksjonell*. En *essensiell* forklaring tar derimot ikke utgangspunkt i kontekst, men kultur – som for eksempel fremmedfrykt, rasisme og såkalt kulturkræsje. Forklaringstypen anerkjenner en slik ressurs av en gitt størrelse i befolkningen som kan brukes til politisk vinning. Fremskrittspartiet ble i tråd med den essensielle årsaksforklaringen beskyldt for å utnytte befolkningen følelsesmessig i valgkampen i 1987. De to forklaringstypene er i teorien diametrale motsetninger, men i tilfellet med Fremskrittspartiets strategivalg i 1987 synes en kombinasjonsforklaring likevel bedre egnet – partiet virker å ha mobilisert med utgangspunkt i både kontekst og kultur.

⁵³ Andersen, Rosland, Ryymin og Skålevåg 2012: 104-106

⁵⁴ Todal Jenssen 2007: 33

⁵⁵ Todal Jenssen 2007: 35

⁵⁶ Dearing og Rogers 1996: 2

⁵⁷ Dearing og Rogers 1996: 1-2

⁵⁸ Dearing og Rogers 1996: 2

Kapittel 2: Fremskrittspartiets ideologiske kontekst: høyrepopulisme og liberalisme

I dette kapittelet vil jeg vise Fremskrittspartiets internasjonale partipolitiske kontekst, med hovedvekt på 1980-tallet. Jeg vil definere høyrepopulisme, og deretter presentere det politiske fenomenet i en vesteuropeisk ramme med utgangspunkt i tre partier: franske Front National, østerrikske Freiheitliche Partei Österreichs, og danske Fremskridtspartiet.⁵⁹ Videre vil jeg kort presentere Fremskrittspartiets selverklærte partiideologi liberalisme, samt nyliberalisme. Jeg vil også vise hvordan andre har betegnet partiet i årene 1973-1989 i henhold til liberalisme, og hvordan partiet i denne perioden selv definerte sin ideologi.⁶⁰

2.1 Høyrepopulisme

Høyrepopulisme kan defineres som en politisk ideologi som avviser den etablerte “sosialdemokratiske konsensus”, og kombinerer anti-elitisme og markedsliberalisme.⁶¹ En slik definisjon er ikke nødvendigvis fullstendig, og forskere er uenige om hvordan fenomenet best kan betegnes, noe det følgende vil vise. De vesteuropeiske høyrepopulistiske partiene oppstod etter andre verdenskrig, og innen 1980-tallet var flere relativt etablerte, men ikke nødvendigvis populære. Høyrepopulisme befinner seg i grenseland til det politisk ekstreme ifølge forskningslitteraturen, og jeg vil avgrense høyrepopulisme fra andre politiske ideologier. Høyrepopulistisk strategi innebærer gjerne en viss type retorikk, og jeg vil presentere kjennetegnene til denne.

2.1.1 Avgrensning mot høyreekstremisme

Høyrepopulistiske partier er en ny type partier til høyre for de tradisjonelle konservative høyrepartiene, til forskjell fra de ekstreme partiene med utgangspunkt i fascisme, nazisme og

⁵⁹ Jeg kunne også benyttet partier som sveitsiske Schweizerische Volkspartei (stiftet 1971), nederlandske Centrumpartij (stiftet 1980), og italienske Lega Nord (stiftet som Lega Lombarda i 1982) som eksempel, men de tre jeg har valgt illustrerer godt ulike aspekter ved høyrepopulisme.

⁶⁰ Jeg vil imidlertid *ikke* vurdere hvorvidt Fremskrittspartiet er høyrepopulistisk eller liberalistisk i dette kapittelet, men heller i de fem neste kapitlene, og da særlig i konklusjonskapittelet.

⁶¹ Betz 1998: 3-5. Betz benytter betegnelsen “radical right-wing populism” om det jeg kaller høyrepopulisme. Han vektlegger også at en høyrepopulistisk strategi innebærer å hevde å snakke på vegne av det alminnelige “folket”, og å mobilisere harme med utgangspunkt i en følelse av urettferdighet (Betz 1998: 3-5).

antisemittisme. De ekstreme høyrepartiene har en anti-demokratisk holdning og klarere utformet ideologi, mens de høyrepopulistiske partiene er mer moderate. Litteraturen skiller ikke alltid klart mellom høyrepopulisme og høyreekstremisme, og *radikale høyre* blir gjerne brukt som en samlebetegnelse. Eksempelvis skiller Piero Ignazi, professor i sammenlignende politikk, mellom to typer radikale høyrepartier: tradisjonelle og postindustrielle. Førstnevnte partier er forsvarere av nostalgia, med impulser fra fascismen, og er altså inspirert av en ekstrem ideologi. De sistnevnte partier har sitt utspring i post-industrielle konflikter.⁶²

Klaus von Beyme, professor i statsvitenskap, deler høyre-radikalismens historie inn i tre perioder. Den første strakk seg fra 1945 til ca. 1955, og bestod av partier med røtter i mellomkrigstiden. Bare det italienske fascistiske *Movimento Sociale Italiano* og tyske *Sozialistische Reichspartei* var av vesentlig størrelse. Det sistnevnte partiet var nasjonalsosialistisk, og bestod hovedsaklig av tidligere medlemmer av *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*. Kontrasten til de senere høyrepopulistiske partiene er klar. Von Beymes andre periode løp fra ca. 1955 til 1980, og bestod av protestpartier med kritikk mot etablerte partiers håndtering av den økonomiske utviklingen. Mest typisk for perioden var partier tuftet på protest mot skatter og byråkrati, som det danske *Fremskridtspartiet* og norske *Fremskrittspartiet*. Den tredje perioden begynte rundt 1980, og kjennetegnes av økt velgeroppslutning og økt oppmerksomhet omkring innvandringskritikk.⁶³ Om partier som de sistnevnte benytter Hans-Georg Betz, professor i Europastudier, betegnelsen *nativisme*; de tilhører en gren av ekskluderende nasjonalisme, og er dermed ikke en fornyelse av fascistiske og nazistiske partier.⁶⁴

Høyrepopulistiske partier er altså noe annet enn ekstreme høyrepartier. De kan likevel være radikale, i den forstand at det politiske målet er omfattende, raske, forandringer. Graden av radikalisme varierer mellom de forskjellige partiene, og avhenger av saksområde. Det er Ignazis post-industrielle partier, eller partiene i den andre og tredje av von Beymes perioder jeg vil behandle i dette kapittelet.

2.1.2 Definisjon av høyrepopulisme

Som vist ovenfor er forskningslitteraturen om høyrepopulisme preget av en udefinert grense

⁶² Ignazi 2003: 33-34

⁶³ Von Beyme 1988: 8-13

⁶⁴ Betz 2008: 2

mellom ekstreme høyrepartier og mer demokratiske høyrepopulistiske partier, som også støtter parlamentarisme. I tillegg brukes en rekke ulike betegnelser om høyrepopulisme, for eksempel nypopulisme, nyliberal populisme eller nasjonalpopulisme, avhengig av hva forskeren fokuserer på. Jens Rydgren, professor i politisk sosiologi, definerer radikal høyrepopulisme, om de samme partiene jeg behandler, som partier som blander innslag fra den parlamentariske høyreekstremismen med populisme, hvor innvandringsmotstand er det viktigste fellestrekket.⁶⁵ Rydgrens formulering definerer et berøringspunkt mellom ekstremisme og populisme, og viser hvilken sentral plass innvandringsmotstand nå har i beskrivelsen av partifamilien.

Hans-Georg Betz betegner som nevnt over de høyrepopulistiske partiene som nativistiske. Den populistiske nativismen kjennetegnes av en oppfatning av at “some influence originated abroad, poses a threat to the very life of the nation from within”,⁶⁶ og innebærer dermed et forsvar av nasjonens majoritetsbefolkning. Den kjennetegnes også av en mistanke om at minoriteten ikke kan eller vil tilpasse seg, verken politisk, sosialt, intellektuelt eller moralsk.⁶⁷

Jeg definerer høyrepopulisme som en høyreorientert politisk ideologi, med en populistisk politikk og retorikk, kjennetegnet av politikere som spiller på en folkemasses fordommer, i en tenkt konflikt med eliten.⁶⁸ Begrepet høyrepopulisme indikerer at man befinner seg til *høyre* på den politiske høyre-venstre-aksen,⁶⁹ men verken venstre- eller høyresiden er homogen. Blant karaktertrekkene ved en høyreorientert politikk er konservatisme, ønsket om privat eierskap og et fritt marked, materialistiske og autoritære verdier og holdninger.⁷⁰ Høyresiden har adoptert deler av venstresidens velferdsprosjekt, men typisk for høyrepopulismen er en “velferdssjåvinisme” – ideen om at velferdsordninger skal være forbeholdt “våre egne”.⁷¹

Ordet populisme kommer av det latinske *populus* – på norsk “folk”. Populisme kan være venstre, høyre- eller sentrumsorientert, og historisk har partier på venstresiden vært mer populistiske. Både venstre- og høyrepopulistiske partier hevder å representere “folket”, og begge søker direkte kontakt mellom “folket” og dets ledere. “Folket” kan brukes om en samlet befolkning i motsetning til en fragmentert, det kan bety “de alminnelige” i motsetning til de rike

⁶⁵ Rydgren 2004a: 18

⁶⁶ Betz 2008: 2

⁶⁷ Betz 2008: 2

⁶⁸ Min definisjon ligner særlig Margaret Canovans definisjon av “reaksjonær populisme”(Canovan 2004).

⁶⁹ Denne aksen er definert med utgangspunkt i økonomisk politikk, eller konflikten mellom arbeid og kapital, som har gitt skillet mellom sosialistiske og borgerlige partier.

⁷⁰ Ignazi 2003: 18

⁷¹ Begrepet ble først benyttet av Jørgen Goul Andersen og Tor Bjørklund i 1990 (Andersen og Bjørklund 1990).

og mektige, “folk flest” i motsetning til profesjonelle politikere, og “vårt folk” i motsetning til fremmede og etniske minoriteter.⁷²

Venstrepopulister har typisk benyttet en inkluderende definisjon av “folket”, for eksempel ble arbeidere, kvinner og minoriteter som innvandrere forholdsvis tidlig favnet. Innen høyrepopulistisk retorikk er det tydeligere presisert hvem som *ikke* tilhører “folket”. “Folkets” indre fiender er eliten, de innehar makt, men er distansert fra “folket” de skal representere. Det er ikke uvanlig at et høyrepopulistisk parti fremmer forslag om folkeavstemning. Det blir gjort i saker partiet mener opptar “folket”, og folkeavstemningen fremstilles som et middel for å forhindre at den politiske eliten tar beslutninger på vegne av “folket”. “De andre”, som definert i innledningskapittelet, utgjør for høyrepopulister “folkets” ytre fiender, og det forklarer også hvordan fordommer og fremmedfrykt kan la seg forene med en høyrepopulistisk ideologi.

Ideologi kan betegnes som et idésystem eller samfunnssyn, og benyttes positivt om ordnede og motiverende ideer, eller negativt om interessebestemte og virkelighetsfordreie kollektive oppfatninger. Ideologi kan også brukes negativt om et grunnsyn som favoriserer en gruppe foran andre, som kjønnsideologi eller raseideologi.⁷³ Jeg vil imidlertid bruke ideologi i pragmatisk forstand, uten å fordype meg i ideologibegrepets oppkomst og utvikling. Jeg benytter ideologi for å betegne en politisk teori om hvordan samfunnet er, hva som er idealet, og med hvilke grep man mener å kunne nå det.

En overbevisende ideologi er helst helhetlig, men de høyrepopulistiske partiene unngår gjerne ideologiske forpliktelser, og hevder heller å snakke for hele “folket”. Det skyldes også deres rolle som protestpartier; de må være fleksible for å kunne støtte “folket” i dets stadige nye former for protester mot eliten. Paul Taggart, foreleser i politikk og Europastudier, hevder mangel på kjerneverdier er et fremtredende karaktertrekk ved populisme, og at populistiske partier er “politiske kameloner”.⁷⁴ Populisme som ideologi inneholder fundamentale, selvbegrensende dilemmaer, mener Taggart. Han skriver at populismens velgermobiliserende kritikk av politiske institusjoner også virker begrensende, fordi populismen selv må benytte seg av institusjonene de kritiserer for å vokse.⁷⁵ Det er ikke uvanlig å benytte populismebegrepet med negativt fortegn, som synonym for mangel på en politisk kjerne. Politiske partier kan derfor være

⁷² Canovan 2004: 769

⁷³ Skirbekk 2012: “Ideologi”

⁷⁴ Taggart 2000: 5

⁷⁵ Taggart 2000: 99

motvillig til å la seg betegne som høyrepopulistiske.

Det varierer hva som opptar de forskjellige høyrepopulistiske partiene, men de har gjerne kritikk av et høyt skattenivå og statens høye omkostninger, som et fellestrekk. I forlengelse av dette perspektivet kan utviklingshjelp betraktes å være utenfor statens ansvarsområde, og et ressursløs. Innvandring har også blitt et typisk høyrepopulistisk saksområde, mer spesifikt kritikk av myndighetenes håndtering av ikke-vestlig innvandring, fokus på negative konsekvenser av fenomenet, kombinert med forslag om restriksjon. Elisabeth Ivarsflaten, amunensis i sammenlignende politikk, har funnet at misnøye med innvandring er den faktoren alle suksessfulle høyrepopulistiske partier har benyttet konsekvent. Det er altså problematisering av innvandring – *ikke* misnøye med økonomiske endringer og politisk elitisme og korrupsjon – som har avgjort hvordan høyrepopulistiske partier har prestert ved valg, fastslår Ivarsflaten.⁷⁶

Man kan også skille mellom ensak- og flersakspartier; et parti kan enten fokusere snevert på eksempelvis skatteprotest eller innvandringsrestriksjon, eller ha et bredere fokus og en mer kompleks ideologi. Ifølge Anders Ravik Jupskås, stipendiat i statsvitenskap, begynte Fremskrittspartiet som et ensaksparti med hovedfokus på skatteprotest, men siden 1973 har partiets program “est ut”, og de fleste politiske saksområder vies oppmerksomhet i flere avsnitt.⁷⁷ Jupskås skriver videre at en av fire av Fremskrittspartiets stortingsrepresentanter i 2009 oppga begrensningen av innvandring som den viktigste utfordringen for Norge, og to av fem mente det var en av de tre viktigste sakene. Innvandrings skepsis var viktigst for partiets folkevalgte.⁷⁸

2.1.3 Retorisk stil

I språket og formidlingen finnes noen av høyrepopulismens karaktertrekk. Særlig for mindre partier med begrensede ressurser til markedsføring er det en klar fordel at representantene er retorisk dyktige, for å vinne velgernes oppmerksomhet. Ordet retorikk kommer av det greske *rhetorike tekhnē*, som betyr talerens kunst. I academia benyttes retorikkbegrepet nøytralt, men anklagen om å vektlegge stil mer enn innhold har alltid forfulgt dyktige retorikere.⁷⁹ I dagligtalen er det ikke uvanlig å bruke ordet negativt, som et synonym for overfladisk publikumsfrieri.

⁷⁶ Ivarsflaten 2007: 15-16

⁷⁷ Jupskås 2013: 8- 9

⁷⁸ Jupskås 2013: 9

⁷⁹ Platon kritiserte de såkalte sofistene, som i antikkens Athen underviste i retorikk, politikk og matematikk mot betaling, for å vektlegge *stil*.

Fremveksten av massemedier som radio og TV har påvirket politikeres retorikk, og partiers kommunikasjonsstrategier.

Den høyrepopulistiske retorikken er anti-teoretisk og anti-intellektuell, et uttrykk for at høyrepopulister plasserer seg på “folkets” side i en tenkt konflikt med eliten. Høyrepopulister fremstiller seg ikke bare i opposisjon til eliten og andre partier, men også til det såkalte “politisk korrekte”, og de hevder å formidle det mange *egentlig* tenker. Margaret Canovan, professor i statsvitenskap, betegner høyrepopulistisk kommunikasjonsstrategi som tabloid, fordi den innebærer et enkelt og direkte språk, samt enkle og direkte politiske løsninger.⁸⁰ Reinhard Heinisch, professor i statsvitenskap, hevder den retoriske stilen kjennetegnes av å plassere seg i en offerrolle i henhold til systemet, en symbolikk som skiller “oss” fra “de”, samt virkemidler som agitasjon, overdrivelser, kalkulerte provokasjoner, brudd på tabuer, stereotyper og fiendebilder.⁸¹ Det å benytte fiendebilder har en sterk retorisk kraft, fordi å utpeke “de andre” som en trussel spiller på sterke emosjoner. Innvandrere fremstilles med utgangspunkt i deres *annerledeshet* som en trussel mot den nasjonale kulturen, og basert på enkeltsaker fokuseres det på innvandreres kulturelle inkompatibilitet. I konteksten av økende kulturell pluralisme som følge av ikke-vestlig innvandring, blir restriksjon og assimilering⁸² presentert som nødvendige politiske tiltak.

Den typiske høyrepopulistiske lederen har gjerne en sterk personlighet, er karismatisk og autoritær, og har masseappell, ifølge Heinisch.⁸³ Carl I. Hagen tjener her som et godt eksempel. Han har med suksess tilpasset sin retorikk til norske forhold, og regnes for å være den første norske politikeren til å virkelig utnytte TV-mediets formidlingsfordeler. Det kan virke som et paradoks at partier som er grunnleggende anti-elitistisk også er for et sterkt lederskap, men det kan forklares med oppfatningen om at folkets krav fortolkes direkte av lederen, som formidler disse videre. Også fordi populisme mangler kjerneverdier blir lederens personlighet viktigere.⁸⁴

Negative holdninger til innvandrere har vært mer utbredt blant den delen av befolkningen som er sosioøkonomisk sårbar og svak – de med lav utdanning og de arbeidsledige.⁸⁵ Tendensen har vist seg stabil over tid, i flere vesteuropeiske land. De negative holdningene har typisk økt

⁸⁰ Canovan 1999: 5-6

⁸¹ Heinisch 2003: 94-95

⁸² Jeg gir en definisjon av assimilering i kapittel 4.

⁸³ Heinisch 2003: 94

⁸⁴ Taggart 2000: 101

⁸⁵ Gorodzeisky, Raijman og Semyonov 2006: 443-444

med størrelsen på innvandrerbefolkningen, og blitt redusert under økonomisk velstand. Jo større oppslutning de høyrepopulistiske partiene har hatt, jo sterke har de negative holdningene blant befolkningen vært.⁸⁶ Høyrepopulismens velgere har vært mottakelige for argumentasjonen “de andre” får det du fortjener å beholde selv, og til høyrepopulismens forslag til løsninger på de opplevde problemene. Samtidig ble deres nye verdensbilde preget av bortfallet av klasseidentitet, som kan ha ført til at det som ble sett på som ens eget og nære, fikk økt betydning.⁸⁷

2.2 Vesteuropeiske høyrepopulistiske partier

Til tross for forskjeller mellom de høyrepopulistiske partiene er det tilstrekkelig med fellestrekk til å kunne snakke om en partifamilie. Som eksempel på slike partier har jeg som nevnt valgt Front National, Freiheitliche Partei Österreichs, og Fremskridtspartiet som eksempel. I det følgende vil jeg vise hvordan og hvorfor innvandring ble viktig for de høyrepopulistiske partiene på 1980-tallet.

2.2.1 Front National

Innvandringskritikk preget franske Front National allerede fra begynnelsen. Partiet ble grunnlagt som det høyreekstreme Ordre Nouveaus mer moderate frontorganisasjon i 1972. Målet var å gjøre seg mer velgbart, ved å ta avstand fra de direkte båndene til nazistiske og facistiske partier.⁸⁸ Jean-Marie Le Pen (f. 1928) var partiets første leder, et verv han beholdt i mer enn 35 år. Le Pen hadde vært representant i nasjonalforsamlingen for den populistiske Poujabevegelsen, som arbeidet mot skatter og modernisering. Bevegelsen fikk 11,6% oppslutning i 1956, men den opphørte to år senere. Front National ble det dominerende partiet på ytterste høyrefløy da et konkurrerende parti ble oppløst i 1981.⁸⁹ På 1980-tallet mestret ikke de etablerte partiene å håndtere befolkningens økende redsel knyttet til egen sikkerhet, og misnøye med den økende tilstedeværelsen av innvandrere. I denne konteksten koblet Front National innvandring til kriminalitet, økte velferdsutgifter og arbeidsledighet. Partiet ble av velgerne forbundet med krav

⁸⁶ Gorodzeisky, Raijman og Semyonov 2006: 443-444

⁸⁷ Kjøstvedt og Simonsen 2009: 23

⁸⁸ Rydgren 2004b: 31

⁸⁹ Parti de Forces Nouvelles konkurrerte om de samme velgerne som Front National fra det ble stiftet i 1974, til det ble oppløst i 1981.

om lov og orden, og innvandringsmotstand.⁹⁰ Innvandrere var partiets sydebukker.

Le Pens parti gjorde noen gode lokalvalg i 1982 og 1983, og da partiet ble en del av den tradisjonelle høyresidens allianse ble det legitimert, og fikk ytterligere medieoppmerksomhet som muliggjorde videre suksess.⁹¹ I 1984 fikk partiet 11,2% i Europavalget, og var med dette det første høyrepopulistiske partiet som opplevde rikspolitisk suksess med innvandringskritikk. To år senere fikk partiet 9,8% i parlamentsvalget.⁹² Grunnet valgssystemet kom det ikke til makten, men partiet viste det var mulig å vinne betydelig velgeroppslutning på innvandringskritikk.

2.2.2 Freiheitliche Partei Österreichs

Freiheitliche Partei Österreichs, eller Frihetspartiet, ble dannet i 1956 av tysknasjonale utbrytere fra det mer liberale partiet Verband der Unabhängigen.⁹³ Målet var å vinne tilbake nasjonalsosialistiske velgere. I det østerrikske samfunnet kunne man skille mellom tre sjikt med egne interesseorganisasjoner og politiske partier: et sosialistisk sjikt, et katolsk-konservativt sjikt, og et tysknasjonalt sjikt. Det tredje sjiktet ble utviklet i en vekslende bevegelse mellom høyreekstremisme og liberalisme, og skulle bli representert av Frihetspartiet, bestående av en allianse mellom liberale og tysknasjonale.⁹⁴ De tysknasjonale hadde bånd til nazismen, men dominansen til de to førstnevnte sjikt og dynamikken mellom disse, forklarer bedre den suksessen Frihetspartiet skulle få.⁹⁵ Friedrich Peter⁹⁶ (1921-2005), partiets leder 1958-1978, ville videreutvikle Frihetspartiets profil med liberalisme, men partiet overbeviste aldri velgerne som liberalistisk, da grunnlaget forble reaksjonært og høyreorientert.⁹⁷

Jörg Haider (1950-2008) overtok som partileder i 1986. Han fremstod for velgerne som en provokatør, og han presenterte partiet som et anti-parti, i opposisjon til de to store partienes maktarroganse.⁹⁸ Det samme året fikk partiet 9,7% av stemmene i parlamentsvalget, nesten en fordobling av oppslutningen ved forrige valg. Partiets velgere oppga Haiders personlighet som

⁹⁰ Ignazi 2003: 95

⁹¹ Rydgren 2004b: 31

⁹² Denne velgeroppslutningen beholdt partiet i parlamentsvalget to år senere, da også Le Pen fikk 14,6% av stemmene i presidentvalget.

⁹³ Den første partilederen, Anton Reinthaler, var medlem av NSDAPs østerrikske landsstyre, og brigadefører i SS.

⁹⁴ Lorenz 2009: 242

⁹⁵ Riedlsperger 2004: 70

⁹⁶ Friedrich Peter arbeidet for den militære delen av det tyske SS: Waffen SS.

⁹⁷ Lorenz 2009: 244-245

⁹⁸ Lorenz 2009: 245

positivt avgjørende, ikke enkeltsaker. Haiders politiske motstandere beskyldte han for å være høyreekstrem, men verken høyreekstremer eller nynazistiske holdninger var viktige for partiets velgere.⁹⁹ Frihetspartiet kan likevel knyttes til politiske tradisjoner for antisemittisme, rasisme og nasjonalsosialisme. Haider roste den nasjonalsosialistiske arbeidsmarkedspolitikken, og kalte Waffen-SS-veteraner for anstendige mennesker med karakter.¹⁰⁰ Han hyllet også den tyske *Volkstum*, tyske nasjonalisters motsvar til den franske revolusjonens idealer, og betegnet Østerrike som et ideologisk misfoster, i likhet med Hitler.¹⁰¹

Særlig etter Sovjetunionens oppløsning ble innvandring et viktig tema, og innvandrere og asylsøkere, spesielt muslimer, ble av Frihetspartiet fremstilt som landets fremste trussel.¹⁰² Populistiske utspill og forslag om folkeavstemning om innvandring bidro senere til at partiet fikk negativ oppmerksomhet, men det opplevde også økt oppslutning. I parlamentsvalget i 1999 endte partiets oppslutning på hele 26,9%,¹⁰³ og det dannet regjering med Österreichische Volkspartei.¹⁰⁴

2.2.3 Fremskridtspartiet

Skattejuristen Mogens Glistrup (1926-2008) grunnla det skattekritiske Fremskridtspartiet i 1972, og året etter fikk partiet overraskende 15,9% oppslutning i Folketingsvalget.¹⁰⁵ Konteksten var preget av mistillit til de etablerte politikerne, at velferdsstatens¹⁰⁶ utvidelse hadde gitt høyere skatter, og en misnøye med at den borgerlige koalisjonsregjeringen 1968-1971 ikke hadde innfridd forventningene blant borgerlige velgere om endringer.¹⁰⁷ Å fjerne inntektsskatten, først for de med lav inntekt, var Fremskridtspartiets fremste mål. Deretter ville partiet kutte all velferd, men samtidig øke pensjonsbidragene. Altså var ikke partiet klart nyliberalistisk.¹⁰⁸ Fremskridtspartiet forsøkte å mobilisere folket mot eliten, og var i så måte populistisk. Den

⁹⁹ Riedlsperger 2004: 79-82

¹⁰⁰ Lorenz 2009: 249

¹⁰¹ Lorenz 2009: 250

¹⁰² Lorenz 2009: 248-253

¹⁰³ Kjøstvedt, Randin og Simonsen 2009: 405

¹⁰⁴ De øvrige EU-landene boikottet regjeringen, inntil en rapport bekreftet at menneskerettighetene ble overholdt.

¹⁰⁵ Kjøstvedt, Randin og Simonsen 2009: 361

¹⁰⁶ Den leksikalske definisjonen på en velferdsstat er en stat som "i betydelig grad garanterer samfunnets medlemmer hjelp hvis de skulle komme ut for helsesvikt, sosial nød eller tap av inntekt (f.eks. ved arbeidsledighet eller alderdom), og som sikrer den enkelte rett til utdanning" (Berg 2012: "Velferdsstat").

¹⁰⁷ Andersen og Bjørklund 2000: 195

¹⁰⁸ Ignazi 2003: 145

populistiske stilen var imidlertid ikke preget av nasjonalisme, men heller humor for å gjøre seg bemerket.¹⁰⁹

I 1984 ble Glistrup dømt til to år i fengsel for skatteunndragelse. I hans fravær fungerte Pia Kjærsgård (f. 1947) som partileder. Hun ville gjøre partiet til en egnet samarbeidspartner for andre. Samtidig skiftet partiets søkelys fra skatter til innvandring, i en kontekst av økt innvandring. Antall asylsøkere økte fra 800 i 1983, til 4300 i 1984, og 8700 året etter.¹¹⁰ Glistrup kom regelmessig med kontroversielle uttalelser om innvandring og innvandrere,¹¹¹ hvorpå Kjærsgård fremstilte budskapet mer sosialt akseptabelt, gjennom et “sunn fornuft”-resonnement.¹¹² Gradvis dannet det seg to fraksjoner i partiet, “de stramme” og “de slappe”. “De slappe” søkte borgerlig samarbeid, og partiet beveget seg også mot en mer tradisjonell borgerlig politikk. Flere av de sentrum- og høyreorienterte partiene utviklet sine program i en mer offensiv borgerlig retning, og Fremskridtspartiets velgergrunnlag forsvant til disse.¹¹³ Glistrup og Kjærsgård kom i konflikt, og i 1990 ble Glistrup ekskludert fra partiet. Konfliktene i Fremskridtspartiet fortsatte, og i 1995 forlot Kjærsgård og tre andre folketingsrepresentanter partiet, og dannet Dansk Folkeparti.

Partiet gjorde som nevnt et overraskende godt valg i 1973. Det beholdt en velgeroppslutning på over 11% ut 1970-tallet, men på 1980-tallet ble oppslutningen lavere, og i 1984 var den på sitt laveste med 3,6%.¹¹⁴ På 1980-tallet var Fremskridtspartiets innvandringskritikk rettet mot velferdsstaten, og innvandringsrestriksjon ble presentert som middelet for å nå målet om et samfunn basert på økonomisk liberalisme. Det var på midten av 1990-tallet at Dansk Folkeparti fremstilte innvandring som en trussel mot den danske kulturen.¹¹⁵

2.2.4 Oppsummerende om de tre høyrepopulistiske partiene

Front National var det første høyrepopulistiske partiet til å oppleve popularitet. Partiets utvikling i denne perioden demonstrerer hvordan et høyrepopulistisk parti kan mobilisere i konteksten av

¹⁰⁹ Glistrup foreslo å erstatte det danske forsvaret med telefonsvareren “Vi kapitulerer” (Andersen 2004: 149).

¹¹⁰ Andersen og Bjørklund 2000: 200

¹¹¹ Glistrup støttet i 1979 partirepresentanten Anders Thorbjørn Riemann i hans beskrivelse av at innvandrene fomerte seg som rotter (Andersen og Bjørklund 2000: 204).

¹¹² Andersen 2004: 150-151

¹¹³ Andersen 2004: 149

¹¹⁴ Andersen og Bjørklund 2000: 199

¹¹⁵ Simonsen 2009: 89

sekundærvalg, medieoppmerksomhet, og manglende evne hos de etablerte partiene til å håndtere samfunnsutviklingen.¹¹⁶ Fremskridtspartiet omfavnet en mer demokratisk politikk. At landets tradisjon for høyreekstremisme er svært begrenset kan forklare dette. Den danske høyrepopulismen var altså mer beskjeden enn den franske.¹¹⁷ Frihetspartiets politikk hadde, som navnet impliserer, noen liberalistiske trekk. Haiders motstand mot like rettigheter for alle, som ble uttrykt gjennom fremmedfrykt og rasisme, bidro likevel til at partiet befant seg nærmere høyreekstremisme enn liberal-konservativisme.¹¹⁸

2.3 Liberalisme

Det ideologiske grunnlaget for Fremskrittspartiets innvandringsrestriktive politikk kan forklares med liberalisme, hevder Peter N. Myhre.¹¹⁹ Avhandlingens andre underproblemstilling er formulert med utgangspunkt i denne påstanden. Det er derfor nødvendig at jeg vier *liberalisme* og *nyliberalisme* noe oppmerksomhet.

2.3.1 Liberalisme og nyliberalisme

Liberalisme kan defineres som et program eller en ideologi som har som mål å spre og ivareta et konstitusjonelt demokrati som avgrenser det offentliges inngrep, og sikrer individets frihet og de grunnleggende menneskerettighetene.¹²⁰ Liberalisme har sin opprinnelse i opplysningstiden. Da var eneveldet den politiske normen, og liberalismen samlet borgerskapet som ville avskaffe kongens eneveldige makt. Liberalisme innebærer en tro på og ambisjon om å forbedre den sosiale status quo, altså ønsket om *fremskritt*,¹²¹ men fremskritt mot mer frihet, ikke likhet, som i sosialdemokratisk tenkning. Adam Smith (1723-1790) regnes for å være “den økonomiske liberalismens far”. Han argumenterte for et friere næringsliv, mer spesialisert arbeid, og hevdet at individet, drevet av egeninteresse, ubevisst blir ledet av en “usynlig hånd” til å tjene

¹¹⁶ Kitschelt 1997a: 120

¹¹⁷ Kitschelt 1997b: 158

¹¹⁸ Ignazi 2003: 122

¹¹⁹ Myhre (2012) [intervju]

¹²⁰ Lie og Thorsen 2007: 38

¹²¹ McLean og McMillan (2012): “Liberalism”

samfunnsinteressen.¹²² John Stuart Mill (1806-1873) bidro med mer sosialistiske ideer til den klassiske liberalismen. Hans *On Liberty* (1859) regnes som en av de moderne menneskerettighetenes klassikere. Han argumenterte for at det eneste som rettferdiggjør maktbruk overfor borgere er hvis borgeren krenker andres rettigheter. Ytringsfrihet og fri debatt var helt grunnleggende for Mill.¹²³

Nyliberalisme utspiller seg i kontekst av en folkevalgt statsmakt, i et demokratisk samfunn. Nyliberalisme kan defineres som en løs samling av politiske oppfatninger som vektlegger at statens eneste legitime rolle er å sikre enkeltmenneskets frihet, med særlig vekt på økonomisk frihet og den private eiendomsretten. Idealet er at staten bør begrenses til et *minimum*, og at utvekslingen av goder og tjenester bør skje i en kontekst av frie markedskrefter.¹²⁴ Nettopp grunnet idealet om markedsliberalisme vil en nyliberalist på prinsipielt grunnlag være motstander av tradisjonell utviklingshjelp, og mene at handelsavtaler er det beste middelet for å hjelpe utviklingslandene ut av fattigdom.

Nyliberalismen forfekter fri innvandring, i kombinasjon med ingen velferdsgoder. Fordi liberalismen ikke tillater staten å ta et individs eiendom, som skatt, og gi til et annet individ, som i sosialhjelp, kan det heller ikke finnes velferdsordninger. I et slikt samfunn vil mennesker som innvandrer med hensikt å “snylte” på velferdsordninger miste sin grunn til å migrere. Tanken er at de som innvandrer vil være ressurssterke, arbeidsvillige, og slik bidra til økt velstand. USA fører en slik innvandringspolitikk, hvor det er markedet som regulerer innvandringen.

Nyliberalisme innebærer en kritikk av John Maynard Keynes’ (1883-1946) økonomiske modell. Keynes ønsket en aktiv stat, og mente økt forbruk og investeringer var løsningen ved kriser.¹²⁵ Blant de mest betydningsfulle nyliberalistiske akademikerne finner man Ludwig von Mises (1881-1973), og nobelprisvinnerne Friedrich Hayek (1899-1992) og Milton Friedman (1912-2006). Von Mises er mest kjent for å ha vært en kompromissløs forsvarer av det frie marked.¹²⁶ Hayek utarbeidet blant annet det ubegrensede og ubegrensede samfunnssystemet *den spontane orden* og et komplekst frihetsbegrep.¹²⁷ Friedman er kjent som frimarkedets fremste forkjemper og grunnleggeren av *monetarisme*: ideen om at staten må justere pengemengden,

¹²² Smedshaug 2011: 33-42

¹²³ Tranøy (2013): “John Stuart Mill”

¹²⁴ Lie og Thorsen 2007: 45-46

¹²⁵ Stoltz (2013): “John Maynard Keynes”

¹²⁶ Friis Nilsen og Smedshaug 2011: 27

¹²⁷ Astrup og Friis Nilsen 2011: 118-133

heller enn å iverksette etterspørselsregulerende tiltak.¹²⁸ Anders Lange var interessert i Friedmans politikk, og mente i likhet med Friedman at folk burde spare.¹²⁹

Mens von Mises, Hayek og Friedman helst har blitt lest av akademikere, har Ayn Rands (1905-1982) nyliberalisme nådd et bredere publikum. I motsetning til Friedman som begrunnet sin markedsliberalisme med allmenninteresse, ville Rand unngå allmennviljen, og satt heller et abstrakt enkeltindivid i fokus. Rand påberopte seg å ønske en ny moral. Samtidig mente hun at homoseksualitet var en avskyelig perversitet, og at en arbeidsleder hadde rett til å diskriminere på bakgrunn av hudfarge og “rase”.¹³⁰ Lange oppga Rand som sin “favoritthelt fra virkeligheten”.¹³¹

2.3.2 Fremskrittspartiet vedtok liberalisme

Anders Langes Parti var basert på en “gammel-liberal ideologi om at fellesoppgaver som tærer på statskassen jamt over er av det onde”, hevder Tor Bjørklund.¹³² Selv betegnet Anders Lange sin politikk som “den uforfalskede individualisme”.¹³³ Programformuleringen “VI VIL AT folk skal få bestemme for seg selv der de kan, uten at staten påtar seg en formynderirolle” av 1973, viser at partiet ble tuftet på motstand mot offentlige inngrep. I prinsippprogrammet av 1975 heter det at enkeltindividet er samfunnets viktigste element, at individet må få plass til å virke, og mulighet til å være aktivt. Den “overmektige formynderistat” er individets største trussel, ble det hevdet.¹³⁴

Carl I. Hagen hevder han var inspirert av Margaret Thatcher og Ronald Reagan, to statsledere sterkt influert av nyliberalisme, da han på partiets landsmøte i 1983 foreslo å programfeste at partiet representerte en liberalistisk ideologi.¹³⁵ Han hadde ikke varslet om sitt forslag i forkant av sin landsmøtetale. I talen åpnet han også for samarbeid med Høyre, og understrekte at det var nødvendig å fremstå ansvarlig.¹³⁶ Hagen var utvilsomt også påvirket av nyliberalistene i Fremskrittspartiets Ungdom, særlig Tor Mikkil Wara og Pål Atle

¹²⁸ Øvald 2011: 141-148

¹²⁹ Kvanmo og Rygnestad 1993: 20

¹³⁰ Friis Nilsen 2011: 217-218

¹³¹ Aftenposten: 07.08.73

¹³² Bjørklund 1981: 3-4

¹³³ Bjørklund 1981: 4

¹³⁴ Anders Langes Parti: “Prinsippprogram av 1975”

¹³⁵ Hagen 2007: 83

¹³⁶ Iversen 1998: 82

Skjervengen.¹³⁷

I 1985 betegnet Fremskrittspartiet seg som liberalistisk i partiprogrammet. Partiet erklærte i programmet: “Fremskrittspartiets politikk bygger på den liberalistiske ide om at alle mennesker har rett til å leve som frie og selvstendige individer så lenge de ikke med makt griper inn i andres rett til fri og selvstendig livsutfoldelse”. Troen på rettsstaten stod sentralt for partiet. Individet må ha styringsrett over eget liv, eiendomsretten bør gjelde som et overordnet prinsipp, staten må ikke innskrenke yringsfriheten, og den frie markedsøkonomi er en absolutt betingelse for individets valgfrihet, stadfestet partiet. Rettigheter ble viet ett avsnitt, og blant rettighetene partiet hevdet å ville verne om var den personlige frihet, trosfrihet og yringsfrihet.¹³⁸

Tidligere medlem av Fremskrittspartiet Per A. P. Christensen¹³⁹ skriver at Anders Lange kanskje ubevisst kan ha introdusert nyliberalismen i Norge. Christensen bruker argumentet ingen Lange intet Fremskrittsparti, og derav heller ikke dets liberalistiske ungdomsparti.¹⁴⁰

Resonnementet er kanskje hypotetisk, men det illustrerer ungdomspartiets sentrale rolle i utviklingen av en norsk liberalistisk ideologi. Historiker Øystein Sørensen skriver at Anders Langes Parti var en populistisk protest mot statsmakten, i likhet med bondeopposisjonen på midten av 1800-tallet. Partiets politiske plattform var imidlertid ikke konsekvent liberalistisk – “sterkt høyreautoritære elementer var tilstede side om side med liberalistiske ideelementer”, fastslår Sørensen.¹⁴¹ Han skriver videre at en politisk “høyrebølge” fant sted på begynnelsen av 1980-tallet, liberalismen ble mer rendyrket, og Fremskrittspartiet hadde “påfallende liberalistiske innslag”, spesielt i sitt ungdomsparti.¹⁴²

Fremskrittspartiet skilte ikke selv mellom liberalisme og nyliberalisme på 1980-tallet. Faktisk unngår det stadig å gjøre dette skillet, og betegner seg fortsatt som “liberalistisk” i partiprogrammet. Derfor vil heller ikke jeg gjøre denne distinksjonen, til tross for at jeg ovenfor har skissert at begrepene viser til ulike fenomener.

¹³⁷ Pål Atle Skjervengen (f. 1960) var leder for Fremskrittspartiets Ungdom 1984-1987. Han meldte seg ut av partiet etter landsmøtet på Bolkesjø i 1994, da striden mellom liberalister og konservative kuluminererte. Tor Mikkel Wara (f.1964) var leder for ungdomspartiet 1987-1990, og nestformann i moderpartiet 1991-1993. Også Wara meldte seg ut i 1994, men før det var han blant Hagens nærmeste betrodde.

¹³⁸ Fremskrittspartiet: “Valgprogram av 1985”

¹³⁹ Per Aage Pleym Christensen (f. 1966) var representant for Fremskrittspartiet. Han meldte seg ut etter Bolkesjø-landsmøtet i 1994. Siden 1966 har han vært medlem av Venstre, og siden 2005 redaktør for nettavisen Liberalen.

¹⁴⁰ Christensen 2004

¹⁴¹ Sørensen 2001: 27

¹⁴² Sørensen 2001: 27-28

Kapittel 3: Anders Langes holdninger og politikk

Anders Lange (1904-1974) var en såkalt partieier, og at partiet i flere år bar hans navn illustrerer hans sentrale rolle i partiets historie. Han var sekstiåtte år da han i 1973 stiftet Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep. Det ideologiske grunnlaget for partiet utformet han gjennom flere tiår som redaktør for Hundeevisen og Anders Langes Avis,¹⁴³ og som journalist og foredragsholder. Innvandring var ikke en politisk sak da Lange levde, derfor kan vi ikke med sikkerhet vite hva han mente om innvandring og innvandrere. Hans u-hjelpskritikk kan imidlertid illustrere hans holdninger til “de andre”.

En holdning kan defineres som en vedvarende beredskap til å reagere positivt eller negativt overfor objekter, ideer og verdier. Holdninger kommer til uttrykk gjennom oppfatninger og meningsytringer, som følelsesmessige reaksjoner, og i handlinger.¹⁴⁴ Det er Langes oppfatninger og ytringer jeg vil ta for meg i dette kapittelet.

Kapittelet er tematisk inndelt. Jeg presenterer først Langes politiske bakgrunn, og deretter hans rasesyn, da å kjenne dette er et premiss for å forstå hans u-hjelpspolitik. Videre vil jeg ta for meg hans u-hjelpspolitiske betraktninger, og hvilke argumenter han benyttet. En analyse av stiftelsestalen vil vise partiets politiske fundament med henhold til utviklingshjelp og “de andre”. Jeg vil også vise hvordan Lange forholdt seg til beskyldningene om rasisme, og avslutningsvis si noe om arven han etterlot.

3.1 Anders Langes bakgrunn

Anders Lange var av utdanning skogtekniker, og årene 1927-1929 ledet han en planteskole i Argentina. Fra 1930 til 1938 var han sekretær for Fedrelandslaget, som ble dannet i 1925.¹⁴⁵ Joakim Lehmkuhl¹⁴⁶ var initiativtaker, og hans onkel og tidligere statsminister Christian Michelsen, samt Fridtjof Nansen medvirket. Organisasjonen jobbet for en borgelig samling mot Arbeiderpartiets politiske dominans, og hadde på det meste over 100 000 medlemmer.¹⁴⁷ Fedrelandslagets største bragd var mobiliseringen mot Arbeiderpartiets revolusjonære linje ved

¹⁴³ Anders Lange var utgiver og redaktør 1948-1953, og 1960-1974.

¹⁴⁴ Teigen 2012: “Holdning”

¹⁴⁵ Iversen 1998: 14

¹⁴⁶ Joakim Lehmkuhl (1895-1984) var ingeniør av utdanning, og industrileder og konservativ politiker av yrke.

¹⁴⁷ Store norske leksikon: “Fedrelandslaget”

stortingsvalget i 1930, som førte til valgnederlag for Arbeiderpartiet, og at det videre valgte en mer moderat politikk.¹⁴⁸ De borgerlige partiene klarte likevel ikke å samles om et regjeringsalternativ.

Vidkun Quisling¹⁴⁹ ble valgt til styremedlem i Oslo Fedrelandslag i 1931, men fikk ikke en sentral rolle i organisasjonens arbeid.¹⁵⁰ Lange motsatte seg et samarbeid mellom Fedrelandslaget og Quislings Nasjonal Samling, som Quisling stiftet i 1933. “Han har forført oss. Vi trodde på ham, men han var den dårligste forsvarsminister dette land har hatt”, sa Lange i sitt debattinnlegg i spørsmålet om samarbeid, på Fedrelandslagets landsmøte i 1933.¹⁵¹ På landsmøtet åpnet også Fedrelandslaget for å stille lister ved neste valg, da Lehmkuhl med skriftet *Norges vei* utgitt det samme året, hadde begynt å utforme en økonomisk politikk, særegen for Fedrelandslaget.¹⁵²

Organisasjonen var kontroversiell. Den ble beskyldt for å støtte fascisme, og medlemmene opplevde flere ganger å bli angrepet. Som et svar på disse beskyldningene skrev Lehmkuhl i 1928 at: “Våre motstandere forsøker også å gjøre oss til fascister. Det er forsåvidt bemerkelsesverdig som det viser at det er smått bevendt med angrepspunkter mot oss. De må ta fantasien til hjelp”.¹⁵³ Fem år senere uttrykte Lehmkuhl beundring for Mussolini for å ha skapt en sterk stat, og for Hitler for å ha utryddet marxismen hvor den hadde stått sterkt.¹⁵⁴

Fedrelandslaget stilte til stortingsvalget i 1936, men mottok ikke nok oppslutning til å få representanter på Stortinget. Lehmkuhl trakk seg da i realiteten ut.¹⁵⁵ Fedrelandslaget ble som alle politiske partier forbudt i 1940, og virksomheten ble ikke gjenopptatt etter krigen. Under krigen ble Lange fengslet av tyskerne flere ganger.¹⁵⁶ Lange har selv sagt: “Jeg satt inne en tid, men er ingen helt”.¹⁵⁷ Etter krigen startet han et hundekennel, og i 1948 utga han *Hundeavisen* for første gang. Lange fikk etter hvert en tilhengerskare av unge menn, og disse ble kalt

¹⁴⁸ Norland 1973: 7

¹⁴⁹ Vidkun Quisling (1887-1945) var offiser av yrke, og arbeidet en stund med nødhjelp i Sovjetunionen. Han var forsvarsminister i to Bondepartiregjeringer 1931-1933, og i 1933 stiftet han Nasjonal Samling, et nasjonalsosialistisk og fascistisk parti. 1942-1945 var han Norges ministerpresident, og i 1945 ble han dømt til døden for landssvik, og henrettet.

¹⁵⁰ Norland 1973: 175

¹⁵¹ Norland 1973: 229

¹⁵² Store norske leksikon: “Fedrelandslaget”

¹⁵³ Lehmkuhl 1928: 4

¹⁵⁴ Norland 1973: 218

¹⁵⁵ Norland 1973: 298

¹⁵⁶ Iversen 1998: 14

¹⁵⁷ Anders Lange 1973 [tale]

“hundeguttene”, grunnet Langes hundeinteresse, og deres lojale, “hundeaktige” oppførsel.¹⁵⁸

3.2 Anders Lange om rase og “de sorte”

Etter 1945 dominerte en anti-rasistisk holdning i den vestlige verden, og det ble opplevd som viktig å ta klart avstand fra de ideene og den politikken som hadde ledet til andre verdenskrig, holocaust, og andre folkemord. I denne sammenhengen ga Anders Lange uttrykk for holdninger som var i kontrast til hva som var forventet, og til hva som var akseptert.

Lange beskrev utgangspunktet for sitt rasesyn slik: “(...) det synes å være en Guds bestemmelse at menneskene er delt opp i forskjellige raser, med farver fra helt sort til helt hvitt, ser jeg et fingerpek på at det kanskje skal være slik og at raseblandinger ikke er av det gode, rent fysisk”.¹⁵⁹ Ved å vise til Guds vilje forsøkte han å legitimere sin oppfatning om at raseblanding er naturstridig. Han insisterte på at han ikke var “rasehater”, med argumentet at han dømte mennesker etter deres indre dannelses, intellektuelle redelighet, hjertevarme og livsførsel.¹⁶⁰ Lange mente altså at han ikke var *rasistisk*, og han snakket gjerne positivt om “dannede negre”.¹⁶¹

Som avisredaktør valgte Lange å trykke en artikkel hvor det ble hevdet: “Det er nettopp hangen til nyskapsel som karakteriserer hva vi kaller kultur, og her skiller rasene lag ved at blant andre de vanlige negre står klart under de hvite og gule raser”.¹⁶² Dette må kunne betegnes som klassisk rasisme fordi utsagnet anerkjenner raser, og et hierarki mellom de definerte gruppene. Videre mente artikkelforfatteren Trygve Lund at det var en ting å ønske velkommen utenlandske høyskolestudenter som senere returnerte, og noe annet å “åpne Norge for en negerinvasjon som skal inkorporeres i nasjonen, og vil skape et raseproblem også her”.¹⁶³ Frykt for rasekonflikt var altså et argumentet for en restriktiv innvandringspolitikk, ifølge forfatteren. I introduksjonen til artikkelen oppfordret Lange “innstendig” sine abonnenter til å lese den, og man kan anta han delte dens budskap: at det finnes raser, at det er forskjell på disse rasenes kulturelle evner, og at “negre” må forhindres i å innvandre til Norge i store antall.

¹⁵⁸ Iversen 1998: 14-16

¹⁵⁹ Anders Langes Avis 1962: 24

¹⁶⁰ Anders Langes Avis 1965: 8

¹⁶¹ Anders Langes Avis 1965: 8

¹⁶² Anders Langes Avis 1964: 4

¹⁶³ Anders Langes Avis 1964: 4

Om biologisk raseteori skrev Lange: “Fordi Hitler utpekte seg selv og en del tyskere til overmennesker med særlig germanske kvalifikasjoner, fordi han lot utrydde de etter hans mening mindreverdige raser, kan vi i dag ikke snakke om arv på *biologisk* grunn, bare om planter og fjødsdyr”.¹⁶⁴ Videre stilte Lange en rekke retoriske spørsmål, som han sa han selv ikke fant svaret på, for eksempel: “Hva tror De er grunnen til at De ikke ser en bygning verd å omtale, (...) som er skapt av negroide *alene*?”, og “Hva kommer det av at de sorte ikke synes å ha interesse for matematiske studier, for utdanning som ingeniører?”.¹⁶⁵ Han anerkjente at biologisk raseteori ikke var allment akseptert, men antydte også at det finnes belegg for å diskutere det. Ut fra dette kan man lese at Lange mente de antatte rasenes egenskaper er arvelig betinget, og at “de sorte” tilhører en annen, mindre utviklet rase enn “hvite”. De “dannede negre” var altså blitt det *på tross av sin biologi*.

I 1962 kom Lange med det sarkastiske forslaget “Ti tusen negre til Norge i første omgang”:

Mitt forslag går derfor ut på at vi benytter oss av den store mangel på arbeidshjelp som nå hersker i Norge til å invitere en kontingent på ti tusen arbeidsvillige negre, kvinner og menn, til å dele våre arbeidsmuligheter her i landet, og naturligvis også da vår boligsituasjon. Jeg skulle da anta at alle som begeistret undertegner opprop, alle som i samlet tropp stod bak Luthuli, vil være helt enig i mitt forslag, ikke minst de fagorganiserte som etter hva det fortelles fra innsamlingsfronten er så forståelsesfullt innstillet.¹⁶⁶

Forslaget ble nektet inntatt i flere aviser, men publisert som leserbrev i Norges Handels- og Sjøfartstidene.¹⁶⁷ Forslaget var en kritikk av de som omtalte “de sorte” positivt, men tilsynelatende ikke ønsket å forholde seg til de på nært hold. Ti år senere, under overskiftet “Rase- og fremmedhatet i Norge ligger på lur!”, diskuterte Lange blant annet hvordan han mente nordmenn vurderte å være kollegaer med for eksempel pakistanere og “negre”. “La oss erkjenne at man ikke skal skrape lenge på en ekte nordmann før enn rasehatet springer frem som en kniv”, skrev han.¹⁶⁸ En “ekte nordmann” er et ideal, og det er derfor påfallende å assosiere “ekte nordmenn” med rasehat, men rasehat lå latent blant nordmenn, mente Lange. Han viste videre til

¹⁶⁴ Anders Langes Avis 1973: 5/6

¹⁶⁵ Anders Langes Avis 1973: 5/6

¹⁶⁶ Anders Langes Avis 1962: 2. Albert John Lutuli (1898-1967), som Lange omtalte, ble medlem av den afrikanske nasjonalkongressen (ANC) i 1946, og i 1952 ble han dens president. Han arbeidet for en ikke-voldelig avskaffelse av apartheid-regimet i Sør-Afrika.

¹⁶⁷ Norges Handels- og sjøfartstidene ble stiftet i 1889. I 1987 skiftet avisen navn til Dagens Næringsliv.

¹⁶⁸ Anders Langes Avis 1972: 19

håndhevelsen av Fremmedloven, og dens relasjon til Idi Amins behandling av asiater.¹⁶⁹ Han hevdet denne politikken viste at vi i Norge bare vil hjelpe såfremt de hjelpetrengende holder seg på avstand. “Dette er sannheten om oss selv”, erklærte han.¹⁷⁰ Å påvise en falskhet hos sine meningsmotstandere og i samfunnets generelt virker å ha vært hans motiv.

Lange oppga ønsket om å stoppe “de som forlanger en hel rases selvmord” som motivasjonen for å trykke artikler om “de fargedes” problemer i Afrika og andre steder, i avisen sin. Han fant det spesielt urovekkende at mange av de norske jentene han møtte erklærte å ville gifte seg med en “neger”; det var å “drive selvmord på langt sikt for et folk og en del av en rase litt for vidt”, skrev Lange.¹⁷¹ Han snakket hyppig om “den hvite rases selvmord”. I 1962 advarte han om at Forente Nasjoner var i ferd med å bli “et instrument mot den hvite rase”,¹⁷² og året etter hevdet han organisasjonen fungerte som en tumleplass for “sorte diktatorer” og “gul kommunisme”.¹⁷³ En “selvmordsmani” hadde rammet norsk presse og norsk utenrikspolitikk, med tanke på den utbredte negative innstillingen til apartheid-regimet i Sør-Afrika, konstanterte han.¹⁷⁴

Selv var Lange vennlig innstilt til apartheid-regimet,¹⁷⁵ og han kalte de som støttet et flertallsstyre i Sør-Afrika for “forrædere av den hvite rase”.¹⁷⁶ Lange hevdet apartheid var selvvalgt med argumentet at hvis en “neger” flytter inn et sted, er straks hele kvartalet besatt av “rasefeller”. Det var spesielt uheldig fordi “negre” ikke deler “hvites” sans for orden og vedlikehold, og dermed forfaller kvartalene, fastslo han.¹⁷⁷ Lange betegnet Norge som et foregangsland i å bortforklare “sort vold”.¹⁷⁸ Om “sorte banditter” i Sør-Afrika skrev Lange: “De pleier å skjære av kjønnsorganene på ofrene mens de enda lever, dessuten voldtar de kvinnene og spretter opp maven på de små, hvite barn.”¹⁷⁹ Han gjorde ikke noe forsøk på å presisere hvem av

¹⁶⁹ Idi Amin (ca. 1924-2003) var Ugandas president og diktator 1971-1979. I 1972 utviste Amin landets ca. 80.000 asiater (ca. 60.000 av disse hadde britisk statsborgerskap), med unntak av leger, lærere, jurister o.l., og konfiskerte deres eiendommer og ga disse videre til sine tilhengere.

¹⁷⁰ Anders Langes Avis 1972: 19

¹⁷¹ Anders Langes Avis 1962: 3

¹⁷² Anders Langes Avis 1962: 2

¹⁷³ Anders Langes Avis 1963: 16

¹⁷⁴ Anders Langes Avis 1965: 22/23

¹⁷⁵ Kvanmo og Rygnestad skriver at en kilde som stod nær Anders Lange hevder Lange mottok pengestøtte fra apartheid-regimet i årene 1970-1973. Han bedrev propaganda for regimet, og kan dermed betegnes som “agent” eller “påvirkningsagent”, hevder Kvanmo og Rygnestad (Kvanmo og Rygnestad 1993: 177-178).

¹⁷⁶ Anders Langes Avis 1963: 8

¹⁷⁷ Anders Langes Avis 1964: 14

¹⁷⁸ Anders Langes Avis 1963: 8

¹⁷⁹ Anders Langes Avis 1963: 8

alle “de sorte” som var banditter. Ordet pleier antyder at handlingene var vanlige, som et vedvarende karaktertrekk ved “de sorte”.

Lange var altså ikke redd for å ytre provoserende og dels uakseptable holdninger. Selv ikke i et tabubelagt tema, som biologisk rase er, var han redd for å påta seg rollen som provokatør.

3.3 Anders Langes betraktninger rundt utviklingshjelp

“Ikke et øre til underutviklede land før vi selv er blitt overutviklet”,¹⁸⁰ proklamerte Anders Lange i 1960, og i 1962 foreslo han folkeavstemning om utviklingshjelp. Han mente blant annet det burde være en privatsak å støtte andre enn nordmenn, samt at det norske statsbudsjettet ikke var til for andre folkeslag.¹⁸¹ I 1969 uttalte han at det var bekymringsverdig at 118 ensomme ble funnet død i Oslo, og at Oslos kommunebudsjett var på 1200 millioner, mens utviklingshjelpen utgjorde 1700 millioner.¹⁸² Argumentasjonen hans var av økonomisk karakter. Samtidig satt han norske interesser opp mot utviklingshjelp, og dannet et skille mellom hvem som var henholdsvis *verdig* og *uverdig* norske skattebetaleres penger.

Den samme tendensen ser vi i hans kritikk av Arbeiderpartiet. Han hevdet partiet tok seg av “Lumumba-landene” uten å ta hensyn til norske forhold som mangel på sykehus, skoler, leger, lærere og prester.¹⁸³ “De andre” får skattepengene “du” fortjener å beholde, var budskapet hans. Lange var likevel tilsynelatende positiv til privat bistand. Han skrev: “Alle som vil yte privat til lumumbaene, bør og kan gjøre det”.¹⁸⁴ “Lumumba-land” er generaliserende og upresis betegnelse. Man kan anta han mente å referere til Kongo, Sør-Afrika, og andre afrikanske land med pågående frigjøringsprosesser. Betegnelsen var kanskje humoristisk ment, men jeg vil likevel karakterisere den som fordomsfull og polemisk.

Lange tok også utgangspunkt i rase, i sin argumentasjon mot utviklingshjelp. Ved en anledning benyttet han betegnelsen “underutviklingshjelpen”, og hevdet den ble benyttet som et propagandavåpen mot “de hvite”.¹⁸⁵ Han påstod at Stortinget, ved å bevilge utviklingshjelp til

¹⁸⁰ Hundeavisen 1960: 24

¹⁸¹ Anders Langes Avis 1962: 5

¹⁸² Anders Langes Avis 1969: 1

¹⁸³ Hundeavisen 1961: 4

¹⁸⁴ Hundeavisen 1961: 4

¹⁸⁵ Anders Langes Avis 1963: 8

“underutviklede negre”, ga disse god tid til å bedrive “slakting og voldtaing [sic] av hvite menn og kvinner”.¹⁸⁶ Ikke bare var u-hjelpsmottakerne uverdige norske ressurser, men også brutale og onde, ifølge Lange. Hans rasesyn er her tydelig.

Som nok et argument for å avskaffe utviklingshjelp skrev Lange at 70% av jordens befolkning ville innen år 2000 være afrikansk eller asiatisk, forutsatt at ikke noe “uforutsett inntraff”. Overskriften var “Hjelpen til India, døden for Europa”, og i teksten påpekte han at det var urovekkende at Stortinget bevilget penger til asiater, uten å tenke på fødselsforebyggelse.¹⁸⁷ Han var klart redd for at de skulle bli mange, og slik utgjøre en fare. Det var altså ikke bare afrikanere, men også asiater Lange opplevde som en trussel – to befolkningsgrupper som begge kan representere noe fremmed, og forskjellig fra “oss” i Norge. Argumentasjonen vi har sett til nå, både med henhold til rase og utviklingshjelp, manifesterte seg i stiftelsestalen, og dannet noe av fundamentet for det som skulle bli Fremskrittspartiet.

3.4 Talen i Saga kino – et parti ble stiftet

Anders Lange var antakelig inspirert av Mogens Glistrup og hans Fremskridtsparti som ble stiftet i 1972, da han 8. april 1973 inviterte til stiftelsesmøte i Saga kino i Oslo.¹⁸⁸ Mer enn 1300 interesserte dukket opp. Ønsket om å stoppe utviklingshjelp var ett av kun tre konkrete programløfter Lange stadfestet i sin tale på møtet.¹⁸⁹ Med talen kritiserte Lange blant annet de gjeldende skatter, avgifter og trygder, samt statens rolle, og andre partier og politikere.¹⁹⁰ Skattene måtte reduseres kraftig, noen avskaffes, og individet måtte få stå fritt i relasjon til staten, mente Lange. Han valgte imidlertid å begynne talen med u-hjelpskritikk, som kan indikere at han vurderte emnet som viktig, og egnet til å fange publikums interesse. Lange betegnet det som “skrekkelig” at Norge ga utviklingshjelp til stater han hevdet brukte det meste til militær opprustning, når for eksempel Radiumhospitalet manglet ressurser. Dette er en økonomisk argumentasjon som omtalt over, som også karakteriseres av å skille mellom verdige norske

¹⁸⁶ Hundeavisen 1961: 24

¹⁸⁷ Hundeavisen 1960: 5

¹⁸⁸ Tor Bjørklund påpeker at stiftelsen av Anders Langes Parti kan settes i direkte sammenheng med Glistrup. Danske meningsmålinger viste nemlig i april 1973 at hver fjerde velger ville gi sin stemme til Fremskridtspartiet (Bjørklund 1981: 2).

¹⁸⁹ De to andre løftene var at inntektsskatten ikke måtte overskride 40%, og at prisene på vin og brennevin skulle reduseres.

¹⁹⁰ Anders Lange 1973 [tale]

formål, og uverdige, fjerne utviklingsland.

Videre betegnet Lange statene som mottok utviklingshjelp som “sorte”, og beskrev befolkningen der, “de sorte”, som utelukkende opptatt av å få nok av “alt det de vet av det onde”. Han hevdet de bare sloss, og ville innføre ettpartistat og utvise annerledes fargede når de kom i posisjon.¹⁹¹ At han knyttet disse negative egenskapene til “de sorte” viser at han i beste fall hadde et upresist eller ubevisst begrepsbruk. Vi vet at han var en dyktig retoriker, og kan derfor anta at hans ordvalg neppe var helt tilfeldig. I det neste insisterte Lange på at han ikke var “rasehater”, da han hadde flere “negervenner”. Denne delen av talen illustrerer hans rasesyn, og hvordan dette kom til uttrykk politisk.

I etterkant av Saga-møtet ble det samlet nok underskrifter til å formelt kunne stifte et parti. Ved stortingsvalget det samme året gjorde partiet et overraskende godt valg, med en oppslutning på 5,0%. Det ga partiet fire representanter på Stortinget: Erling Erland fra Rogaland, Erik Gjems-Onstad fra Akershus, Harald Slettebø fra Hordaland, og Anders Lange selv. I diskusjonen om den norske utviklingshjelpen på Stortinget ble den programfestede u-hjelpskritiske linjen opprettholdt. Eksempelvis uttalte Lange på Stortingets talerstol: “Vi vil ikke være med på tvungen u-hjelp. Vi vil ikke bevilge til blodutgydelser i andre land”.¹⁹²

3.5 Anders Lange om beskyldninger om rasisme

Gamle medlemmer av Nasjonal Samling (NS) ble av den NS-sympatiserende avisen Folk og land¹⁹³ oppfordret til å støtte Anders Langes Parti ved valget i 1973, i håp om nytt rettsoppgjør.¹⁹⁴ Nynazister forsøkte å infiltrere partiet, men Anders Lange ønsket verken gamle eller nye nazister velkommen.¹⁹⁵ Han fortalte at da han var medlem av Fedrelandslaget hadde han “en sterk sympati for fascismen”, helt til han oppdaget at “det ville være en frihetsberøvelse uten like at ett parti skal bestemme alt”.¹⁹⁶ Han sa også at det eneste likhetstrekket mellom han selv og Vidkun Quisling var at de begge hadde “vakt voldsomt raseri i de etablerte partier og i deres

¹⁹¹ Dette er antakelig en referanse til Sør-Afrika som avslører hva han mente konsekvensene ville bli om apartheid ble avskaffet.

¹⁹² Anders Langes Avis 1973: 18/19

¹⁹³ Folk og land ble utgitt av det NS-vennlige Institutt for norsk Okkupasjonshistorie 1947-2004.

¹⁹⁴ Lange mente at de virkelige forrædere, torturister og angivere ikke var dømt, og var samtidig opptatt av at utlandet ikke skulle tro Norge var oversvømt av forrædere. Implisitt sa han at færre derfor måtte dømmes (Anders Langes Avis 1972: 12).

¹⁹⁵ Kvanmo og Rygnestad 1993: 184

¹⁹⁶ Eide 1974: 63-65

aviser”.¹⁹⁷ Ved å fremstille seg som en provokatør mestret Lange å vri eventuelle fellestrekk med landssvikerer til noe positivt.

Lange ble regelmessig beskyldt for å være rasistisk, og flere ganger fant han det nødvendig å forsvare seg. Eksempelvis tok han avstand fra Hitlers rasisme ved å si at han bare hadde sympatisert med hans likvidering av kommunister.¹⁹⁸ Det er oppsiktsvekkende at han valgte å formulere seg slik. Han mente Hitler hadde gjort rett i å drepe kommunister, altså at drap var en rimelig måte å møte sine ideologiske fiender på. Videre trodde Lange at beskyldningene om rasisme ville vekke latter blant overbeviste nasjonalsosialister. Han erklærte: “Jeg er altså ikke nasjonalsosialist og har aldri vært det”.¹⁹⁹ Ved en annen anledning fortalte Lange en historie om to gutter fra hans tilhengerkrets som grunnet nazismebeskyldningene leste Hitlers *Mein Kampf* “for å vite hva de skulle stå for”. De kom til å like deler av de de leste, og derfor mente Lange at den nazistiske merkelappen kunne *skape* nazister.²⁰⁰ Rasismestempelet var direkte ukorrekt og indirekte skadelig, mente Lange.

3.6 Arven etter Anders Lange

Anders Langes utviklingspolitiske standpunkt er manifestert i valgprogrammet av 1973. Der står det: “Vi er lei av tvungen u-hjelp, bl.a. fordi mottakerlandene bruker 30 milliarder dollars [sic] på rustninger”, og videre hevdes det at utviklingshjelpen ikke har gitt nevneverdige resultater.²⁰¹ Partiet ville at nordmenn skulle delta i utviklingshjelp, men kun på frivillig basis. I Stortinget uttalte han: “Vi vil ikke være med på tvungen u-hjelp”, og videre “Nå vil vi ikke bevilge til land som driver stammekrig og en opprusting uten like, hvor de bruker sine penger til det når de norske skatteyttere med sin slunkne lommebok skal hjelpe disse stridslystne folk”.²⁰²

Mye av arven etter Lange finnes i hans argumentasjon. Han etablerte grupper av verdige og uverdige, med utgangspunkt i økonomi. Han benyttet også argumentasjon med utgangspunkt i rase og kultur, gjerne i kombinasjon med den økonomiske. Argumentasjonen var også kjennetegnet av en opposisjonstrang: Lange forholdt seg ikke til de etablerte normene, og

¹⁹⁷ Eide 1974: 102

¹⁹⁸ Anders Langes Avis 1965: 13

¹⁹⁹ Anders Langes Avis 1965: 13

²⁰⁰ Anders Langes Avis 1965: 13

²⁰¹ Anders Langes Parti: “Valgprogrammet av 1973”

²⁰² Stortingstidene 1973-1974: 117-118

nærmest foraktet de som gjorde det. Han var en selverklært demagog, med positivt fortegn, og selv overbevist om at han evnet å formidle folkets meninger overfor den politiske eliten.²⁰³ Lange var etter alle kjennetegn en ekte høyrepopulist, stadfester Tor Bjørklund.²⁰⁴

Begrepsbruk kan indikere holdninger, særlig når begrepene knyttes til uforanderlige, negative karaktertrekk. Likevel hadde for eksempel “neger” andre konnotasjoner da Lange levde. Jeg vil ikke gi en diskursanalyse av hans samtid her, men simpelthen påpeke at selv om ordet gjerne gir oss assosiasjoner til slaveri, og kolonitidens rasesyn, gjorde det ikke nødvendigvis det på 1960- og 1970-tallet i like stor grad. I 1980 ble det i den leksikalske definisjonen presisert at “neger” oppfattes nedsettende og rasistisk.²⁰⁵ Av den grunn er det ikke lenger allment akseptert å bruke “neger”, men fremdeles mener noen at ordet kan benyttes nøytralt.²⁰⁶ Jeg vil uansett hevde Langes begrepsbruk viser negative holdninger til “de andre”, all den tid han kategoriserte u-hjelpsmottakerne og majoritetsbefolkningen i Sør-Afrika basert på utseende og opphav, og knyttet negative karakteristikk til disse gruppene.

For Lange var ikke “de andre” bare annerledes, og derfor en naturlig kontrast til den vestlige kulturen, men noen av disse hadde også en rekke negative, dels arvede, og noen direkte farlige karaktertrekk. Derfor utgjorde de en trussel. Langes rasesyn kan betegnes som rasistisk, men han kalte også Hendrik Verwoerds²⁰⁷ rasepolitikk for motbydelig.²⁰⁸ Dette viser hvor paradoksal hans argumentasjon kunne være: først snakket Lange varmt om “dannede negre” og sine “negervenner”, for så å snakke fordomsfullt og negativt om de øvrige “sorte”. Han nektet for å være rasistisk, men forsvarte biologisk raseteori. Han bedrev et retorisk spill med fordommer, og indikerte den “hvite rases” overlegenhet. Man kan konkludere med at skepsisen til “de andre”, og ambivalensen i de uttrykte holdningene til disse, var et sentralt aspekt ved partiet fra starten.

Kapittel 4: Utviklingen mot innvandringskritikk som en kampsak 1974-1986

²⁰³ Eide 1974: 80-81

²⁰⁴ Bjørklund 2004: 412

²⁰⁵ Aschehougs og Gyldendals Store Norske leksikon (1980)

²⁰⁶ Argumentasjon som hevder “neger” er et nøytralt begrep er kanskje spesifikk for den norske debatten.

²⁰⁷ Hendrik Verwoerd (1901-1966) var Sør-Afrikas statsminister 1958-1966, og hovedarkitekten bak apartheid.

²⁰⁸ Hundedavisen 1961: 5

“Fremskrittspartiet bygger på Norges grunnlov og norsk kulturarv, utviklet gjennom århundrer ved gjensidig påvirkning mellom norsk tradisjon og de bærende hovedelementer i vestlig kulturarv med basis i det kristne livssyn”.²⁰⁹ Slik formulerer Fremskrittspartiet sitt ideologiske grunnlag i prinsippprogrammet av 1977. Siden da har partiet utført språklige endringer i denne delen av programmet, men essensen forblir den samme.²¹⁰ Partiet idealiserer den norske kulturen og essensialiserer den, da det unngår å presisere hva som er norsk kulturarv. Fremmede kulturer, tradisjoner og religioner utgjør tilsynelatende ikke bare en naturlig kontrast til “det norske”, men som vi skal se i det følgende: en potensiell trussel. Som jeg skriver i kapittel 1, har jeg i mitt arbeid med kildematerialet oppdaget en utvikling i Fremskrittspartiets innvandringskritikk, som ikke tidligere har vært vektlagt i forskningslitteraturen. Denne utviklingen vil jeg presentere i dette kapitlet, og her vil jeg også svare på hovedproblemstillingen for prosjektet: *hvordan og hvorfor ble innvandringsrestriksjon en viktig kampsak for Fremskrittspartiet på 1980-tallet?*

I kapitlets første del vil jeg kronologisk presentere partiets innvandringskritiske utvikling. Det innebærer å vise hvordan partiet forholdt seg til arbeids- og asylsøkerinnvandring²¹¹ til Norge, samt hvilke krav og rettigheter partiet ville gi innvandrerne. Jeg vil stadfeste hvordan innvandringsrestriksjon ble programfestet, beskrive partiets interne diskusjoner, dets forslag til praktisk politikk og offentlige uttalelser. Jeg vil vise *når* temaet ble viktig for partiet, og *hvem* som satte søkelyset på tematikken. Det er også sentralt hvordan representantene oppfattet innvandring, og hvordan innvandringsrelaterte saker ble *fremstilt* og forenklet i offentligheten.

På grunnlag av partiets innvandringskritikk og fremstilling av innvandring og innvandrere i offentligheten ble det fra flere hold beskyldt for å fremme – eller å stimulere til – fremmedfrykt og rasisme. Hvordan partirepresentantene forholdt seg til dette internt, og hvordan partiet forsvarte seg mot beskyldningene i offentligheten er spørsmål jeg vil besvare i kapitlets andre del.

Et av liberalismens grunnprinsipp er frihet for individet, og den fordrer dermed fri bevegelse over landegrensene. Det selverklært liberalistiske Fremskrittspartiet ble likevel den

²⁰⁹ Fremskrittspartiet: “Prinsippprogram av 1977”

²¹⁰ I programmet av 2013 lyder formuleringen “Fremskrittspartiet er et liberalistisk folkeparti. Det bygger på Norges grunnlov, norsk og vestlig tradisjon og kulturarv med basis i det kristne livssynet og humanistiske verdier”

²¹¹ Asylsøkere er de som flykter til mottakerlandet på egen hånd.

sterkeste parlamentariske motstanderen av ikke-vestlig innvandring til Norge. Det har blitt hevdet at en “liberalistisk grunnholdning” kan forklare den innvandringsrestriktive utviklingen.²¹² Jeg vil i den tredje delen av kapittelet ta for meg de interne diskusjonene som oppstod grunnet det tilsynelatende misforholdet mellom partiets “liberalisme” og dets ønske om en streng praktisering av innvandringspolitikken.

Tidsavgrensningen for kapittelet strekker seg fra stortingsdiskusjonen om innvandringsstoppen i desember 1974, frem til og med 1986, året før innvandringsrestriksjon ble partiets fremste valgkampsak. Kildematerialet presenteres kronologisk i første kapittdel, og tematisk i andre og tredje del. Kildene er hovedsaklig artikler fra partiavisen *Fremskritt* og Stortingsdokumenter. Materialet som analyseres er selvsagt kun et utvalg. Utvalget er gjort med sikte på å vise hovedtendenser, men også nyanser.

4.1 Utviklingen av partiets innvandringspolitikk 1974-1986

Innvandring var ikke et stort politisk tema på 1970-tallet, men det ble likevel diskutert, for eksempel i forbindelse med innvandringsstoppen av 1975. Temaet ble mer aktuelt på begynnelsen av 1980-tallet, da innvandringstallene også økte. Fremskrittspartiet var det partiet som brydde seg *minst* om innvandring disse årene, hevder Anniken Hagelund.²¹³ I det følgende skal jeg vise hvilken rolle Fremskrittspartiet hadde i den innvandringspolitiske debatten, og hvor viktig innvandring var for partiet i kapittelets tidsavgrensning. Først vil jeg beskrive hvordan innvandringsstoppen av 1975 kom til. Deretter vil jeg kronologisk ta for meg Fremskrittspartiets program, dets politikk på Stortinget, hvordan partirepresentanter fremstilte innvandring overfor “folket”, samt enkeltinnlegg og diskusjoner i *Fremskritt*.

4.1.1 Innvandringsstoppen av 1975

Fra ca. 1960 til 1975 var innvandringen til Norge i all hovedsak motivert av ønsket om arbeid, og Norge var også avhengig av utenlandsk arbeidskraft, eller såkalte fremmedarbeidere. Fremmedloven av 1956 krevde at alle utlendinger med hensikt å jobbe i Norge måtte søke om

²¹² Myhre (2012) [intervju]

²¹³ Konklusjonen er basert på en analyse av partiets programmer, og er derfor ikke feil.

arbeidstillatelse før innreise, men visumfritt opphold på inntil tre måneder var tillatt. Det var likevel ikke uvanlig at utlendingene som sendte søknader om arbeidstillatelse etter ankomst fikk disse godkjent.²¹⁴ Våren 1971 kom over 600 pakistanere til Oslo-området, i kontrast til de om lag hundre som hadde kommet årlig de foregående årene.²¹⁵ Pakistanerne søkte arbeid i Norge, men de fleste kom på turistvisum. Arbeidsdirektør Reidar Ditlev Danielsen²¹⁶ uttalte at arbeidsmarkedet var stramt, og derfor burde Norge ha en liberal innvandringspolitikk overfor fremmed arbeidskraft. Antallet pakistanske arbeidstakere økte fra 110 i 1970, til 990 i 1971.²¹⁷ Samme år pakistanerne kom skjerpet Statens utlendingskontor sine gjeldene visumrutiner, og godkjente ikke lenger søknader sendt etter ankomst.²¹⁸ Det var særlig arbeidsinnvandring fra land i den tredje verden skjerpelsene hadde til hensikt å kontrollere.²¹⁹

Danielsen-utvalget²²⁰ ble nedsatt for å vurdere praktiseringen av politikken for innvandring av utenlandsk arbeidskraft. Det tok for seg temaene innvandring, innvandrere i arbeidslivet, og deres levekår. I høringsrunden uttalte sosiologisk institutt ved Universitetet i Oslo at det var urimelig å skape “nye problemgrupper” ved å uten forberedelser tillate nye grupper arbeidstakere, “med økonomiske, sosiale og kulturelle funksjonshemninger”, å komme inn på arbeidsmarkedet.²²¹ Ordet funksjonshemning var kanskje ment teknisk og nøytralt om begrensende faktorer, men i formuleringen ligger også en implikasjon om fremmedarbeidernes manglende evne eller vilje til å tilpasse seg det norske samfunnet. At de ble betegnet som en problemgruppe underbygger dette aspektet. Landsorganisasjonen var i høringsrunden opptatt av at landets egen arbeidskraftreserve kunne utnyttes bedre under en midlertidig stopp, og at en slik stopp ville gi arbeidsgiverne tid til å gjøre arbeidsplasser mer attraktive for nordmenn.²²²

Utvalgets utredning, kalt “Innvandringspolitikk”, ble presentert i 1973. I den står det at Norge var blitt et innvandringsmål for utlendinger fra kulturelt og geografisk fjerne land, og måtte være forberedt på et økende press fra utenlandske arbeidssøkere.²²³ I sin innstilling foreslo

²¹⁴ Bergsjø, Mauritzen og Olstad 1977: 12

²¹⁵ Tjelmeland 2003: 115-116

²¹⁶ Reidar Ditlev Danielsen (1916-2000), sivilingenør av yrke, var direktør for Arbeidsdirektoratet (nå en del av NAV) 1964-1985.

²¹⁷ Tjelmeland 2003: 115-116. Danmark hadde i 1970 innført en midlertidig innvandringstopp, og det kan forklare økningen.

²¹⁸ NOU 1973: 17: 66

²¹⁹ NOU 1983: 47: 35

²²⁰ Utvalget ble altså ledet av Reidar Ditlev Danielsen.

²²¹ Stortingsmelding nr. 39 (1973-74): 12

²²² Stortingsmelding nr. 39 (1973-74): 13

²²³ NOU 1973: 17: 66

utvalget en *midlertidig innvandringsstopp* på ett år, fra 1. februar 1975.²²⁴ Stoppen ble vedtatt i Stortinget, begrunnet med ønsket om å rydde opp i forholdene for de innvandrerne som allerede var her, og de fremtidige. Stoppen var ment å gi “pusterom”,²²⁵ og enigheten om den var “massiv”.²²⁶ Dispensasjoner fra stoppen ble likevel gitt, og søkere fra vestlige land ble i liten grad påvirket, en tendens som fortsatte i ti år.²²⁷

Det implisitte budskapet i de offentlige meldingene som ledet til innvandringsstoppen var at innvandringen må holdes under kontroll for å forhindre sosiale konflikter i å oppstå når “de fremmede” kom, ifølge Bente Puntervold Bø, professor i sosiologi. Hun påpeker at slike uttalelser kan medføre at kulturforskjeller brukes til å rettferdiggjøre innvandringsrestriksjon overfor ikke-vestlige innvandrere, uten at det stilles krav om å dokumentere den påståtte forbindelsen mellom kulturforskjeller og problemer.²²⁸

4.1.2 Fremskrittspartiets innvandringskritikk 1974-1978

Anders Langes Parti overrasket mange i 1973 ved at det fikk fire representanter på Stortinget. Da Anders Lange døde i oktober 1974 overtok Carl I. Hagen hans mandat, fordi Hagen hadde vært på tredjeplass på partiets Oslo-liste ved valget året før. På Stortinget fikk han status som uavhengig representant, da han i 1974 hadde meldt seg ut av partiet etter en konflikt med Lange om partiets organisasjonsstruktur, og stortingsgruppens rolle.²²⁹ Det samme året stiftet Hagen Reformpartiet sammen med Kristoffer Almås.²³⁰ Etter en tid som stortingsrepresentant fikk Hagen løfter av formannen Arve Lønnum²³¹ om endringer i organisasjonsstrukturen og lederposisjon i Anders Langes Parti. I 1975 ble de to partiene slått sammen.²³²

Anders Langes Parti var ikke en pådriver for innvandringsstoppen av 1975, men partiets

²²⁴ I 1976 ble stoppen forlenget med 6 måneder, deretter ble den forlenget på ubestemt tid, før den i 1981 ble vedtatt som en permanent ordning (Brochmann 2003: 140).

²²⁵ Brochmann 2003: 140

²²⁶ Bjørklund 1999: 139

²²⁷ Bø 2004: 28

²²⁸ Bø 2004: 33

²²⁹ Iversen 1998: 60

²³⁰ Kristoffer Almås var 1. viseformann da han forlot Anders Langes Parti etter en offentlig konflikt med Anders Lange i juni 1974. Carl I. Hagen fulgte like etter, og de to dannet Reformpartiet, sammen med blant annet Jon Reina. Almås var partiformann, men partiet ble aldri offentlig registrert.

²³¹ Arve Lønnum (1911-1988) var professor i nevrologi, og ledet Anders Langes Parti/Fremskrittspartiet 1975-1978.

²³² Iversen 1998: 62

stortingsrepresentant Erik Gjems-Onstad²³³ skilte seg fra de andre folkevalgte under stortingsdebatten om den foreslåtte stoppen i desember 1974.²³⁴ Gjems-Onstad viste til at Høyrerepresentanten Jo Benkow²³⁵ hadde uttalt at han håpte man kunne unngå en diskriminering på grunnlag av hudfarge, rase eller religion. I kontrast til dette sa Gjems-Onstad at han ønsket en “diskriminering til fordel for nordmenn”, men påpekte at de fremmedarbeiderne som var kommet måtte aksepteres og få rimelige vilkår.²³⁶ Han hevdet at nesten alle europeiske land opplevde betydelige fremmedarbeiderproblemer, og mente eksisterende og mulige fremtidige problemer burde diskuteres.²³⁷ Det måtte være en forutsetning at innvandrerne fullt ut tilpasset seg norske forhold, og *ikke* et mål at nordmenn skulle venne seg til og akseptere nasjonale minoriteter, sa Gjems-Onstad.²³⁸ Han ønsket heller ikke såkalt særundervisning i norsk språk, verken for barn eller voksne, og mente innvandrerne selv burde dekke de spesielle utgiftene knyttet til sitt opphold. Målet for fremtiden burde være å ta imot så få utlendinger som mulig, mente han, og foreslo derfor å fastsette innvandringsstoppen inntil videre, altså å gjøre den *permanent*.²³⁹

Tor Bjørklund skriver at Gjems-Onstads kritikk var hovedsaklig økonomisk begrunnet, og at den kulturelle begrunnelsen ikke ble tydelig før senere.²⁴⁰ Basert på hva Gjems-Onstad sa i debatten – særlig kravet om full assimilering for å forhindre “nasjonale minoritetsgrupper” – vil jeg i kontrast til Bjørklund betegne Gjems-Onstads debattinnlegg som et kulturelt argument. Gjems-Onstad markerte seg i 1974 ved å ønske en strengere lov enn politikerne fra andre partier, og ved å stille et eksplisitt krav til innvandrerne om full tilpasning, også kalt *assimilering*. Assimilering kan defineres som en prosess hvor grenser reduseres, som kan skje i møtet mellom to eller flere samfunn, etniske grupper eller mindre sosiale grupper.²⁴¹ Det kan også defineres som en strategi som benyttes overfor en språklig eller kulturell minoritet, med mål om å gjøre

²³³ Erik Gjems-Onstad (1922-2011) var blant grunnleggerne av Anders Langes Parti. Han var stortingsrepresentant for partiet 1973-1977, og parlamentarisk leder 1975-1976. Han ble ekskludert i 1976 etter å ha oppfordret velgerne til å stemme på Høyre ved valget i 1977 fordi hans eget parti antakelig ville få lav oppslutning. Gjems-Onstad var også motstandsmann under krigen, høyesterettsadvokat, og gjorde seg senere bemerket som innvandringsmotstander.

²³⁴ Brochmann og Hagelund skriver at Gjems-Onstad stilte seg i “sterk opposisjon” til de øvrige partiene i stortingsdebatten (Brochmann og Hagelund 2010: 245)

²³⁵ Jo Benkow (1924-2013) var stortingsrepresentant for Høyre 1965-1993, og stortingspresident 1985-1993. Han var Høyres leder 1980-1984, og parlamentarisk leder 1981-1985.

²³⁶ Stortingstidene 1974-1975: 1956

²³⁷ Stortingstidene 1974-1975: 1956

²³⁸ Stortingstidene 1974-1975: 1957

²³⁹ Stortingstidene 1974-1975: 1957

²⁴⁰ Bjørklund 1999: 138-139

²⁴¹ Yinger 1985: 154

gruppen mest mulig lik majoritetsbefolkningen.²⁴²

Gjems-Onstad var ikke alene i partiet om å være kritisk til innvandring. I lokalvalgåret 1975 skrev Bærum lokallag i sin løpeseddel “Alarmseddel” at et av deres politiske fokusområder var å stoppe “den fremmede innvandringen”, med argumentet at den gir ingen “langsiktig hjelp”.²⁴³ Temaet ble ikke utdypet ytterligere, noe som skyldes formatet, men løpeseddelen illustrerer at innvandringskritikk var viktig for minst ett partilag allerede i 1975, og det var den ikke-vestlige innvandringen som ble presentert problematisk. Lavere skatter og mindre offentlige inngrep var partiets fanesaker før kommunestyre- og fylkestingvalget. I tiden frem mot valget var partiet imidlertid preget av intern uro, og redaksjonen for partiavisen spekulerte i om representantene hadde vært mer opptatt av personkonflikter enn partiets politikk.²⁴⁴ Resultatet ved fylkestingvalget ble 1,4%,²⁴⁵ partiets laveste oppslutning i et lokalvalg noen sinne.

I 1976 skrev partirepresentant Christian A. Holst²⁴⁶ om fri innvandring til Norge i *Fremskritt*.²⁴⁷ Han advarte: “Først og fremst må man formode at nordmenn om ikke så svært mange år vil bli i mindretall i sitt eget land. Folk fra utviklingsland vil utvilsomt i store skarer strømme hittillands”.²⁴⁸ Innvandrerne beskrev han som mennesker med annen kultur og religion, og med liten til minimal utdanning.²⁴⁹ Det var de ikke-vestlige innvandrerne han var opptatt av. Han vekta innvandrernes *annerledeshet*, at *mengden* utgjorde en trussel, og indikerte med det faren for kulturell fremmedgjøring, at innvandring ville endre Norges identitet.

Det var i 1977 at Anders Langes Parti på et ekstraordinært landsmøte tok navnet Fremskrittspartiet, og vedtok sitt første omfattende program. I partiprogrammet av 1977 ble innvandring nevnt for første gang, da verken valgprogrammet av 1973 eller prinsippprogrammet av 1975 behandlet temaet. Programarbeidet ble ledet av partiformannen Arve Lønnum, assistert av Carl I. Hagen.²⁵⁰ Partiets programfestede politikk i innvandringsspørsmålet var å ville overholde innvandringsstoppen og “nøye vurdere” fremtidig innvandring.²⁵¹ Det viser et ønske

²⁴² Wæhle 2012: “Assimilering”

²⁴³ Anders Lange Parti 1975: Bærum lokallag: “Alarmseddel”

²⁴⁴ Anders Langes Parti Avisen 1975: 3

²⁴⁵ Aardal: “Valgstatistikk”

²⁴⁶ Christian A. Holst var avdelingssjef av yrke, og medlem av Anders Langes Partis interimstyre fom. mai 1973.

²⁴⁷ Holst etterlyste Høyres offisielle politikk i sitt innlegg fordi Hans Henrik Ramm, sekretær for Høyres stortingsgruppe, hadde uttalt seg positivt om fri innvandring.

²⁴⁸ Anders Langes Parti Avisen 1976: 31

²⁴⁹ Anders Langes Parti Avisen 1976: 31

²⁵⁰ Myhre (2012) [korrespondanse]

²⁵¹ Fremskrittspartiets “Prinsippprogram av 1977”

om fortsatt restriksjon, og antyder strengere politikk på sikt. Argumentet var den “truende arbeidsledighet”; man burde bare benytte fremmedarbeidere når norsk kvalifisert arbeidskraft ikke var tilgjengelig, mente partiet. Kildene viser ikke hvordan partiet kom frem til denne programformuleringen, men den ligner Landsorganisasjonens argumentasjon for å innføre innvandringsstoppen av 1975, som vist ovenfor. Partiet søkte antakelig oppslutning blant arbeidere. Partiet vektla ikke innvandring i valgkampen frem mot stortingsvalget i 1977, men heller tema som skatt på forbruk istedenfor inntekt, rasjonalisering og effektivisering av statsforvaltningen, avvikling av statlig utviklingshjelp, og folkeavstemninger i viktige saker.²⁵² Ved valget fikk Fremskrittspartiet 1,9% av stemmene,²⁵³ og mistet sine fire mandater. Dette forblir partiets dårligste resultat ved et stortingsvalg til dags dato.

Oppsummerende kan man si at partiets kritikk frem til 1979 ikke var rettet mot innvandring generelt, men den ikke-vestlige innvandringen. Partiet mente innvandringen potensielt kunne forverre arbeidsledigheten, flere partirepresentanter ønsket ikke kulturelt mangfold, og en fryktet innvandringen ville gjøre nordmenn til en minoritet i eget land. Både på lokalt og sentralt nivå ble innvandring fremstilt som et problem, eller noe som ville utfordre, eller utvikle seg på bekostning av norske interesser. Partiet prioriterte likevel ikke innvandringskritikk som en politisk sak.

4.1.3 Innvandring i fokus – lokalvalgåret 1979

Som beskrevet ovenfor fikk partiet historisk lav oppslutning ved stortingsvalget i 1977, og det var derfor viktig for partiets overlevelse å få et bedre valgresultat i lokalvalget i 1979. I 1978 vant Carl I. Hagen formannsvervet.²⁵⁴ Han foreslo at målsetningene for valget skulle være å stille lister i alle fylker og 125 kommuner, og å komme over sperregrensen for økonomisk støtte med 2,5% oppslutning.²⁵⁵ Å danne kommunelister var partiets hovedprioritet hele 1978 og våren 1979.²⁵⁶ På landsmøtet i 1979 definerte partiet seg som anti-sosialistisk, og som et såkalt

²⁵² Fremskritt 1977: 29

²⁵³ Aardal: “Valgstatistikk”. Valget var jevnt, men venstresiden fikk et lite flertall og Arbeiderpartiregjeringen ledet av Odvar Nordli fortsatte. Gro Harlem Brundtland overtok som statsminister i februar 1981, og ledet sin første regjering ut perioden.

²⁵⁴ Carl I. Hagen beholdt posisjonen som partiformann frem til 2006.

²⁵⁵ Fremskritt 1979: 9

²⁵⁶ Hagen 2007: 70. Noen kommunestyrelister ble basert på tilfeldige navn i telefonkatalogen eller lignende, men partiet leverte 125 lister, nok til å bli med i NRKs TV-program Partiene Svarer, noe partiformannen mente var

vakthundsparti som ville sørge for at partier i posisjon holdt valgløftene sine. Det ble også vedtatt et valgprogram, ment å sørge for frihet for representantene til å ta egne standpunkter i enkeltsaker med utgangspunkt i lokale forhold.²⁵⁷

I februar 1979 krevde Georg Stafne, medlem av Oslo bystyre for Fremskrittspartiet, at såkalte særfordeler for innvandrere måtte avskaffes, og alle behandles likt i boligkøen. Han presiserte overfor *Fremskritt*: “Oslo Kommunes boliger må tildeles på sosiale indikasjoner uten hensyn til opprinnelse, religion og rase”.²⁵⁸ Han viste etter alt å dømme til Selskapet for innvandrerboliger (SIBO), som ble opprettet i 1976 under kommunal- og arbeidsdepartementet, for å møte problemene rundt innvandreres bosituasjon. SIBO formidlet boliglån og garanterte for boliginnskudd.²⁵⁹ Stafne fryktet at innvandrernes “særfordeler” ville medføre økt intoleranse i befolkningen. Ordet særfordel beskriver en fordel som forbeholdt en spesiell gruppe, men impliserer samtidig urettferdighet. Hans uttalelser er blant de første tilfellene av negativt søkelys på “særfordeler” for innvandrene.

Hagen gjorde seg også bemerket i innvandringsspørsmålet ved å stille seg negativ til å gi vietnamesiske flyktninger innreise til Norge.²⁶⁰ Hagen uttalte til *Verdens Gang*: “Store mengder flyktninger har alltid skapt problemer i andre land, og vi vil nødig at disse problemene skal oppstå i Norge”.²⁶¹ Ble det aktuelt å ta inn et stort antall flyktninger, burde det “selvsagt” avgjøres av det norske folket gjennom en folkeavstemning, konstanterte Hagen.²⁶² Om nordmenns grad av toleranse svarte Hagen: “Hvis det er utlendinger med annen kultur, livsholdning osv., ja, da er det liten toleranse. Men det gjelder alle land i verden”.²⁶³ Hagen fremstilte problemer som en uunngåelig konsekvens av innvandring, og befolkningens evne til toleranse for andre kulturer som begrenset.

I et intervju i *Fremskritt* omtrent seks uker før valget utdypet Hagen sin

avgjørende for partiets overlevelse. Da flere av listene ble underkjent fikk likevel Carl I. Hagen delta i programmet (Hagen 2007: 70-71).

²⁵⁷ *Fremskritt* 1979: 10

²⁵⁸ *Fremskritt* 1979: 7

²⁵⁹ I 1988 ble Flyktningeboliger (FLYBO) og Lånkassen for flyktninger innlemmet i SIBO, og organisasjonen skiftet da navn til Selskapet for innvandrer- og flyktningeboliger (SIFBO). I 1991 foreslo Brudtlands tredje regjering å nedlegge selskapet grunnet dets økonomiske stilling. Året etter ble nedleggelsen gjennomført, og Husbanken overtok de fleste oppgavene.

²⁶⁰ De vietnamesiske flyktningene ble kalt båtflyktninger, og det var hovedsaklig enslige menn mellom 15 og 24 år som kom til Norge. Det kom 89 i 1975, 80 i året etter, 58 i 1977, 382 i 1978, og 986 i 1979, nok til å skape uro i mottakssystemet (Brochmann 2003: 173).

²⁶¹ *Verdens Gang* 24.07.79

²⁶² *Verdens Gang* 24.07.79

²⁶³ *Verdens Gang* 24.07.79

innvandringspolitiske posisjon: “(...) for stort innslag av folk med annen kultur, religion og levesett til vårt land vil ødelegge den nødvendige nasjonalfølelse som må herske i alle frie land”.²⁶⁴ Slik begrunnet han sin skepsis til vietnamesiske flyktninger. Problemet, mente Hagen, var at de fleste ville opprettholde egen kultur, religion og levesett. Problematisk var det også at de “andre politikerne”²⁶⁵ la til rette for dette, gjennom for eksempel morsmålundervisning. Myndighetenes tiltak provoserte mange, det ville gi alvorlige motsetninger i befolkningen, og det igjen ville ødelegge nasjonalstaten, var hans resonnement.²⁶⁶ Hagen mente altså at den gjeldende politikken ga grobunn for en negativ reaksjon i befolkningen mot flyktningene. Partiformannen mente tilsynelatende ikke bare at det falt utenfor statens ansvar å opprettholde innvandrernes kultur, for eksempel gjennom morsmålundervisning, men også at den fremmede kulturen var uønsket i seg selv. I likhet med Stafne mente Hagen at “særfordeler” for flyktninger var problematisk. Selskapet for innvandrerboliger var et godt eksempel på slik praksis, og myndighetene burde heller bruke norske skattebetaleres penger på norske borgere, presiserte Hagen. Videre hevdet han det var en ulempe å være norsk i boligkø i Oslo, og sa: “Jeg kan ikke skjønne at det er i overenstemmelse med sunn fornuft og heller ikke i overenstemmelse med synet til folk flest som politikerne sier å representere”.²⁶⁷ Med slike uttalelser gjorde partiformannen seg til talsmann for grasrota, og fremstilte innvandringsrelaterte problemer som “folkets” sak.

Omtrent tre uker før valget redegjorde også Wenche Bredrup, nestformann i Fremskrittspartiet Hordaland, for sine innvandringspolitiske synspunkter. I den anledning benyttet *Fremskritt*-redaksjonen overskriften “Innvandringen skaper problemer” på avisens forside.²⁶⁸ I tillegg til at hun brukte kostnadsargumenter, viste Bredrup til en rapport som hadde påvist latent aggresjon, hat, og fiendtlige og fordomsfulle holdninger til utlendinger blant nordmenn.²⁶⁹ I forlengelse av dette satt hun spørsmålsteget ved at myndighetene likevel “(...)

²⁶⁴ *Fremskritt* 1979: 29

²⁶⁵ Hagen presiserte ikke hvem han mente med de “andre politikerne”, men det var tverrpolitisk enighet om innvandringspolitikken, så kanskje mente han *alle andre*. Arbeiderpartiet var i regjering, ledet av statsminister Odvar Nordli.

²⁶⁶ *Fremskritt* 1979: 29

²⁶⁷ *Fremskritt* 1979: 29

²⁶⁸ *Fremskritt* 1979: 32

²⁶⁹ Det er litt uklart hvilken rapport Bredrup viste til, men hun sa hun hadde lest en rapport “om gjennomsnitt nordmannens forhold til nykommerne” av Leo Eitinger (1912-1996). Eitinger var professor i psykiatri, holocaust-overlever, humanist, og vinner av Fritt-Ord-prisen. I 1978 utga han “Forholdet mellom innvandrere og nordmenn”, og det var antakelig denne Bredrup hadde lest.

påførte landets befolkning de problemer som den stadig økende innvandring representerer”. Hun foreslo folkeavstemning om innvandring, begrunnet med at hvis “folket” ble hørt kunne man unngå uro, diskriminering og motsetninger.²⁷⁰ Bredrups budskap var altså at myndighetene må ta hensyn til “folkets” intolerante holdninger, og hindre innvandring. Hun påberopte seg å formidle “folkets stemme” – det gjorde hun uavhengig av om den var fordomsfull eller velbegrunnet.

Ved valgkampens begynnelse oppfordret Hagen partirepresentantene til å være offensive i de politiske temaene skatter og avgifter, offentlig drift, rasjonalisering, praktisering av lover, samt lov og orden.²⁷¹ Innvandring var et tema flere partirepresentanter engasjerte seg i, og formannen selv markerte seg innen i ukene før valget. Hagen var klart negativ; han viste til “urettferdige særfordeler”, og intoleranse i befolkningen som uunngåelig.²⁷² Partiet fikk 2,5% oppslutning ved valget, og fire mandater i Oslo.²⁷³ Basert på dette mente Hagen at 5-6% oppslutning og 4-6 stortingsrepresentanter var et realistisk mål for stortingsvalget i 1981.²⁷⁴

4.1.4 Innvandring ble viktigere for partiet 1981-1984

Som vist over var flere innvandringskritiske argumenter etablert i partiet ved inngangen til 1980-tallet, for eksempel at innvandrerne annerledeshet var en potensiell trussel, og at innvandringsrestriksjon og assimilering derfor var løsningen. Det offentlige måtte ikke gi innvandrere noen “særfordeler”, da denne politikken kunne skape rasisme, i møte med befolkningens intoleranse. Disse argumentene skulle fortsatt bli benyttet, flere argumenter skulle komme til, og innvandring ble politisk aktuelt grunnet mulig trygdesvindler blant innvandrere, og spørsmålet om stemmerett for innvandrere.

I 1981 programfestet Fremskrittspartiet ønsket om å gjøre innvandringsstoppen permanent og å håndheve den effektivt.²⁷⁵ Ordene permanent og effektivt er forholdsvise kraftfulle, og markerer partiets utvikling mot en ytterligere restriktiv politikk. Formuleringen kan også uttrykke ønsket om å *fremstå* som streng og handlekraftig i innvandringspolitikken. Det ble

²⁷⁰ Fremskritt 1979: 32

²⁷¹ Fremskritt 1979: 31

²⁷² Han fikk også kritikk for å spille på fremmedfrykt, skriver journalist Elisabeth Skarsbø Moen. Hun bruker valget i 1979 som eksempel på at partiet hadde sanket velgere på motstand mot innvandringspolitikk også før 1987 (Moen 2006: 167-168).

²⁷³ Aardal: “Valgstatistikk”

²⁷⁴ Fremskritt 1979: 37

²⁷⁵ Fremskrittspartiet: “Valgprogram av 1981”

også programfestet at all “særbehandling” burde opphøre, og Selskapet for innvandrerboliger nedlegges. Nordiske statsborgere skulle få beholde sine fordeler, og kun norske statsborgere ha stemmerett. Innvandrernes morsmål var en privatsak, de skulle heller få opplæring i norsk språk og levemåte, og forventes deretter å tilpasse seg det norske samfunn, fastslo partiet. Flyktninger skulle få etableringshjelp, men valgte de å bli etter retur var mulig skulle de behandles som innvandrere. Det var Carl I. Hagen som ledet programarbeidet, og Peter N. Myhre var også engasjert, men det eksisterte ingen programkomite.²⁷⁶ Partiet valgte altså å utvide programposten om innvandring. Det viser at temaet ble opplevd som viktigere enn fire år tidligere. Tilføelsene til denne delen av programmet er også av restriktiv og til dels kritisk art.

“Frihet for norske borgere” var slagordet partiet vektla før stortingsvalget i 1981. Å “gjenopprette lov og orden”, innføre markedsøkonomi, begrense offentlige oppgaver og prioritere eldre fremfor unge, var også blant partiets uttalte målsetninger.²⁷⁷ Partiet fokuserte ikke på innvandring selv, men i valgkampinnspurten oppfordret Vivi Krogh²⁷⁸, leder for Aksjonen mot skadelig innvandring til Norge, velgerne til å stemme på Fremskrittspartiet. Hagen kommenterte senere at han ikke var glad for Kroghs støtte, men respekterte alles rett til å anbefale politiske partier. Han ville ikke fordømme Kroghs aksjon, men heller enkeltutsagn, nemlig de hvor Kroghs hets var rettet mot innvandrerne, og ikke de ansvarlige politikerne.²⁷⁹ Fremskrittspartiets valgoppslutning endte på 4,5%, tilsvarende fire mandater.²⁸⁰

Trygdesvindelen blant innvandrere ble et politisk tema da *Verdens Gang* i mars 1983 gjorde det kjent at flere fremmedarbeidere levde på uføretrygd fra Norge i sine hjemland.²⁸¹ Hagen spurte sosialministeren i Stortingets spørretime om regjeringen ville endre regelverket, slik at “urimelige” uføretrygdeutbetalinger til utlendinger permanent bosatt i utlandet opphørte.²⁸² Sosialministeren, Leif Arne Heløe for Høyre, svarte at departementet nedsatte en komite to år tidligere, blant annet for å vurdere denne trygdesvindelen.²⁸³ Det må her påpekes at

²⁷⁶ Nestformennene Bjørn Erling Ytterhorn og Hugo C. Munthe-Kaas var opptatt av forsvars- og sikkerhetspolitikk, og spilte viktige roller i utviklingen av den delen av programmet, men deltok ikke like aktivt i programarbeidet ellers (Myhre (2013) [korrespondanse]).

²⁷⁷ Fremskritt 1981: 31

²⁷⁸ Vivi Krogh (f. 1919) ble i 1981 dømt for brudd på diskrimineringsloven (§ 135) etter å ha spredd løpesedler som inneholdt sterke angrep mot islam, og som var mot innvandring av muslimske fremmedarbeidere.

²⁷⁹ Fremskritt 1982: 5. Artikkelen oppsummerer ordvekslingen mellom AKP ml-medlemmet Trond Øgrim og Carl I. Hagen i Dagbladet høsten 1981.

²⁸⁰ Aardal: “Valgstatisikk”

²⁸¹ Verdens Gang 17.03.83

²⁸² Stortingstidene 1982-1983a: 3072-3073

²⁸³ Stortingstidene 1982-1983a: 3072-3073

Fremskrittspartiet som regel har reagert kraftig på trygdemisbruk, uavhengig av hvem som mistenkes eller er skyldig.

Stortinget behandlet i mars 1983 utenrikskomiteens innstilling om stemmerett for innvandrere. Lovforslaget om stemmerett innebar at tre års opphold i Norge skulle gi stemmerett og valgbarhet i kommunestyre- og fylkestingvalg. I stortingsdebatten skilte Hagen seg ut som klart kritisk til forslaget. Han argumenterte mot utvidelsen av elektoratet med at nordmenn ikke fikk stemmerett i innvandrernes land, som i de nordiske landene hvor slik stemmerett var gjensidig. Han påpekte også dissonansen i at man regnet tre år i landet som tilstrekkelig for å skaffe seg god nok kunnskap om norske forhold, og at man samtidig ville ha et eget informasjonsopplegg for innvandrerne før valget i 1983. “Med dette er vi i ferd med å gjeninnføre flere grupper i det norske samfunn, og gruppedannelser er vi meget uenig i”, sa han.²⁸⁴ Utvidelsen av stemmeretten ville virke mer splittende enn samlende, fordi en forskjellbehandling mellom innvandrere og opprinnelige nordmenn ga nettopp splittelse og andre “kjedelige tendenser”, mente Hagen.²⁸⁵ Fremskrittspartiets representanter var de eneste som stemte imot forslaget. Tor Bjørklund vier partiets nei til stemmerett for innvandrere noe oppmerksomhet. Han benytter hendelsen som et eksempel på at partiet hadde markert seg i innvandringsspørsmålet også før 1987. Basert på partiets standpunkt i saken var det “ikke uventet at Fremskrittspartiet ble eksponent for innvandrerskepsis og fremmedfiendtlighet”, hevder Bjørklund.²⁸⁶

4.1.5 Asylsøkere – en ny type innvandring og nye argumenter for restriksjon 1985-1986

Frem til midten av 1980-tallet mottok Norge få asylsøkere, men så steg antallet asylsøkere brått over hele Vest-Europa, også i Norge. De fleste vesteuropeiske myndigheter hadde en hypotese om at antallet asylsøkere skyldtes den strenge innvandringsreguleringen, og implisitt var oppfatningen at de samme menneskene antakelig hadde søkt om arbeidsinnvandring hvis mulig.²⁸⁷ Myndighetene og politikerne her ble overrasket av den raske økningen, antallet

²⁸⁴ Stortingstidene 1982-1983b: 426-427

²⁸⁵ Stortingstidene 1982-1983b: 427

²⁸⁶ Bjørklund 1999: 141

²⁸⁷ Brochmann 2003: 170

asylsøkere steg fra 829 i 1985 til 2711 i 1986.²⁸⁸ Samtidig ble en ny utlendingslov behandlet i Stortinget.²⁸⁹ Den markante økningen i asylsøkere gjorde innvandring til et politisk aktuelt tema.

Carl I. Hagen ledet arbeidet med partiprogrammet av 1985, og Pål Atle Skjervengen og Peter N. Myhre gjorde mye av det praktiske arbeidet.²⁹⁰ Det ble programfestet at den sveitsiske innvandringsmodellen var idealet. Modellen innebar at innvandrere kunne få arbeidskontrakter for seks måneder, men bare ved mangel på kvalifisert personell i det norske arbeidsmarkedet. Fridtjof Frank Gundersen²⁹¹ hevdet at Sveits med sin restriktive innvandringspolitikk hadde unngått mange konflikter av typen han mente skjedde i møtet mellom forskjellige kulturer, religioner og moralforestillinger.²⁹² Dette argumentet nevnes ikke i programmet, men det kan han vært en påvirkende faktor. Som før mente partiet at Norge, som et demokratisk land, måtte ta imot sin andel flyktninger, men flyktningene måtte dra hjem når det var politisk mulig, og bare de som fikk norsk statsborgerskap hadde rett til å bli. Statsborgerskap skulle fremdeles være en forutsetning for stemmerett og valgbarhet. I det samme programmet erklærte partiet at det var imot fri innvandring. Det ble understreket at det ideelt burde være friest mulig bevegelse over landegrensene, men at det ikke lot seg gjøre grunnet innvandrernes fulle rettigheter under sosiallovgivningen og folketrygden. Denne siste programformuleringen vil jeg diskutere opp mot Fremskrittspartiets “liberalisme” i siste del av kapitlet.

Jan Simonsen,²⁹³ da sentralstyremedlem, pressesekretær for stortingsgruppen, og redaktør for *Fremskritt*, uttrykte bekymring for at innvandring kunne gi konsekvenser i form av terror. Han viste til terroraksjonen i København 22. juli 1985.²⁹⁴ En fornuftig reaksjon for å unngå at et terrorangrep ville skje i Oslo var å praktisere strengere kontroll med innvandrere og flyktninger

²⁸⁸ Kommunal- og regionaldepartementet (2002): 10

²⁸⁹ Odelsting proposisjon nr. 46 (1986-87): “Om lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven)” ble vedtatt i Stortinget i 1988. I kapittel 6 tar jeg for meg denne loven.

²⁹⁰ Det var egentlig Helge N. Albrektsen, 1. nestformann, som skulle lede arbeidet, men han trakk seg “da han ikke fikk det som han ville” (Røste (2012) [korrespondanse]).

²⁹¹ Fridtjof Frank Gundersen (1934-2011) var professor i juss. Han satt på Stortinget som uavhengig representant 1981-1985, og representerte Fremskrittspartiet 1989-2001. Han meldte seg ut i 2001 etter en konflikt med Hagen.

²⁹² Gundersen 1985: 232

²⁹³ Jan Simonsen (f. 1953) var medlem av Fremskrittspartiets sentralstyre 1982-1991, pressesekretær for stortingsgruppen og redaktør for *Fremskritt* 1982-1986, gruppesekretær 1986-1989, stortingsrepresentant 1989-2001, og partiets nestleder 1991-1993. I 2001 ble Simonsen ekskludert fra Fremskrittspartiet. Hagen så TV-programmet Rikets tilstand om Simonsen, og beskyldte han for dårlig moral, og fikk han kastet ut. Simonsen meldte seg da inn i Demokratene, og var nestleder for partiet 2003-2004, og samtidig uavhengig stortingsrepresentant 2001-2005.

²⁹⁴ I terrorangrepet i København 22. juli 1985 sprengte to bomber, en ved Northwest Orient Airlines, hvor en forbipasserende ble drept, og en ved Det mosaiske Troessamfunds synagoge, hvor 27 ble skadet. Et tredje angrep var trolig planlagt mot det israelske flyselskapet El Al, men ble ikke gjennomført. Den shiamulimske terrororganisasjonen Jihad påtok seg ansvaret, og tre palestinere ble i 1989 dømt til livstid for angrepene.

fra den arabiske verden, mente han.²⁹⁵ Med artikkeltittelen “Når sprenges bomben i Oslo?” benyttet Simonsen en kraftfull og alarmerende retorikk, og formuleringen indikerer at noe måtte gjøres for å forhindre en slik hendelse i Norge. I artikkelen beskrev Simonsen at 150 “fanatiske tilhengere” av Ayatolla Khomeini fra Iran hadde deltatt på en shiamuslimsk demonstrasjon i Oslo i juni 1985. De demonstrerte mot at moskeen Aqsa var under israelsk kontroll. Demonstrantene delte ut to brosjyrer, en av de var produsert av “Islamic Republic of Iran”, og dermed stammet materialet sannsynligvis fra den iranske ambassaden, mente Simonsen. Han konkluderte med at ambassaden virket å styre shiamuslimenes politiske virksomhet i Norge. Jihad-bevegelsen kan “når som helst slå til mot jødisk eiendom i Oslo, eller mot amerikanske firma”, advarte Simonsen. Saken reiste flere innvandringspolitiske spørsmål, mente han; eksempelvis om de iranske flyktingenes sikkerhet ble ivaretatt, om man tillot mennesker som kunne true vårt liv og vår helse innvandre, og om man var i ferd med å importere politiske motsetninger fra fremmede kulturer.

Simonsens argumentasjon var dels preget av konspirasjonsteorier. Han fremstilte det han betegnet som “arabisk innvandring”²⁹⁶ som en potensiell fare for nordmenns liv og helse, og koblet slik innvandring til enkeltmenneskets sikkerhet. På 1990-tallet utmerket Simonsen seg som innvandringsmotstander. Da han ble ekskludert fra Fremskrittspartiet i 2001 meldte han seg inn i det verdikonservative og innvandringskritiske partiet Demokratene, men allerede på midten av 1980-tallet advarte han altså sterkt mot “arabisk innvandring”. Dette kan nok dels forklares med at han siden tenårene har vært en sterk støttespiller for Israel i offentligheten, og opptatt av Israels rett til å forsvare seg mot terror.²⁹⁷

Arild Nesdal, førstekonsulent ved Statens utlendingskontor, skrev i 1986 om det han betegnet som “skjult innvandring” gjennom folkehøyskolene. Han stadfestet i sin artikkel at oppholdstillatelse for å utdanne seg ikke skulle være en måte å unngå innvandringsstoppen.²⁹⁸ Flere fullførte ikke hele utdannelsen, og flere bare latet som om de hadde midler nok til å oppholde seg her, for så å oppsøke sosialkontorer når ressursene ikke strakk til, skrev Nesdal.

²⁹⁵ Fremskritt 1985: 29. I tillegg, mente Simonsen, burde anti-terrorpolitiet opprustes, en opinion mot arabisk terrorisme mobiliseres, og det var viktig å stoppe venstresidens “antijødiske aktiviteter” (Fremskritt 1985: 29).

²⁹⁶ Det må her påpekes at befolkningen i Iran er persere, ikke arabere, og Simonsens betegnelse er derfor misvisende og generaliserende.

²⁹⁷ Norge i dag 11.11.03

²⁹⁸ Fremskritt 1986: 20

Han antydte også at flere først og fremst var arbeidssøkende.²⁹⁹

Fremskrittspartiets stortingsrepresentant Bjørn Erling Ytterhorn³⁰⁰ ville rette søkelyset mot problematikken Nesdal presenterte. I Stortingets spørretime fortalte han at det var grunn til mistanke om at det skjedde en regulær innvandring via skoleverket. Han spurte Arbeiderpartiets kirke- og undervisningsminister Kirsti Kolle Grøndahl³⁰¹: “Hva vil Regjeringen gjøre for å sikre at utdannelsen de får i Norge, er relevant i forhold til behovet i de land de kommer fra og skal reise tilbake til, og for å sikre at utdannelsen blir mest mulig effektiv?”³⁰² Ytterhorn fant det mistenkelig at pakistanere studerte idehistorie og norsk litteratur. Studievalget tydet ikke på at hensikten var å tjene hjemlandets behov, mente han. Han konkluderte med at innvandringsstoppen hadde mange smutthull, praksisen med studenter fra den tredje verden var en av disse, og han ønsket en innstramming. Grøndahl svarte blant annet at departementet hadde startet arbeidet med en melding som ville behandle de utdanningssøkende opplærings situasjon i bredt perspektiv. Hun mente ikke det var et mål å innstramme loven.³⁰³ At Fremskrittspartiet reagerte på systemmisbruk er ikke overraskende med tanke på dets byråkratikritiske utgangspunkt, vil jeg hevde. Mistenkeliggjøringen av de utenlandske studentenes motiver skapte imidlertid et negativt bilde av denne gruppen. Det kan ha vært et virkemiddel for å legitimere en juridisk innstramming overfor de politiske motstanderne som ikke ønsket dette.

I desember 1986 sendte Hagen på vegne av Fremskrittspartiet et dokument med fem forslag til endringer i flyktningspolitikken, til Stortingets sosialkomite.³⁰⁴ Det første forslaget var å henvise flyktninger og asylsøkere til FNs mottaksapparat, og det andre var å opprette en egen politiinstans for behandling av flyktningsaker.³⁰⁵ Det tredje forslaget var at flyktninger som kom til Norge skulle først plasseres i leire eller sentra, for å gjennomgå nødvendig medisinsk kontroll, og fordi man da “(...) vet hvor de er av hensyn til undersøkelser, etterforskning og opplysninger”. Det fjerde forslaget var å gjøre arbeidet med flyktninger til et statlig ansvar istedenfor kommunalt, og det femte at flyktninger og asylsøkere uten pass og visum som kom fra “tredje

²⁹⁹ Fremskritt 1986: 20

³⁰⁰ Bjørn Erling Ytterhorn (1923-1987) var formann i Anders Langes Parti/Fremskrittspartiet Hordaland 1975-1981, 1. viseformann i Fremskrittspartiet 1977-1982, og stortingsrepresentant 1981-1989.

³⁰¹ Kirsti Kolle Grøndahl (f. 1943) ble valgt inn på Stortinget for Arbeiderpartiet i 1977. Hun var statsråd for Kirke- og undervisningsdepartementet 1986-1988, og Departementet for utviklingshjelp 1988-1989. I 1989 ble hun Stortingets visepresident, og i 1993 valgt til første kvinnelige Stortingspresident.

³⁰² Stortingstidene 1986-1987: 819-821

³⁰³ Stortingstidene 1986-1987: 819-821

³⁰⁴ Stortingstidene 1986-1987: 1499

³⁰⁵ Stortingstidene 1986-1987: 2304

land” måtte avvises ved grensen.³⁰⁶

Stortinget voterte over forslagene i februar 1987. Selv om det ikke skjedde i kapittelets tidsavgrensning, så behandler jeg likevel begivenheten her. I forbindelse med det tredje forslaget – forslaget om flyktningleire – viste Hagen til at kommunal- og arbeidsminister Leif Haraldseth³⁰⁷ hadde foreslått containerhus-leire. Også Harald Høegh, generalsekretær for det internasjonale Røde Kors, hadde uttalt at de norske mottakene manglet transittleire. Hagen ville samtidig advare mot å være blind for at det blant flyktninger og asylsøkere kunne være agenter, terrorister og infiltratører.³⁰⁸

I diskusjonen uttalte Arbeiderpartiets Thorbjørn Berntsen³⁰⁹ om Hagen:

Han har nå åpenbart singlet ut flyktning- og innvandringspolitikken som et av sine hovedtemaer i kommende valgkamp. Han vil forsøke å styrke sin basis i norsk politikk ved en kampanje for fremmedhat og en slags friing til en masse følelser og holdninger i befolkningen som det er meget lett å anfekte.³¹⁰

På dette svarte Hagen at partiet bevisst hadde vist tilbakeholdenhet i innvandringsspørsmålet, og *ikke kom til å ha saken som valgkamptema*. I voteringen ble de fem forslagene ikke bifalt, mot Fremskrittspartiets egne to stemmer.³¹¹

Jan Simonsen skrev i forbindelse med offentliggjøringen av partiets fem forslag at det var nødvendig å styre “flyktningstrømmen”.³¹² “Strømmen” medførte problemer, og mottaksapparatet var uegnet for utfordringen, mente Simonsen. Han forklarte det var derfor Fremskrittspartiet hadde foreslått å opprette mottaksleirer for asylsøkere uten pass og visum, i regi av FNs høykommisariat for flyktninger. At man manglet mottaksleire hvor asylsøkerne kunne bo mens de ble identifisert og sikkerhetsklarert medførte “(...) fare for at Norge blir et fristed for terrorister som ankommer Norge og gir seg ut for å vær [sic] asylsøkere”,³¹³ advarte Simonsen. Ved å henvise innvandrere til FN-leire ville man gjøre kontrollen enklere, og forhindre

³⁰⁶ Stortingstidene 1986-1987: 2304-2305

³⁰⁷ Leif Haraldseth (f. 1929) var Arbeiderpartiets kommunal- og arbeidsminister 1986-1987. Han var deretter leder for Landsorganisasjonen 1987-1989, og 1989-1999 var han fylkesmann i Buskerud.

³⁰⁸ Stortingstidene 1986-1987: 2305

³⁰⁹ Thorbjørn Berntsen (f. 1935) var stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet 1977-1997, og nestleder 1989-1992. Han var miljøvernminister 1990-1997.

³¹⁰ Stortingstidene 1986-1987: 2306

³¹¹ Stortingstidene 1986-1987: 2307-2308

³¹² Fremskritt 1986: 49

³¹³ Fremskritt 1986: 49

terrorister å komme inn i landet, mente Simonsen.³¹⁴ Partiets fem forslag illustrerer at det opplevde temaet som viktig ved inngangen til 1987. Simonsens fremstilling av innvandrerne som potensielt konspiratoriske og farlige er også et frempek mot partiets innvandringskritiske utvikling i 1987.

4.1.6 Oppsummering 1974-1986

Analysen viser at innvandringskritikk ble en stadig mer sentral del av Fremskrittspartiets program, praktiske politikk og retorikk fra 1974 til 1986. Den viser også at partiet hadde en aktiv innvandringspolitikk, og at den var basert på problematisering av innvandrernes kultur og *annerledeshet*. Arbeidsinnvandring fra vesteuropeiske land ble ikke omtalt som problematisk. Det ble imidlertid “den fremmede innvandringen”, innvandrere fra den tredje verden, det mange nå kaller ikke-vestlig innvandring. Fremskrittspartiet var ikke alene om å være bekymret for å få “det fremmede” nært. Det har dette kapittelet dels vist, men en studie mindre konsentrert om ett parti ville ha vist det bedre. Fremskrittspartiet var imidlertid det eneste politiske partiet som aktivt fremmet denne bekymringen i offentligheten.

Utviklingen i partiprogrammet kan i hovedtrekk oppsummeres med at partiet i 1977 ville opprettholde innvandringsstoppen, og vurdere fremtidig innvandring nøye. Fire år senere ville partiet gjøre innvandringsstoppen permanent, og sørge for at den ble håndhevet effektivt. De mente morsmål var en privatsak, at Selskaper for innvandrerboliger måtte nedlegges, og stemmerett skulle være forbeholdt de med norsk statsborgerskap. I 1985 programfestet partiet å være imot fri innvandring, og ville kun tillate kortvarige arbeidskontrakter ved mangel på norsk arbeidskraft. Utviklingen viser en gradvis, men helt tydelig mer restriktiv programpolitikk.

4.2 Fremskrittspartiets forsvar mot rasismebeskyldninger

Den innvandringskritiske utviklingen, og den tilspissede retorikken som enkelte representanter brukte, medførte at Fremskrittspartiet ble beskyldt for å fremme fremmedfrykt og rasisme. I kapittel 3 viser jeg at Anders Lange så seg nødt til å avvise at Anders Langes Parti var et fascistisk og rasistisk parti. Jeg vil i det følgende vise hvordan Fremskrittspartiet forholdt seg til

³¹⁴ Fremskritt 1986: 49

slike beskyldninger i offentligheten i årene 1974-1986, og en analyse av kildematerialet viser tre hovedstrategier i partiets forsvar. Deretter vil jeg vise den interne debatten om rasisme.

4.2.1 Tre hovedstrategier i partiets forsvar mot beskyldninger

Den første strategien mot beskyldninger om å være fremmedfiendtlig og rasistisk var at Fremskrittspartiet opererte med en egen definisjon av rasisme. Med denne definisjonen som argument avviste partiet beskyldninger om å fremme rasisme. Partiets prinsippprogram av 1975, skrevet av den parlamentariske lederen Erik Gjems-Onstad og formannen Arve Lønnum, begynner med et oppgjør med beskyldningene om å være et “nazistisk-fascistisk parti”. Fordi medlemmer hadde opplevd trakassering var det nødvendig å ta beskyldningene alvorlig, mente de. Gjems-Onstad og Lønnum erklærte på vegne av partiet:

ALP vil ha en stat hvis makt er begrenset i et samfunn av frie, selvstendige borgere. Det må være ganske klart at et parti med et slikt formål vil vende seg mot enhver ideologi som sikter mot en totalitær stat, mot en diktatur- og politistat, slik kommunismen, nazismen og fascismen har gjort og vil gjøre det.³¹⁵

En lignende formulering finnes i alle partiets prinsippprogram etter dette, og fra 1985 nevnes også rasisme som en slik ideologi. I alle programmene settes disse “ismene” i forbindelse med balansen mellom offentlig og privat virksomhet, og leses dermed simpelthen som eksempel på totalitære stater. De vesentligste trekkene ved det vitenskapelige rasismebegrepet ble ignorert. Partiets andre typiske definisjon av rasisme tilsvarte definisjonen av klassisk rasisme, og ignorerte elementene karakteristisk for den nye rasismen. Eksempelvis definerte Jan Simonsen rasisme som at en person vurderes som mindreverdige på bakgrunn av sin rase. Han erklærte at Fremskrittspartiet stod fjernt fra et slikt syn. Simonsen skrev videre at partiet bedømte mennesker etter individuelle kvalifikasjoner, og ikke som en del av en gruppe.³¹⁶ Argumentasjonen ligner Anders Langes.

Da Stortinget diskuterte skoleverkets evne til å styrke holdningene mot rasisme uttalte Carl I. Hagen at man nesten kunne stadfeste at det eksisterte en offisiell rasisme i landet, fordi det

³¹⁵ Anders Langes Parti: “Prinsippprogram av 1975”

³¹⁶ Fremskritt 1985: 17

skjedde en forskjellsbehandling mellom innvandrere og nordmenn.³¹⁷ “Særbehandlingen” av innvandrere på bekostning av nordmenn var rasisme, mente partiformannen, og indikerte med det hva man i dagligtalen gjerne betegner som “omvendt rasisme”.

Den andre forsvarsstrategien var at partiet understrekte verdien av å være “politisk ukorrekt”. Partiet *turde* å ta opp kontroversielle, men viktige tema på vegne av “folket”, og politikken var *realistisk*, ikke rasistisk. *Fremskritt*-redaksjonen skrev at Georg Stafne presenterte “upopulære, men nødvendige meninger” da han problematiserte innvandrernes “særfordeler” i 1979.³¹⁸ Den anerkjente slik det kontroversielle aspektet ved Stafnes uttalelser, og ga han samtidig ros for å ha påtatt seg en tilsynelatende utakknemlig rolle, nemlig å forfekte dette “upopulære” synspunktet. Stafne ville bekjempe “særfordeler” som innvandrere hadde på bekostning av nordmenn, “(...) uansett hvilke stygge ord de andre bruker om vårt standpunkt”.³¹⁹ Han antydte at de andres politiske korrekthet ikke ville tillate hans politiske søkelys.

I forbindelse med at Hagen det samme året ikke ønsket å gi oppholdstillatelse til vietnamesiske flyktninger, ble han intervjuet av *Verdens Gang*. Journalisten spurte om et nei til flyktningene var et uttrykk for “Stutums intolerante tankegang”.³²⁰ Stutum var en rollefigur kjent for norske radiolyttere,³²¹ og ble et begrep helst ment negativt, av og til humoristisk, om mennesker med karaktertrekk som fastlåste meninger og rasistiske holdninger. Hagen avviste parallellen til Stutum og svarte det var “realistiske tanker” han ga uttrykk for.³²² Også Simonsen har uttalt: “Vår innvandringspolitikk er kun en praktisk og fornuftig politikk som tar utgangspunkt i den virkeligheten vi lever i”.³²³

Fremskrittspartiet engasjerte seg som kjent da trygdesvindelen blant noen innvandrere ble kjent. I forbindelse med partiets reaksjoner i Stavanger bystyre ble det beskyldt for å bedrive “skjult rasisme” av en representant for Det Liberale Folkeparti. En uavhengig kandidat, tidligere medlem av Kristelig Folkeparti, mente ordføreren burde ha klubbet under innlegget.³²⁴ *Fremskritt*-redaksjonen tok avstand fra at å påpeke svakheter i trygdesystemet var synonymt med

³¹⁷ Stortingstidene 1983-1984: 353

³¹⁸ *Fremskritt* 1979: 7

³¹⁹ *Fremskritt* 1979: 7

³²⁰ *Verdens Gang* 24.07.79

³²¹ Det var skuespilleren Bjørn Sand (f. 1928) som spilte Stutum, og som han figurerte som fast innringer i Totto Osvolds (f.1941) radioprogrammer 1972-1994. I 1973 ble sketsjene utgitt på albumet *Stutum Speaking*, blant annet med sporet “Våre venner pakistanerne”, og utgivelsen vant Spellemannsprisen i åpen klasse.

³²² *Verdens Gang* 24.07.79

³²³ *Fremskritt* 1985: 17

³²⁴ Informasjonen er hentet fra *Fremskritt* 1983: 13. Primærkilden har vist seg vanskelig å oppdrive.

rasisme. Beskyldningene om rasisme viste heller hvor langt fra den norske grasrota disse kritikerne befant seg, fastslo redaksjonen.³²⁵ Slik fremstilte redaksjonen Fremskrittspartiet som – ikke rasistisk, men – *folkelig*.

Jan Simonsens mening om rasismeparagrafen, straffelovens § 135a, som forbyr hån, hat, forfølgelse og ringeakt mot personer på bakgrunn av rase og religion, var at den burde oppheves. Det begrunnet han med at man er sikret mot sjikane og injurier gjennom andre paragrafer, og loven truet ytringsfriheten, da grensen for diskriminering var uklar. Antallet rasister var beskjedent, og det burde ikke være forbudt i et fritt land å være dum, argumenterte Simonsen.³²⁶ Han avfeide dermed rasisme som ufarlig dumskap.

Den tredje strategien partiet tilsynelatende benyttet var ikke utelukkende en strategi for å forsvare seg mot rasismebeskyldninger, men et slikt forsvar var en del av denne. Partiet virker å ha bedrevet en bevisst balansegang, hvor det tillot fordomsfulle og rasistiske utsagn i ytringsfrihetens navn, for deretter å ta avstand fra noe av budskapet. Eksempelvis valgte partiavisen i 1978 å publisere bidraget til en leser som kritiserte at bydelsutvalget for Bygdøy tillot Selskapet for innvandrerboliger å bygge boliger for femti fremmedarbeidere der. Leseren skrev sarkastisk: “Og hvilken fryd for øyet når vakre mørkhudede fremmedarbeiderbarn myldrer frem i Kongeskogen og på Bygdøys badestrender i lek med norske barn”.³²⁷ Ordet myldrer, når med negativt fortegn, kan assosieres med en uønsket og ukontrollert prosess. Utsagnet viser skepsis og forakt for mørkhudede. *Fremskritt*-redaksjonen understrekte at den ikke delte “nøyaktig det samme syn” som leseren, men ville forsvare hans rett til å ha og hevde sine synspunkter. De grep ikke ofte inn slik og tok eksplisitt stilling til leserbidrag, og at de gjorde det her kan bety at de anerkjente at innlegget var på grensen av det akseptable. Å publisere en rasistisk ytring, for så å ta litt avstand fra den, sender blandede signaler. Det kan være en bevisst taktikk, som kan kalles *kalkulert ambivalens*. En slik taktikk kan brukes til å vinne oppslutning ved å fremme rasistiske ytringer, men samtidig unngå anklager om rasisme.

I forbindelse med støtten fra innvandringsmotstanderen Vivi Krogh ved valget i 1981, stadfestet Hagen i 1982 at han var imot rasediskriminering, og han fordømte holdningene som ligger bak frykten for “raseutblanding”.³²⁸ Det er her verdt å påpeke at formannen unnlot å ta

³²⁵ Fremskritt 1983: 13

³²⁶ Fremskritt 1985: 17

³²⁷ Fremskritt 1978: 34. Leserbrevet var signert Bastian Heide.

³²⁸ Fremskritt 1982: 5

stilling til og avstand fra at partiet hans delvis ble fundert på slike holdninger. I samme sammenheng uttalte Hagen at muslimer ikke var dårligere mennesker enn kristne; det var grad av fanatisme, ikke religion som avgjorde. Hagen fortalte videre at han vurderte islam, som praktisert i for eksempel Iran, som mindreverdig sammenlignet med kristendom.³²⁹ Dette kan illustrere at partiets krav om assimilering ikke bare ble fremmet fordi innvandrernes religion var *annerledes*, og derfor kunne komme i konflikt med den norske statsreligionen, men også fordi noen praktiseringer av islam var delvis *dårligere* i et moralperspektiv. Hagens taktikk var i dette tilfellet å komme med en negativ evaluering av en konkret gruppe.

4.2.2 To eksempel på oppgjør: mot rasismebeskyldninger og mot rasisme generelt

I oktober 1983 uttalte Gro Harlem Brundtland³³⁰, daværende leder for Arbeiderpartiet, til *Bergens Tidene* at hun mente Fremskrittspartiet stimulerte til rasistiske holdninger.³³¹ Carl I. Hagen tok Brundtlands beskyldninger opp i Stortinget. “Vi er temmelig forbannet”, sa Hagen, og ble avbrutt av stortingspresidenten for uparlamentartisk språkbruk. På oppfordring fra Hagen begrunnet Brundtland sine påstander med tre av Fremskrittspartiets programposter: at innvandrerne skal få opplæring i norsk språk og levemåte og forventes å tilpasse seg det norske samfunnet, at Selskapet for innvandrerboliger skal nedlegges, og at stemmerett skal være forbeholdt norske statsborgere. I tillegg til partiets program stimulerte også flere uttalelser til rasistiske holdninger, mente Brundtland, uten å nevne eksempel.³³²

I den samme debatten fulgte Einar Førde³³³ opp, og sa: “Ein kvar som har følggt Framstegspartiets utvikling, vil måtte sjå at det i Framstegspartiets propaganda – og i kven som støttar partiet – ligg betydelege problematiske drag i retning av rasistiske haldningar”.³³⁴ Han viste til at Folk og land og Vivi Krogh hadde gitt partiet sin støtte, og hans hovedpoeng var at for at Hagen skulle lykkes med å fremstille partiet som anstendig, så burde det gjennomføre et internt oppgjør med slik støtte. Hagen forsvarte seg mot Brundtland og Førde blant annet ved å si at hvis

³²⁹ Fremskritt 1982: 5

³³⁰ Gro Harlem Brundtland (f. 1939), lege av yrke, var den første kvinnelige lederen for Arbeiderpartiet 1981-1992, og Norges første kvinnelige statsminister, i 1981, 1986-1989 og 1990-1996. 1998-2003 var hun generalsekretær for Verdens helseorganisasjon.

³³¹ *Bergens Tidene* 13.10.83

³³² Stortingstidene 1983-1984: 118

³³³ Einar Førde (1943-2004), journalist av yrke, var nestformann i Arbeiderpartiet 1981-1989, parlamentarisk leder for Arbeiderpartiets stortingsgruppe 1986-1989, og kringkastningssjef 1989-2001.

³³⁴ Stortingstidene 1983-1984: 158

Brundtland mente de nevnte programpostene var rasistiske, da kalte hun “langt over flertallet av det norske folk for rasister”.³³⁵ Hagen fremstilte seg som majoritetens, eller “folkets” talsmann, og sendte Brundtlands beskyldninger videre til å gjelde “folket”.

Hagen fortalte til *Verdens Gang* at han ikke ble overrasket da NRK opplevde en “rasiststorm” etter at flere innvandrere fikk slippe til på skjermen under 17. mai-sendingen i 1984. Hagen uttalte at for å bli kvitt rasemotsetninger burde man “tie dem ihjel”, og det dumme man kunne gjøre var å stadig fremheve temaet. Minst mulig debatt, og mest mulig ro om spørsmålet var best, stadfestet Hagen.³³⁶ Partiformannen fremstod som enig med det som var den politiske konsensus, nemlig at man ikke skulle belyse eventuelle motsetninger, eller vinne stemmer på innvandring ved å politisere temaet. I kontrast til budskapet i denne uttalelsen hadde Fremskrittspartiets representanter til da vært opptatt av *problemene* knyttet til innvandring, og ved flere anledning rettet offentlighetens søkelys mot disse. Også etter partiformannens uttalelse fortsatte dette. Uttalelsen kan følgelig ikke plasseres innen en tendens. Hagen ba aktører i samfunnsdebatten om å ikke benytte seg av ytringsfriheten, men heller tie om eventuelle befolkningsmotsetninger, og *ikke* ta et oppgjør med den rasismen som tilsynelatende eksisterte blant nordmenn. Om det var rent taktisk ment er vanskelig å avgjøre, men for å vinne på taktikken “kalkulert ambivalens” avhenger man av en viss mengde fremmedfrykt i befolkningen.

4.2.3 Et internt oppgjør med rasisme?

Som kjent hadde partiet i 1981 programfestet at bare norske statsborgere burde ha stemmerett, og i 1983 stemte partiet imot stemmerett ved lokalvalg for innvandrere etter tre år. Michael Fossum og Dagfinn Schøyen, begge fra Fremskrittspartiets Ungdom Ullensaker, hevdet i sitt leserinnlegg “Farvede innvandrere og nordmenn” i *Fremskritt* i 1982, at å gi innvandrerne stemmerett var “meget farlig”.³³⁷ Jo flere innvandrere, jo mer innflytelse ville de få, og “(...) kanskje om tre generasjoner sitter vi selv med millitærjunta og villt kaos”, spådde de to pessimistisk. Til tross for at de innledet formuleringen med et adverb som antyder en viss usikkerhet må budskapet kunne betegnes som skremselspropaganda.³³⁸ De mente myndighetene hadde opptrådt for

³³⁵ Stortingstidene 1983-1984: 159

³³⁶ *Verdens Gang* 19.05.84

³³⁷ *Fremskritt* 1982: 34

³³⁸ I kapittel 5 presenterer jeg en definisjon av propaganda.

“elskverdige”, og måtte skjerpe seg for å unngå arbeidsledighet, gatekamper og rasekonflikter, som i England.³³⁹ De spurte også retorisk: “Hvilken person kan gi oss en logisk forklaring på at vi forflytter mennesker som er bygd for andre geografiske forhold, klima, og andre kulturer til disse helt andre forhold og land”. Fossum og Schøyen antydte at de ikke-vestlige innvandrernes tilpasning til miljøet her ville bli utfordrende, og at det var *ulogisk* at det overhode skulle finne sted. “La oss få en permanent stopp av farvede og heller prøve å hjelpe dem på deres breddegrader. Dette er ikke rasehat, men sunn fornuft”, avsluttet Fossum og Schøyen.

Morten Langvik, fra Fremskrittspartiets Ungdom Fredrikstad, svarte Fossum og Schøyen under overskriften “Er vi rasister?”.³⁴⁰ Han antydte i sitt leserinnlegg at svaret for partiet var delvis ja. To tredjedeler av innvandrerne var europeiske statsborgere, og dermed var den innvandringen Fossum og Schøyen snakket om liten, skrev Langvik, kanskje i et forsøk på å avdramatisere situasjonen. Videre mente han at man ikke kun kan gi oppholdstillatelse til sympatisører av Fremskrittspartiet, og at amerikanere må stoppes i lik grad som pakistanere.³⁴¹ Man kan tolke han dithen at verken farge eller opphav burde være avgjørende for tillatelse til innvandring. Dette er i kontrast til Fossum og Schøyen som ville hindre nettopp “farvede” fra fjerne breddegrader å innvandre. I tillegg til disse tre ungdomspolitikere var det flere som på leserbrevplass engasjerte seg i innvandringsspørsmålet, men i utgaven etter Langviks innlegg skrev *Fremskritt*-redaksjonen at den satt en foreløpig strek for temaet, da diskusjonen hadde vart “lenge nok”.³⁴²

De to innleggene viser at det i partiet var representanter med diametralt motsatte standpunkter i innvandringsspørsmålet. Noen hadde budskap med rasistiske undertoner, og andre budskap om et oppgjør med nettopp rasisme. Langviks initiativ til oppgjør er det klareste eksempelet på et slikt forsøk i kildematerialet fra årene 1974-1986. Jeg vil betegne det som påfallende at videre diskusjon ble avbrutt av avisredaksjonen. Det er også bemerkelsesverdig at ingen sentrale representanter kommenterte eller tok et oppgjør med de rasistiske strømningene som åpenbart eksisterte i partiet.

³³⁹ Fremskritt 1982: 34

³⁴⁰ Fremskritt 1982: 38

³⁴¹ Fremskritt 1982: 38

³⁴² Fremskritt 1982: 39

4.2.4 Innvandringsrestriksjon som et middel mot rasisme

Britt Kjerland, bystyremedlem i Bergen for Fremskrittspartiet, uttrykte i 1983 at hun var lei av å bli kalt rasist. Hun innledet sitt innlegg i *Fremskritt* med å erklære at verken hun eller partiet passet betegnelsen.³⁴³ Videre skrev hun: “Jeg har ikke stor tro på det norske folks toleranse. Jeg tror vi i utgangspunktet ser med skepsis på fremmede kulturer. Derfor tror jeg det er en fordel at slik tilvenning skjer over tid”. Kjerlands budskap var ikke å forsøke å øke toleransen, men heller anerkjenne fremmedskepsisen, og la denne være førende for innvandringspolitikken. Hun beskrev *flyktninger* som ulykkelige mennesker i nød, og stadfestet at de selvsagt måtte få hjelp til å finne boliger og arbeid. At *innvandrere* som kom til Norge frivillig skulle ha fortrinn fremfor nordmenn var derimot urimelig, mente Kjerland.³⁴⁴ Ifølge Kjerland var altså flyktninger verdige statlig hjelp, men ikke innvandrere.

“Når FrP går inn for en mer restriktiv innvandringspolitikk er det nettopp for å motvirke rasistiske tendenser også hos oss”, skrev Finn Thoresen, stortingsvararepresentant og medlem av Fremskrittspartiet Akershus, i *Fremskritt* i 1984. “All erfaring fra andre land viser at konsentrasjoner av innvandrere med en annen kulturell og religiøs bakgrunn blir et problem når de danner egne samfunn som en stat i staten”, hevdet han. Han la uspesifikk erfaring fra utlandet til grunn, antydte at innvandrernes kultur og religion var et problem, og fremstilte konsentrerte bosetninger som et sannsynlig utfall. Innvandrerne var ikke mindreverdige, men annerledes, og når de ikke tilpasser seg vårt miljø, forsterkes dette, forklarte Thoresen. Videre advarte han om at gjeldene politikk ville gi “misunnelse, kulturkollisjon og rasehat”.³⁴⁵ Dette kan karakteriseres som et negativt innvandringsyn, da han tok utgangspunkt i innvandrernes *problematisk annerledeshet*, og deres manglende evne eller vilje til å tilpasse seg for gitt.

4.3 Fri eller restriktiv innvandring? Partiets ideologi og faktiske politikk

I kapittel 2 viser jeg hvordan Fremskrittspartiet forklarer liberalisme i sitt partiprogram. Ønsket om en streng praktisering av innvandringspolitikken samsvarer ikke med partiets uttalte grunnverdi, og jeg vil her vise hvordan partiet og dets representanter forholdt seg til dette spriket.

³⁴³ Fremskritt 1983: 42

³⁴⁴ Fremskritt 1983: 42

³⁴⁵ Fremskritt 1984: 5

4.3.1 Et ønske om en liberalistisk innvandringspolitikk

I kapittel 2 viser jeg at Carl I. Hagen på landsmøtet i 1983 foreslo å vedta liberalisme som partiets ideologi, og at partiet omtalte seg som et liberalistisk parti fra og med programmet av 1985. I det samme programmet erklærte partiet at det var imot fri innvandring. Det ble understreket at det ideelt burde være friest mulig bevegelse over landegrensene, men at det ikke lot seg gjennomføre grunnet innvandreneres fulle rettigheter under sosiallovgivningen og folketrygden. Dette fremstår selvmotsigende, men ifølge Peter N. Myhre lar det seg forklare med at det ut ifra en liberalistisk tenkning er to alternative tilnærminger til innvandring. Enten kan man praktisere fri innvandring, men da må man oppheve alle hjelpetiltak for innvandrenerne; “[d]a kan de komme de som vil, men de må klare seg selv”. Det andre alternativet er at man opprettholder de økonomiske hjelpetiltakene, men da må også innvandringen reguleres, “ellers kommer det for mange”.³⁴⁶

Innvandring ble diskutert i lys av liberalisme da Roger Abusland³⁴⁷, nestformann i Fremskrittspartiets Ungdom Vest-Agder, i 1984 skrev et innlegg i *Fremskritt*.³⁴⁸ Han ville oppheve innvandringsstoppen og åpne grensene, spesielt fordi han mente stoppen brøt med FNs menneskerettighetserklæring artikkel 13.³⁴⁹ Han beskyldte moderpartiet for å i likhet med Høyre og Arbeiderpartiet, ha blitt manipulert av Landsorganisasjonen, som var skeptisk til fremmedarbeidere. Abusland hadde vanskelig for å forestille seg at Fremskrittspartiet ville gjøre en snarlig endring mot en mer liberal innvandringspolitikk, men påpekte at en slik endring ville stemt bedre med partiets liberale ideologi.³⁵⁰ Utsagnet kan leses som et uttrykk for at representanten opplevde innvandringskritikk som etablert i partiet, på tross av dets ideologi.

Abuslands innvandringsvennlige standpunkt ble kritisert i tre leserbrev, blant annet med argumentene at innvandring ville gi kulturkollisjon og øke arbeidsledigheten, det ville skape kaos og fedrelandets ødeleggelse, og Norge kunne bli en arena for islams fremmarsj.³⁵¹ Abusland presiserte senere sitt budskap, blant annet mente han at den sosialpolitikken Fremskrittspartiet

³⁴⁶ Myhre (2012) [intervju]

³⁴⁷ Roger Abusland (f. 1966) var siste halvdel av 1980-tallet blant annet partiets fylkessekretær i Vest-Agder, satt i fylkesstyret som nestleder, og var vara i sentralstyret til Fremskrittspartiets Ungdom. Siden 1995 har han vært aktiv i Høyre.

³⁴⁸ *Fremskritt* 1984: 21

³⁴⁹ Artikkel 13 i FNs menneskerettighetserklæring lyder: 1) Enhver har rett til å bevege seg fritt og til fritt å velge oppholdssted innenfor en stats grenser. 2) Enhver har rett til å forlate et hvilket som helst land innbefattet sitt eget og til å vende tilbake til sitt land.

³⁵⁰ *Fremskritt* 1984: 21

³⁵¹ *Fremskritt* 1984: 25

ønsket lot seg kombinere med fri innvandring.³⁵² Han betegnet snyltende innvandrere som “parasitter”, men beskrev innvandrere generelt som et gode – de gir nye impulser, ideer og initiativ, mente Abusland.³⁵³ Fri innvandring i kombinasjon med ingen velferdsgoder, som Abusland foreslo, er i tråd med liberalismens grunnprinsipper. *Fremskritt*-redaksjonen kom med en avsluttende merknad til Abuslands innlegg: “Med denne avslutningskommentaren fra den leseren som startet debatten, regner vi diskusjonen om FrPs innvandringspolitikk som avsluttet”.³⁵⁴ Motivet for å avslutte debatten så brått er uklart. Redaksjonen hadde imidlertid viet plass til en kritisk stemme som utfordret partiet til å følge opp sin uttalte ideologi – også i innvandringssaken. Det var likevel ingen sentrale representanter som benyttet anledningen i 1984 til å forklare eller forsvare misforholdet mellom ideologi og faktisk politikk.

4.3.2 Et ideologisk dilemma

Jan Simonsen erkjente i 1985 at Fremskrittspartiets innvandringspolitikk kom i konflikt med liberalismen, men konkluderte: “Vi kan likevel ikke trekke ideologien ut i det ekstreme. Vi må som nevnt ta utgangspunkt i den virkeligheten vi lever i”.³⁵⁵ Slik forklarte og rettferdiggjorde Simonsen at partiet avvek fra ideologien, ved å gjøre innvandringskritikk til en viktig sak for partiet.

I en artikkel i *Fremskritt* viste Jan Arild Snoen³⁵⁶, ungdomspolitiker i partiet, til at noen forklarte det dårlige valgresultatet i 1985 med den sterke vektleggingen av ideologi. Snoen hevdet alternativet var et parti som Anders Langes Parti, som vektla få og populære saker, med “lettfattlige begrunnelser”, og appell til “sunt folkevelt” – et høyrepopulistisk parti.³⁵⁷ En populistisk profil ville ikke gi Fremskrittspartiet en fordel på sikt, og partiet trengte en ideologi for å overbevise de intellektuelle, stadfestet han. At partiet behøvde en “opprensning” fordi det inneholdt så mange motstridende standpunkter, var Snoens avsluttende poeng.³⁵⁸

³⁵² *Fremskritt* 1984: 27

³⁵³ *Fremskritt* 1984: 27

³⁵⁴ *Fremskritt* 1984: 27

³⁵⁵ *Fremskritt* 1985: 17

³⁵⁶ Jan Arild Snoen (f. 1964) ble nestleder i Fremskrittspartiets Ungdom Oslo i 1986/1987, og var leder 1988-1989. Han var gruppesekretær for partiets bystyregruppe 1987-1988, og leder for Fremskrittspartiet St. Hanshaugen, da han meldte seg ut etter Bolkesjø-landsmøtet i 1994. Nå er han skribent for *Minerva* og *Aftenposten*. Han har også skrevet *Kong Carl* (2001) sammen med Jan Ove Ekeberg, som jeg omtaler i kapittel 1.

³⁵⁷ *Fremskritt* 1986: 2

³⁵⁸ *Fremskritt* 1986: 2

Simonsen svarte på Snoens innlegg med kritikken at det *dessverre* var representativt for holdningene til toppledelsen i Fremskrittspartiets Ungdom, hvor liberalismen stod sterkt.³⁵⁹ Simonsen mente Fremskrittspartiet var liberalistisk, men at ideologien kun måtte fungere som en “veiviser”, og påpekte at selv liberalisme kan bli autoritær, hvis den blir en “tvangstrøye”. “Liberalismen må kort og godt tilpasses norsk virkelighet”, skrev Simonsen. Han karakteriserte Snoens oppfordring til opprenskning som et resultat av ideologisk fanatisme, samt mangel på toleranse. Simonsen forslo at man kunne samles om partiets første programerklæring: sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep.³⁶⁰

Snoens svar på kritikken var å understreke at partiet kunne bli *mer* liberalistisk. Han skrev: “En altfor vanlig reaksjon når ens standpunter [sic] i konkrete saker er i strid med liberalismen er å skyve ideologien til side og begrunne dette i “sundt [sic] folkevett” og vern mot fanatisme, ideologiske tvangstrøyer osv.”.³⁶¹ Videre hevdet han at partiet hadde noen anti-liberale standpunkter. Han brukte den liberale alkoholpolitikken og den konservative narkotikapolitikken som eksempel, men skrev også at han kunne brukt innvandringspolitikken som eksempel. “Med denne artikkelen setter vi en foreløpig strek for debatten om FrP og liberalisme”, kommenterte *Fremskritt*-redaksjonen.³⁶² I det en representant eksplisitt koblet den illiberale innvandringspolitikken til partiets ideologidebatt, ville ikke avisredaksjonen lenger publisere meningsutvekslingen.

4.4 Oppsummering og konklusjon

Økningen i *antallet* innvandrere, og i forlengelse av det *økte kostnader*, i en kontekst av *økonomisk usikkerhet*, er momenter som kan forklare hvorfor innvandring ble viktig for Fremskrittspartiet siste halvdel av 1980-tallet. Da innvandringen vokste, krevde fenomenet naturlig mer oppmerksomhet. Likevel var Fremskrittspartiets representanter negativ til innvandring da fenomenet fremdeles var beskjedent. I kapittelets tidsavgrensning 1974-1986 hadde Fremskrittspartiet begrenset parlamentarisk makt, og derfor vansker med å få politisk gjennomslag. Det stod imidlertid fritt til å formidle politikk som ikke nødvendigvis lot seg

³⁵⁹ Fremskritt 1986: 3

³⁶⁰ Fremskritt 1986: 3

³⁶¹ Fremskritt 1986: 11

³⁶² Fremskritt 1986: 11

gjennomføre i praksis.

I 1974 foreslo partiet å gjøre innvandringsstoppen permanent, og var det eneste som ville kreve assimilering. Senere gjorde partiet seg bemerket som motstander av stemmerett for innvandrere. Partiets folkevalgte advarte mot innvandrernes antatte trygdesvindler, og mot “skjult innvandring”. I 1986 foreslo partiet blant annet å innføre en ordning med mottaksleire for innvandrere. Fremskrittspartiet utgjorde et alternativ til den øvrige konsensus i innvandringsspørsmålet. Partiet fremstilte seg som det eneste partiet som virkelig hadde forstått innvandringens realiteter, og dermed kjente løsningen på dens problemer. Det ønsket også å fremstå som politisk uredd, da det turde å diskutere utfordringene knyttet til innvandring, i en kontekst hvor politisk korrekthet dominerte. Å fremstille seg som et offer for nådeløs politisk korrekthet er en velkjent høyrepopulistisk taktikk.

Retorikken noen av representantene førte avslører at de stolte på fordommer om en masse. Med det sviktet de også individet – det siste en liberalist vil gjøre. Ifølge partiet skulle heller ikke innvandrerne få praktisere sin kultur fritt. Frihetsbegrepet partiet opererte med var mer snevert enn det liberalistiske, og full frihet var forbeholdt de som praktiserte den “homogene norske kultur”. Partiet var selverklært liberalistisk, men det var flere aspekter ved partiets politikk som ikke samsvarte med ideologien. Det er oppsiktsvekkende at helt motstridene standpunkter var å finne i samme parti, i innvandringsspørsmålet, som gradvis hadde blitt en viktig sak for partiet. Så hvorfor tok ikke partiets sentrale ledelse initiativ til en intern debatt om innvandring, og et oppgjør med de som viste rasistiske tendenser? De tok *heller opp* frustrasjoner, som den knyttet til “særfordeler” for innvandrere, i offentligheten. Partiet utnyttet dermed eksisterende følelser i befolkningen, og unnlot å ta en prinsipp-debatt. Det kan forklares med at den rimelige, logiske konklusjonen av en slik ideologisk fundert diskusjon ville umuliggjort fremtidig bruk av etablerte populistiske virkemidler i innvandringspolitikken.

Det var kun i en hypotetisk programformulering i 1985 at partiet var positiv til innvandring, ellers var det konsekvent negativ, og denne kritikken virker ideologisk fundert. På grunnlag av partiets kombinasjon av ønsket om en streng innvandringsregulering og krav om full assimilering, kan man fastslå at det *ikke* var en liberalistisk ideologi som lå til grunn for partiets innvandringspolitikk. Sentralt i partiets budskap, både implisitt og eksplisitt, var ønsket om å forsvare “den norske kulturen” mot “de andres annerledeshet”. Dette kan betegnes som en nativistisk populisme. Den kommer klarere til uttrykk i 1987, men allerede i 1974 fremmet Erik

Gjems-Onstad ønsket om en “diskriminering til fordel for nordmenn”, tre år senere stadfestet Carl I. Hagen at en “nasjonalfølelse” må herske i alle frie land, og i 1985 argumenterte Jan Simonsen for at “arabiske innvandrere” kunne være terrorister.

Fremskrittspartiets ønske om innvandringsrestriksjon kan altså forklares med at partiet var bekymret for de kulturelle problemene de mente innvandringen ville medføre. De mente “folket” delte dette synet, og i det ligger en oppfatning av at partiet kunne vinne oppslutning på å være innvandringskritisk. Partiet oppfattet tilsynelatende virkeligheten slik at de liberalistiske grunnprinsippene ikke kunne overholdes, og slik legitimerte det sin innvandringskritiske utvikling. I tiden kapittelet tar for seg ble argumenter både for innvandringsrestriksjon og mot rasismeanklager prøvd ut. Partiet legitimerte sine innvandringsrestriktive og delvis rasistiske argumenter ved at offentligheten gradvis ble vandt til denne formen for argumentasjon. Perioden fungerte i så måte som en *ideologisk forberedelse* til det populære gjennombruddet for partiets innvandringskritikk i 1987.

Kapittel 5: Fremskrittspartiets populære gjennombrudd i 1987

Som jeg viser i forrige kapittel var ikke innvandring et tema som plutselig opptok Fremskrittspartiet i 1987. Lokalvalgåret 1987 markerer imidlertid gjennombruddet for politiseringen av innvandring, og samtidig det populære gjennombruddet for Fremskrittspartiet, som tredoblet sin oppslutning sammenlignet med stortingsvalget to år tidligere. Jeg vil i dette kapittelet svare på den andre underproblemstillingen for oppgaven: *hvordan lanserte og forsvarte Fremskrittspartiet innvandringsrestriksjon som et viktig politisk tema i Norge?* Mer spesifikt vil jeg forsøke å karakterisere Fremskrittspartiets kommunikasjonsstrategi i henhold til innvandring, og i denne sammenhengen definere diskursens spillerom i innvandringsspørsmålet. Hvordan lyktes Fremskrittspartiet med å få støtte til innvandringskritikk, til tross for at det i offentligheten fantes en humanitær og anti-rasistisk grunnholdning? En rimelig tese her er: for å vinne stemmer på innvandringskritikk i kontekst av en anti-rasistisk konsensus, må man tilpasse sin retoriske strategi, og fremstille innvandring som en trussel.

For å forstå hvordan et parti med fokus på innvandringskritikk- og forslag om restriksjon kunne vinne oppslutning i 1987 må man kjenne innvandringssituasjonen, samt befolkningens holdninger til innvandring og utviklingen til disse. Det er også nødvendig å kjenne Arbeiderparti-regjeringens innvandringspolitikk, for slik å vite hva Fremskrittspartiet opponerte mot. En innledende presentasjon av dette vil utgjøre konteksten for kapittelet.

Deretter vil jeg, med utgangspunkt i biskop Andreas Aarflots forslag om flyktningskatt som en utløsende årsak, ta for meg den såkalte “Mustafa-saken”. Jeg vil vise at innvandring ble valgkampens stridstema, og formidle de umiddelbare reaksjonene på det gode valgresultatet for Fremskrittspartiet, samt de juridiske ettervirkningene av valgkampen.

5.1 Innvandring til Norge på 1980-tallet – holdninger og politikk

Fremskrittspartiets suksess med innvandringskritikk i 1987 må sees i sammenheng med økningen i antallet flyktninger og asylsøkere. Siste halvdel av 1980-tallet skjedde det store, delvis plutselige endringer i innvandringsmønsteret. Både befolkningen og politikerne måtte forholde seg til dette.

5.1.1 Innvandringstall og befolkningens holdninger til innvandrere

Den midlertidige innvandringsstoppen av 1975 ble stadig forlenget, til den i 1981 ble gjort permanent. Etter stoppen ble innført brakte de etablerte fremmedarbeidernes *familiegjenforeninger* en ny, stor gruppe innvandrere til landet.³⁶³ Lovgiverne var inspirert av de internasjonale menneskerettighetene da de tillot dette unntaket fra stoppen. Ordningen var ment å gjelde ektefelle og barn, men hvis forsørgeren i Norge kunne gi flere familiemedlemmer forsvarlige forhold her, var det også en mulighet for at disse fikk komme.³⁶⁴ I 1970 utgjorde personer født i Asia, Afrika, Latin-Amerika, Sør-Amerika og Tyrkia 7% av alle utenlandsfødte bosatt i Norge. I løpet av ti år var tallet steget til 20%.³⁶⁵ Fra midten av 1980-tallet begynte *flyktninger og asylsøkere* å komme i betydelige antall. Antallet asylsøkere steg fra 829 i 1985, via 2711 i 1986, til 8613 i 1987, altså var fenomenet tidoblet i løpet av tre år.³⁶⁶

Antallet utenlandske statsborgere bosatt i Norge var ca. 67 500 i 1975, ca. 82 600 i 1980, ca. 101 500 i 1985, og ca. 143 300 i 1990. Andelen europeere ble på disse femten årene redusert fra 68% til 51%.³⁶⁷ Det var dansker som utgjorde den største nettoinnflyttingen første halvdel av 1980-tallet; deretter fulgte briter, vietnamesere, svensker og pakistanere. I 1987 og det påfølgende året utgjorde personer fra Iran, Chile og Sri Lanka de største innvandringsgruppene, og 1989-1991 var de største gruppene fra Vietnam, Iran og Jugoslavia.³⁶⁸ Av de som innvandret fra Afrika, Asia, Sør-Amerika og Oseania første halvdel av 1970-tallet bosatte 73% seg på Østlandet, og 55% i Oslo og Akershus.³⁶⁹ Innvandring var helst et sørnorsk fenomen første del av 1980-tallet, men med flyktninginnvandringen ble kommuner over hele landet introdusert for fenomenet.³⁷⁰

Befolkningens holdninger til innvandringsrelaterte spørsmål ble ikke i utstrakt grad kartlagt før etter 1987. Av undersøkelsene presentert her, er to fra 1985 og en fra mars 1987. En holdning kan utvikles og endres med ny kunnskap og erfaring, men det tar ofte lang tid, og ofte er

³⁶³ Utlendingsdirektoratet har ikke registrert tall for familiegjenforeninger før i 1989. Da var antallet innvilgede søknader 5699 (Utlendingsdirektoratet: Sandal (2013) [korrespondanse]).

³⁶⁴ Brochmann 2003: 142-143

³⁶⁵ Bø 2004: 32

³⁶⁶ Kommunal- og regionaldepartementet (2002): 10

³⁶⁷ Lie 2002: 21

³⁶⁸ Brochmann 2003: 243

³⁶⁹ SSB: Inn- og utvandring for Norge 1958-1975: 13

³⁷⁰ Brochmann 2003: 253

den overtatt ureflektert fra de man identifiserer seg med.³⁷¹ Holdningene kunne altså ha endret seg fra 1985 til 1987, eller fra våren 1987 til valget på høsten det samme året. Det kunne ha skjedd i negativ retning, for eksempel på grunn av informasjon, riktig eller gal, ervervet gjennom “Mustafa-saken”, som omtales senere. Det kunne også ha skjedd i positiv retning, ved at en ny nabo eller kollega av utenlandsk opprinnelse ga erfaringen av positiv, personlig kontakt. Med bevissthet om dette kildeproblemet tar jeg likevel utgangspunkt i at de følgende undersøkelsene sier noe om holdningene til velgerne i 1987.

I Valgundersøkelsen³⁷² i 1985 var det bare ett innvandringsrelatert spørsmål. Det kan forklares med at temaet enda ikke ble opplevd som viktig, men det var likevel aktuelt nok til å tas med. På spørsmålet om de ville øke støtten til innvandrere, slik at disse kunne bevare sin egen kultur, oppga 34,9% av de spurte at de var helt eller nokså enig, og 45,4% at de var helt eller nokså uenig.³⁷³ Altså hadde de med negative holdninger til dette spørsmålet 10,5% større oppslutning enn de positive. De som var negative til å gi statsstøtte til innvandrernes kultur ønsket ikke nødvendigvis strengere innvandringsrestriksjoner. Undersøkelsen viser imidlertid at de, av ulike grunner, enten ikke ønsket økt statlig pengebruk på innvandrere, eller ikke ønsket at innvandrerne skulle få statlig støtte til å ivareta sin kultur.

“Norge for nordmenn” er holdningen som fortsatt råder, fastslo *Aftenposten* etter å ha gjennomgått resultatene av en gallup foretatt for avisen i 1985.³⁷⁴ 84% av de spurte hadde oppgitt å være imot en oppmykning av den gjeldende innvandringspolitikken, altså den permanente innvandringsstoppen. 53% mente at fremmedarbeiderne var en positiv tilvekst til samfunnet, og 67% mente de var et hyggelig innslag i gatebildet. *Aftenposten* kommenterte at en fjerdedel av befolkningens holdninger oppfylte definisjonskravene til rasisme, fremmedfrykt eller fordommer.³⁷⁵ Slutningen var basert på at en fjerdedel sa seg enig i at de helst ville slippe å se fremmedarbeidere i landets gater. Like mange mente fremmedarbeiderne var en negativt element til samfunnet, og at de burde dra tilbake. Av velgergrupper var Sosialistisk Venstreparti- og Venstres velgere mest positive, Kristelig Folkepartis velgere var litt over gjennomsnittet positive,

³⁷¹ Teigen 2012: “Holdning”

³⁷² På midten av 1950-tallet startet Institutt for samfunnsforskning valgforskning, og har siden 1977 samarbeidet med Statistisk sentralbyrå om å gjøre valgundersøkelser i forbindelse med stortingsvalg.

³⁷³ SSB: “Valgundersøkelsen 1985”: 90

³⁷⁴ *Aftenposten* 09.11.85

³⁷⁵ *Aftenposten* definerte ikke begrepene, men skrev: “(...) det er mange forstemmende holdninger ute og går - enten man kaller det rasisme, fremmedfrykt eller fordommer”. Avisen understrekte at den så bort fra holdningene til innvandringspolitikken, da de kunne grunne i ulike motiver (*Aftenposten* 09.11.85).

mens Arbeiderpartiets lå på gjennomsnittet. Høyres velgere var litt mer negative enn gjennomsnittet, enda mer negative var Fremskrittspartiets velgere, og klart mest negative var Senterpartiets velgere. Senterpartiets plassering på skalaen forklarte *Aftenposten* med partiets geografiske og sosiale sammensetning, fordi fordommene var mest utbredt blant de som ikke hadde hatt personlig kontakt med innvandrere, og Senterpartiets velgere typisk bodde desentralt. Negative holdninger var også vanligere blant eldre enn yngre.³⁷⁶

I en spørreundersøkelse utført i mars 1987 var det ett innvandringsrelatert spørsmål. Først fikk deltakerne informasjonen at man forventet 6000 asylsøkere til Norge i løpet av året, og de ble deretter spurt om hvordan de forholdt seg til antallet. 50,4% oppga at antallet burde minske, 28,3% svarte at man burde ta imot 6000, 8,8% ville ta imot flere, og 12,5% oppga å ikke ha noe standpunkt.³⁷⁷ Flertallet syntes altså at 6000 var for mange, kanskje fordi de visste at det var mer enn en fordobling av antallet asylsøkere året før. Media hadde også våren 1987 beskrevet myndighetenes manglende evne til å opprettholde tilstrekkelige mottaksforhold.

5.1.2 Arbeiderpartiregjerings innvandringspolitikk

I stortingsvalget i 1985 mistet koalisjonsregjeringen mellom Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet, ledet av Høyres Kåre Willoch, sitt flertall, men den fikk fortsette som en mindretallsregjering. Fremskrittspartiet oppnådde to mandater ved valget, og kom i vippeposisjon. Partiet støttet det borgerlige regjeringsalternativet, men fikk ikke selv delta i samarbeidet. Den påfølgende våren ble den borgerlige koalisjonsregjeringen felt av Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Fremskrittspartiet. Fremskrittspartiet spilte en avgjørende rolle i dette, da det brøt sin borgerlige regjeringsgaranti fordi det ikke kunne støtte Willoch-regjeringens kabinettsspørsmål som innebar forslag om å øke bensinavgiften. Arbeiderpartiets Gro Harlem Brundtland ledet sin andre mindretallsregjering som landets statsminister 1986-1989, altså i tiden dette kapittelet tar for seg. Einar Førde var Arbeiderpartiets nestleder.

Vi husker fra kapittel 4 at Landsorganisasjonen ønsket innvandringsstopp i 1974. Organisasjonen har tradisjonelt hatt tette bånd til Arbeiderpartiet, og nettopp Arbeiderpartiet var

³⁷⁶ *Aftenposten* 09.11.85

³⁷⁷ NSD: MMI mars 1987

ansvarlig for gjennomføringen av innvandringsstoppen av 1975.³⁷⁸ I 1983 bidro Einar Førde med et foredrag til Oslo Arbeidersamfunns møteserie om rasisme og innvandringspolitikk. Der beskrev han Norge som “ein liten og homogen nasjonalstat”. Ifølge Grete Brochmann var Førdes budskap at velferdsstater må kontrollere innvandringen for å ivareta sin eksistens, og at små samfunn har en lavere toleranseterskel for innvandring enn større. Dette brukte han som argumenter for en fortsatt restriktiv politikk. Han mente også at arbeidsmarkedet og folkeopinionen burde være viktige hensyn i utformingen av politikken.³⁷⁹

De andre partiene, med unntak av Sosialistisk Venstreparti og Rød Valgallianse,³⁸⁰ mente på begynnelsen av 1980-tallet at innvandringen måtte reguleres, men i flere partiprogrammer ble det vektlagt at politikken burde praktiseres *rettferdig*. Ifølge Brochmann ble denne formuleringen gjort som en kritikk av regjeringens angivelige selektive politikk, som favoriserte noen grupper av kvalifisert arbeidskraft.³⁸¹

Det var lite som skilte Fremskrittspartiet og Arbeiderpartiet i deres syn på innvandringspolitikken, skriver Brochmann.³⁸² Begge partiene ønsket fri bevegelse over grensene, men argumenterte med at velferdsordningene medførte at det ikke lot seg gjennomføre. En forskjell kan finnes i at Arbeiderpartiet, og særlig Landsorganisasjonen, var opptatt av likebehandling av alle arbeidstakere, og ville forhindre sosial dumping og nye etnisitetsfunderte klasseskiller. Fremskrittspartiet mente en slik likhet truet velferdsstaten, da den ville skje på bekostning av de som ifølge partiet hadde rettmessig krav på godene, nemlig norske borgere. Det var Arbeiderpartiet som gjennomførte skjerpelser, men det var Fremskrittspartiet som skulle komme til å profitere på en innvandringsrestriktiv politikk.³⁸³

5.2 Lokalvalgåret 1987

Dette delkapittelet tar for seg tiden frem til valgkampinnspurten. I valgår er det viktig for politiske partier å tydeliggjøre budskapet sitt, og derav tilspisses den politiske retorikken. Et klart budskap overfor velgerne innebærer også en viss internpolitisk enighet. Innvandrings spørsmålet

³⁷⁸ Brochmann 2003: 188

³⁷⁹ Brochmann 2003: 189

³⁸⁰ Sosialistisk Venstreparti ønsket andre og “bedre” kontroll- eller reguleringsformer, mens Rød Valgallianse ønsket helt åpne grenser (Brochmann 2003: 417).

³⁸¹ Brochmann 2003: 189

³⁸² Brochmann 2003: 193

³⁸³ Brochmann 2003: 193-195

var en kilde til intern splid i Fremskrittspartiet som jeg viser i forrige kapittel, men det var også en sak som engasjerte representantene til å uttale seg til mediene og på Stortinget. Jeg vil i det følgende ta for meg den interne prinsipielle innvandringsdebatten som manifesterte seg i partiavisen *Fremskritt*. Jeg vil også vise hvordan Fremskrittspartiet forholdt seg til innvandringsrelaterte enkeltsaker, både i media og på Stortinget.

5.2.1 En internpolitisk prinsipiell debatt – uenighet blant flere ungdomslag

I januar brukte Fremskrittspartiets Ungdom Buskerud kultur og rase som argument for innvandringsrestriksjon i sitt innlegg i *Fremskritt*. “Vi må se de historiske fakta i øynene og lære av andre lands feil, det er ikke for ingen ting [sic] at kultur- og raseforskjeller har vært årsaken til så å si alle historiens vepnede [sic] konflikter”, skrev de.³⁸⁴ Dette er en deterministisk argumentasjon, som bygger på en generalisert og feilaktig historieforståelse, da for eksempel kampen om ressurser er en kjent årsak til militære konflikter. Ungdomslaget antydte at et multikulturalistisk samfunn ikke er, og aldri kan bli harmonisk. De skrev videre at de heller ville prioritere “våre egne” syke, funksjonshemmede og eldre, ikke “de fra andre land”.³⁸⁵ Dette er et klart uttrykk for en “oss” mot “de andre”-argumentasjon.

To ulike tilnærminger til innvandring var representert i innlegget til Fremskrittspartiets Ungdom Oslo i mai.³⁸⁶ De skrev under overskriften “Knekk rasismen” at de gjerne skulle åpnet grensene for alle som ville komme hit. Med en velferdsstat som virker som en magnet på folk fra fattige land, ble imidlertid fri innvandring økonomisk problematisk, argumenterte de. Konklusjonen deres var derfor at man måtte regulere innvandringen, og bare åpne grensene for innvandrere med langsiktige arbeidskontrakter.³⁸⁷ Argumentasjonen tilsvarer den i partiprogrammet av 1985. Videre skrev de: “Hadde det ikke vært for det økonomiske problemet, kunne vi gjerne la oss oversvømme av utlendinger! Vi er ikke redde for kulturblanding!”.³⁸⁸ Den klare, positive retorikken kan ha vært et svar på den generelle kritikken om at partiet fremmet fremmedfrykt. Da innlegget var skrevet for partiavisen kan man anta det også var en direkte kritikk av de interne kreftene som fryktet kulturell pluralisme. En annen rimelig tolkning er

³⁸⁴ Fremskritt 1987: 4

³⁸⁵ Fremskritt 1987: 4

³⁸⁶ Fremskritt 1987: 19

³⁸⁷ Fremskritt 1987: 19

³⁸⁸ Fremskritt 1987: 19

imidlertid at de ikke mente de ville oversvømmes, som er et svært ladet ord, og at formuleringen simpelthen var ironisk, et tankespill, eller et forsøk på å legitimere konklusjonen.

I juli bidro Drammenslaget av ungdomspartiet til debatten. De åpnet med å kritisere Fremskrittspartiets Ungdom Oslo for å “(...) sitte bortgjemt på sitt ultra-liberalistiske mørkeloft og klekke ut idéer som er totalt frie for bakkekontakt”.³⁸⁹ De skrev:

Siden Oslo FpU er så begeistret for tanken angående utvanning av den norske kultur og det norske levesett, så kunne det være interessant å få ramset opp alle de land hvor urbefolkningen i et land lever i skjønn harmoni med alle kulturer, religioner og raser som de landene etterhvert har blitt blandet opp med.³⁹⁰

Ordet “utvanning” og uttrykket “blandet opp med” indikerer at noe forvitrer, og her gjelder det “det norske”. De essensialiserte norsk kultur og levesett ved å ikke definere begrepene. De brukte ordet “urbefolkning” om majoriteten i et land, og fremstilt harmoni som nærmest umulig i en kontekst av kulturell pluralisme. At de omtalte rase avslører et negativt, utdatert og offentlig uakseptabelt menneskesyn. For øvrig kommenterte *Fremskritt*-redaksjonen at den hadde tatt ut et avsnitt grunnet norsk lov. Altså hadde innlegget også et budskap, ukjent for oss, som var potensielt ulovlig i sin formulering.

“Jeg er så lei av rasistene, de som kommer til oss på stands og roser oss fordi vi vil kaste ut disse jævla utlendingene!”, skrev Jan Arild Snoen i juli.³⁹¹ Han skrev videre at verken partiets innvandringspolitikk eller ledende tillitsmenn var rasistiske, men enkelte på lavere nivå i partiet kunne ligne svært av og til. Med dette anerkjente Snoen elementer av rasisme i partiet, og viste frustrasjon med de interne uenighetene. Han forklarte videre rasiststempelet med propaganda fra motstanderne, men også med partitillitmens uttalelser som appellerte til rasistiske fordommer. Han foreslo sarkastisk å velge en åpent fremmedfiendtlig linje, da det kunne gi gevinster på meningsmålingene. Med dette pekte Snoen på oppfatningen at fremmedfrykt hadde et populært potensiale. Snoen mente partiets valg stod mellom en umoralsk og farlig profil, eller en riktig profil og politikk, som ville tiltrekke seg en voksende, seriøs og stabil velgermasse. Man kan anta han mente valget stod mellom populisme eller liberalisme, da han også understrekte at en innvandreri fiendtlig politikk strider med liberalisme.³⁹²

³⁸⁹ Fremskritt 1987: 27

³⁹⁰ Fremskritt 1987: 27

³⁹¹ Fremskritt 1987: 27

³⁹² Fremskritt 1987: 27

Carl I. Hagen betegner Snoens beskrivelse av at noen representanter tilsynelatende leflet med rasisme som korrekt. Senere irrettesettelser og ekskluderinger viser at flere representanter hadde uakseptable holdninger, påpeker han.³⁹³ Partiet var også bevisst at det fikk stemmene til de som eventuelt hadde rasistiske tendenser, da disse besøkte representantene på stands, og meddelte sine synspunkter. Partiets strategi var å ta avstand fra enhver som ville la det gå ut over innvandrerne, og korrigere med formuleringer som: “Nei, vi skal ikke sende alle “de svarte” ut, vi skal ha en *fornuftig* innvandringspolitikk”. Støtten fra rasister var imidlertid ikke et stort problem, sier Hagen.³⁹⁴

5.2.2 Fremskrittspartiets innvandringspolitiske posisjonering

Den 29. januar okkuperte tjuefem asylsøkere Statens Flyktningsekretariats kontor med krav om bedre forhold. Politikerne imøtekom okkupantene ved å gi de møter. Åtte timer etter at aksjonen startet var situasjonen løst, og okkupantene fikk lommepenger, og penger til hjemtransport.³⁹⁵ Dagen etter dette ble kjent uttalte Carl I. Hagen til *Aftenposten*: “Asylsøkere som ikke finner seg til rette i Norge med hensyn til levestandard og livsforhold, bør gjøres oppmerksom på at det er ingen som hindrer dem i å forlate landet”.³⁹⁶ Asylsøkere burde ikke få mer enn minstepensjonister, mente han, og understrekte at det ikke var akseptabelt at asylsøkere ble behandlet bedre enn de som hadde bygget opp landet gjennom et langt liv. “De som ikke er fornøyd og klager, tror jeg ikke er reelle flyktninger, men skjulte økonomiske innvandrere som vil omgå innvandringsstoppen”, erklærte Hagen.³⁹⁷ Den 11. februar spurte Hagen statsminister Gro Harlem Brundtland i Stortinget om hun i fremtiden ville sørge for at regjeringen ikke etterkom krav som ble fremmet ved ulovlig okkupasjon, og andre ulovlige tiltak.³⁹⁸ Brundtland betegnet asylsøkernes aksjon som uansvarlig og uakseptabel, men mente det var best å vurdere hver enkeltsak når mennesker var involvert, og ikke “fasttømre” retningslinjer på forhånd.³⁹⁹

Verdens Gang rapporterte 5. mars at til tross for at man hadde falskt visum kunne man få

³⁹³ Hagen (2013) [intervju]

³⁹⁴ Hagen (2013) [intervju]

³⁹⁵ Aftenposten 30.01.87

³⁹⁶ Aftenposten 31.01.87

³⁹⁷ Aftenposten 31.01.87

³⁹⁸ Stortingstidene 1986-1987: 2210

³⁹⁹ Stortingstidene 1986-1987: 2210

asylstatus i Norge.⁴⁰⁰ Hagens kommentar til dette kom en uke senere, da partiformannen i den samme avisen skrev: “De kaotiske forhold som preger norsk flyktningpolitikk, tjener hverken reelle flyktningers eller det norske samfunns interesser og bør stoppes snarest mulig”.⁴⁰¹ Samtlige av de med falske dokumenter, de uten pass og med ulovlig visum, måtte avvises, fastslo Hagen. Mange kjente elementer fra hans tidligere argumentasjon ble oppsummert i innlegget. Hagen benyttet begrepet “såkalte flyktninger”, og sa nei til “sniking”. Han skrev at myndighetenes behandlig av asylsøkerne ga fare for rasisme, og at Norge ikke hadde forpliktelser overfor “tredje land”, men burde ta imot kvoteflyktninger.⁴⁰² Bedre boliger for innvandrerne ville gi “velbegrunnet raseri”, som igjen kunne gi rasisme, argumenterte Hagen. Avslutningsvis kritiserte han de andre partiene for å prioritere utlendinger foran “svakerestilte eldre norske kvinner og menn”, og stilte slik abstrakte “andre” opp mot “våre egne” utsatte, eldre. Hagen spurte justisminister Helen Bøsterud⁴⁰³ i Stortinget 18. mars om hun ville sørge for at de med falske innreisedokumenter ville bli avvist ved grensen. Bøsterud avviste at det var aktuelt.⁴⁰⁴

Sosialdepartementet hadde sammen med flere aktører, tatt initiativ til å starte en holdningskampanje om flyktninger og asylsøkere rettet mot nordmenn. I Stortinget den 29. april spurte Hagen sosialminister Tove Strand Gerhardsen⁴⁰⁵ om hun mente det var riktig å bruke skattebetalernes penger på en holdningskampanje ment å endre skattebetalernes mening, i et omstridt tema.⁴⁰⁶ Gerhardsen svarte bekreftende, og sa blant annet at en vellykket mottakelse og integrering av flyktninger og asylsøkere forutsatte også kunnskap og forståelse. Videre sammenlignet Hagen tiltaket med kampanjer i Nord-Korea, og sa at han syntes kampanjen ga assosiasjoner til et totalitært samfunn, og håpet at sosialministeren ville ombestemme seg.⁴⁰⁷

I juni foreslo Hagen å gjøre AIDS-test obligatorisk for alle asylsøkere, på et åpent møte i Fagernes.⁴⁰⁸ Faktisk fremmet partiets stortingsrepresentant Bjørn Erling Ytterhorn allerede i mars

⁴⁰⁰ Verdens Gang 05.03.87

⁴⁰¹ Verdens Gang 12.03.87

⁴⁰² En “kvoteflyktning” har fått saken sin behandlet, og har blitt anerkjent som flyktning av FNs høykommissær for flyktninger før ankomsten til endelig oppholdsland.

⁴⁰³ Helen Bøsterud (f. 1940) var stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet 1977-1993, og statsråd for Justis- og politidepartementet 1986-1989.

⁴⁰⁴ Stortingstidene 1986-1987: 2565

⁴⁰⁵ Tove Strand Gerhardsen (f. 1946) hadde sitt første verv i Arbeiderpartiet i 1963 som leder for ungdomslaget i Kongsvinger. Hun var statsråd i sosialdepartementet i 1986-1989, og i arbeids- og administrasjonsdepartementet 1990-1992.

⁴⁰⁶ Stortingstidene 1986-1987: 3019

⁴⁰⁷ Stortingstidene 1986-1987: 3019

⁴⁰⁸ Verdens Gang 17.06.87

et slikt ønske overfor sosialminister Gerhardsen i Stortinget.⁴⁰⁹ Sammenhengen var at Helsedirektoratet i januar hadde offentliggjort at noen flyktninger var smittet av AIDS, men det ville ikke oppgi antallet. Flyktninger fra høyrisikoland ble tilbudt en frivillig test, men Helsedirektoratets spesialrådgiver Svein Erik Ekeid fortalte at det ikke var aktuelt å forlange obligatorisk testing. “Det er ikke i tråd med Norges tradisjoner som et fristed for flyktninger”, sa han, og avviste videre karantene som et hensiktsmessig virkemiddel mot sykdommen.⁴¹⁰ Hagen fortalte han så for seg at testene ville bli gjennomført mens flyktingene oppholdt seg i mottaksleire, for eksempel nedlagte militærleire, hvor de også skulle pusse opp og jobbe.⁴¹¹ Hva partiet ville gjøre i tilfeller av positivt testresultat kommer ikke frem av kildene.

5.3 “Mustafa-saken”

Carl I. Hagens offentliggjøring av det såkalte “Mustafa-brevet” preget valgkampinnspurten i 1987. Valgkampmanøveren kan leses som et forsøk på å redefinere innvandringsdiskursen, og derav som et uttrykk for Fremskrittspartiets strategi for å vinne oppslutning. En analyse av “Mustafa-saken” vil vise hvilke retoriske virkemidler Hagen benyttet da han lanserte innvandring som et viktig tema, og hvordan partiet ønsket å fremstille innvandring overfor velgerne.

5.3.1 Biskop Andreas Aarflots forslag om flyktningskatt

Den 29. august lanserte biskop Anderas Aarflot⁴¹² forslag om å innføre en egen flyktningskatt, på Flyktningshøringen -87 i Oslo, og dagen etter gjorde *Norsk Telegrambyrå* dette kjent.⁴¹³ Skatten burde gjelde for fem år, for å kunne bedre innvandrernes mottaksforhold, og oppfylle landets humanitære forpliktelser, foreslo Aarflot. Biskopen etterlyste moral i flyktningspolitikken, og påpekte at tendensen var å uttrykke omtanke gjennom utviklingshjelp, men samtidig helst ville holde de hjelpetrengende på avstand. Det var et tankekors at Norge, som et av verdens rikeste

⁴⁰⁹ Stortingstidene 1986-1987: 2573-2574

⁴¹⁰ Verdens Gang 27.01.87

⁴¹¹ Verdens Gang 17.06.87

⁴¹² Andreas Aarflot (f. 1928) er teolog og biskop emeritus i Den norske kirke. Han var biskop 1976-1998, de to første årene i Borg bispedømme, de resterende tjue i Oslo.

⁴¹³ Norsk Telegrambyrå 30.08.87

land, hadde en av de strengeste fremmedlovgivningene, mente Aarflot.⁴¹⁴

Om kirkens rolle i asylsaker sa han at menighetene var villige til å gå langt for å beskytte mennesker i fare, og i slike tilfeller kunne det være riktig å begå sivil ulydighet, men Kirkeledelsen ville ikke komme med et direktiv.⁴¹⁵ På Flyktningehøringen -87 var også Kristelig Folkepartis leder Kjell Magne Bondevik⁴¹⁶. Han sa til *Norsk Telegrambyrå*: “Innvandrings- og flyktningpolitikk er ikke et hett tema i valgkampen. Det er så mange grumsete holdninger blant folk at ikke noe parti ser seg tjent med å ta opp disse spørsmålene. Det beklager jeg”.⁴¹⁷ Denne uttalelsen illustrerer at politikerne var redde for å vekke og bruke eksisterende fordommer blant befolkningen, og derfor beholdt de et visst tabu rundt innvandringsspørsmålet.

Aarflots forslag åpnet for at Fremskrittspartiet kunne koble sin skattekritikk med innvandringskritikk, noe som har blitt betegnet som en “gavepakke” i valgkampen.⁴¹⁸ Carl I. Hagen fortalte til *Aftenposten* den 31. august at partiet hans var sjokkert over kirkens skattepolitiske innblanding. Han påpekte at kirken ikke måtte bli en politisk bevegelse. Hagen mente forslaget var i strid med kristendommens prinsipper fordi “Jesus forsvarer den private eiendomsretten og frivillighet”.⁴¹⁹ Frivillighet Hagens sentrale argument mot en ny skatt.

Bondevik var også skeptisk til Aarflots forslag. En særskatt kunne øke motsetningene mellom flyktninger og nordmenn, mente han.⁴²⁰ Venstreleder Arne Fjørtoft⁴²¹ syntes Hagen med sin kritikk av skatteforslaget bidro til å skape motsetninger, og han roste Aarflot for å engasjere seg, men var uenig i selve forslaget.⁴²² Anne Enger Lahnstein⁴²³, da nestleder i Senterpartiet, mente en slik skatt ville virke mot sin hensikt, og i verste fall føre til økt motstand mot flyktningpolitikken. Hun kalte forslaget en fallittærklæring.⁴²⁴ I sum var oppfatningen at det skapte motsetninger både å innføre forslaget og å kritisere det. Det viser at det

⁴¹⁴ Norsk Telegrambyrå 30.08.87

⁴¹⁵ Norsk Telegrambyrå 30.08.87

⁴¹⁶ Kjell Magne Bondevik (f. 1947) var parlamentarisk leder for Kristelig Folkeparti 1986-1989 og 1993-1997, og leder for partiet 1983-1995. Han var stortingsrepresentant 1973-2005, kirke- og undervisningsminister 1983-1986 og utenriksminister 1989-1990. 1997-2000 og 2001-2005 var han statsminister.

⁴¹⁷ Norsk Telegrambyrå 30.08.87

⁴¹⁸ Moen 2006: 164

⁴¹⁹ Aftenposten 31.08.87

⁴²⁰ Aftenposten 31.08.87

⁴²¹ Arne Fjørtoft (f. 1937) ledet Venstre fra 1986-1990, og har siden ledet en rekke bistandsprosjekter.

⁴²² Norsk Telegrambyrå 31.08.87

⁴²³ Anne Enger Lahnstein (f. 1949) var Senterpartiets nestleder 1983-1991, og leder 1991-1999. Hun var stortingsrepresentant 1985-2001, kulturminister 1997-1999, og gjorde seg bemerket som motstander av EU-medlemskap. Hun er nå fylkesmann i Østfold.

⁴²⁴ Norsk Telegrambyrå 31.08.87

innvandringspolitiske landskapet kunne være forvirrende. Kanskje fordi temaet var sterkt verdiladet var det vanskelig for politikerne å posisjonere seg, og vanskelig å presentere klare alternativer til politikken de tok avstand fra.

Den samme dagen som Hagen hadde uttalt seg om skatteforslaget til *Aftenposten*, ble han intervjuet i partilederspørringen, en del av NRKs TV-program Valgrevyen. Fjernsynsmediet ga politikerne mulighet til å nå mange potensielle velgere, og da var det viktig å snakke om kjernesaker, spesielt for mindre etablerte partier, som Fremskrittspartiet da var. Sendingen begynte med et innslag om Aarflots forslag, men Hagen fikk ikke kommentere det i utspørringen.⁴²⁵ Valgrevyens utspørrere ville heller diskutere folketrygden, forbudte voldsfiler, eldrepolitikk, sykehuspolitikk og likestilling. De dvelte mest ved Hagens brudd på hans borgerlige regjeringsgaranti året før, for slik å stille spørsmålsteget ved partiets troverdighet. I løpet av de tjuefem minuttene utspørringen varte fikk Hagen verken spørsmål om flyktninger eller asylsøkere, eller anledning til å styre tematikken i den retningen selv.⁴²⁶ Hagen skal ha skjelt ut programlederne etter utspørringen for deres valg av tema. Han ville heller ha snakket om flyktningpolitikk og lokalpolitikk.⁴²⁷ At Hagen ikke fikk snakke om innvandring kan være et eksempel på medias mer eller mindre uttalte målsetning om å ikke la Hagen diskutere innvandring fritt. Dynamikken i en slik utspørring er imidlertid ment å utfordre partilederen, og skal ikke være på politikerens premisser. Derfor var det ikke naturlig å gi Hagen stort spillerom.

5.3.2 “Mustafa-brevet” og Carl I. Hagens offentliggjøring av det

“Mustafa-brevet” var datert 8. juli 1987, adressert til Carl I. Hagen på Stortinget, og signert Mohammad Mustafa, med adresse. I brevet står det blant annet: “Islam, den eneste sanne tro, vil seire her i Norge også”. Videre står det at om tre generasjoner vil moskeer være like alminnelig som kirker, og landet vil være muslimsk, og det vantro korset i flagget skulle bort. Blant argumentene som ble presentert for å sannsynliggjøre denne utviklingen var påstanden om at muslimer føder flere barn enn nordmenn, at mange innvandrere, og da spesielt menn i fruktbar alder.⁴²⁸ Budskapet var at mengden av muslimske innvandrere gjorde kulturell fremmedgjøring

⁴²⁵ NRK TV 1987: “Valgrevyen”

⁴²⁶ NRK TV 1987: “Valgrevyen”

⁴²⁷ Moen 2006: 165

⁴²⁸ Brevet kan leses i sin helhet i appendix.

sannsynlig og nært forestående, og at det var lite Hagen kunne gjøre for å forhindre det. Brevet avslørte i den forstand en konspirasjon blant muslimske innvandrere mot nordmenn, og den muslimske faren ble representert ved Mustafa.

Da Hagen mottok brevet kontaktet han Per Nordvik, politisk redaktør i *Verdens Gang*.⁴²⁹ Avisens redaksjon konkluderte med at å publisere brevet ville bygge opp under rasistiske holdninger,⁴³⁰ samtidig var de usikker på om brevet var ekte, og derfor avstod de fra å trykke det.⁴³¹ Hagen skriver i sine memoarer at det hadde vært mange reelle hendelser i Norge og Europa som underbygget den voksende faren fra den stadig økende “muslimske innvandringen”. Han var urolig for hva som var i ferd med å skje med hans fedreland, og mente myndighetene var naive. Derfor “brant” brevet hos han, og han bar det med seg i vesken, ifølge han selv.⁴³²

Det var den 7. september, syv dager før valget, Hagen på et åpent valgkampmøte i Rørvik i Nord-Trøndelag valgte å offentliggjøre “Mustafa-brevet”, foran 500 tilhørere. Avslutningsvis fikk Hagen spørsmål fra salen om hva han mente om innvandrings- og flyktningpolitikken, og om mulige langsiktige virkninger av denne. Hagen skriver i sine memoarer at han var enten sliten og tenkte uklart, eller lei av å høre sine egne gjentakelser, og “på sparket” brukte brevet som en illustrasjon på ekstremistiske muslimers holdninger.⁴³³ Det kan være verdt å påpeke den logiske bristen i at han hevder å ha brukt brevet på sparket, da han bar brevet med seg – det “brant” hos han. Handlingen var neppe helt spontan, men til en viss grad forberedt.

Trond-Hartvig Bondø, journalist for *Verdens Gang*, spurte Hagen etter møtet om han stimulerte til rasistiske holdninger ved å lese fra brevet. Hagen hadde hatt betenkligheter, svarte han, men han hadde sjekket at avsenderens adresse stemte, og etter Aarflots flyktningsskattutspill hadde han bestemt seg for å bruke det.⁴³⁴ Å skape inntrykket av at brevet “måtte ut” til tross for “betenkligheter” kan være en retorisk strategi ment å overbevise velgerne om at det var viktig å sette søkelys på saken. I en anti-rasistisk kontekst er det viktig å legitimere sin politikk, hvis den åpner for at kritikere kan beskyldte partiet for å fremme uakseptable holdninger. Ved å bryte tabuer vinner man imidlertid oppmerksomhet, og det kan ha vært et avgjørende argument for å offentliggjøre brevet. Kirken måtte gjøres oppmerksom på konsekvensene av innvandringen, og

⁴²⁹ Aftenposten 09.11.88

⁴³⁰ Ekeberg og Snoen 2001: 143

⁴³¹ Høyesterettsdom Rt-1990-257

⁴³² Hagen 2007: 137

⁴³³ Hagen 2007: 137-138

⁴³⁴ Moen 2006: 166

måtte ivareta kristne interesser, sa Hagen til Bondø, og spurte retorisk om Aarflot ville være med på å gjøre Norge til et muslimsk land.⁴³⁵ Det handlet altså mer om religion enn skatt og frivillighet for Hagen, altså faren for kulturell fremmedgjøring mer enn den programfestede motviljen til å øke skattenivået.

Da Bondø ringte redaksjonen sin den samme kvelden var journalist Stein Kåre Kristiansen⁴³⁶ på jobb. Kristiansen hadde blitt introdusert for brevet gjennom Hagens henvendelse til avisen en måned tidligere. Han undersøkte nå brevet opprinnelse, da han fra før hadde en mistanke om at det var falskt. Det viste seg at Mustafa hadde bodd på den oppgitte adressen, men flyttet noen måneder tidligere. Kristiansen kunne etter en samtale med Mustafa konkludere med at brevet var undertegnet med falskt navn. “Mustafa-saken” og innvandringsspørsmålet skulle komme til å prege nyhetsbildet den siste uken før valget.

5.3.3 Carl I. Hagen beklaget til Mohammad Mustafa

På forsiden av *Verdens Gang* den 8. september dominerte ordene “Hagens falske brevhets”, og i avisen kunne man lese at Mohammad Mustafa vurderte rettssak mot Carl I. Hagen. “Det som har skjedd skader meg. Og brevet kan skade innvanderne som gruppe”,⁴³⁷ sa Mustafa. Han ble i artikkelen beskrevet som en fredelig og rolig familiemann. Hagens offentliggjøring av brevet ble betegnet som en “øredøvende valgkampfadese uten sidestykke”.⁴³⁸ Journalisten Stein Kåre Kristiansen benyttet dramatiske ord, antakelig for å skildre hvordan han vurderte alvorlighetsgraden i Hagens handling. Uttrykksformen kan også være et tegn på indignasjon, og journalisten kan ha følt sine verdier, kanskje samfunnets verdigrunnlag, truet av Hagens innvandringskritiske fokus. Da Hagen ble konfrontert av Kristiansen med at brevet var falskt, hadde han svart at det var “merkelig”. På spørsmål om det var forhastet å bruke brevet svarte Hagen: “Jeg har bare lest opp et brev jeg har mottatt jeg”. Han hadde ikke hatt grunn til å tro at det var falskt, og ingen måtte tro han hadde fabrikkert det selv, understrekte han.⁴³⁹ Dette må kunne betegnes som en ansvarsfraskrivelse av Hagen, og var et uttrykk for strategien han kom til

⁴³⁵ Moen 2006: 166

⁴³⁶ Stein Kåre Kristiansen (f. 1951) jobbet for VG 1977-1996, blant annet som leder for avisens politiske avdeling. I 1996 skiftet han arbeidsgiver til TV2, og har siden 2005 vært kanalens politiske redaktør.

⁴³⁷ *Verdens Gang* 08.09.87

⁴³⁸ *Verdens Gang* 08.09.87

⁴³⁹ *Verdens Gang* 08.09.87

å forfølge.

Hagen forteller i sine memoarer at han på partikontoret forklarte til sin kone Eli: “Jeg har ikke drept noen, jeg har ikke uttalt noe rasistisk, jeg er bare blitt lurt”. Han brukte de neste timene til å sammen med sine nærmeste medarbeidere utarbeide svarstrategien.⁴⁴⁰ I et intervju med *Norsk Telegrambyrå* den samme dagen fortalte Hagen at det var fælt å ha blitt lurt.⁴⁴¹ Han ville aldri bruke et slikt brev igjen uten å sjekke avsenderen. Avsenderen hadde stemt overens med navnet og adressen i telefonkatalogen, og han fant ingen grunn til å betvile at det var samme mannen som hadde skrevet brevet, fortalte han. Hagen “innrømmet” at det var han selv som ble skadelidende av offentliggjøringen av brevet.⁴⁴² Basert på disse uttalelsene kan man karakterisere Hagens strategi som et forsøk på å fremstille seg som et offer og en passiv aktør. Han ville poengtere at det var viktig å diskutere innvandringens utfordringer: “Virkningene bør vi ikke stikke under teppet, men drøfte seriøst”.⁴⁴³ Hagen satt innvandring på den politiske dagsorden, men hans fremgangsmåte betegnes neppe best som seriøs, selv om den var alvorstynget. Hagen sa at han ikke utelukket en politianmeldelse, dersom brevets virkelige sender ble avslørt.⁴⁴⁴ Med dette antydte han at det kunne være begått et lovbrudd mot han.

Dagen etter, den 9. september, var *Verdens Gangs* forside minst like polemisk mot Hagen. Avisen hadde arrangert et møte mellom Hagen og Mustafa på Stortinget. Overskriften “Jeg er tatt med buksa nede”, og underteksten “En ille berørt Carl I. Hagen måtte kapitulere fullstendig i går, og be Mohammad Mustafa om unnskyldning (...)”, kan tolkes som et forsøk på å fremstille Hagens handling som en flau tabbe, og et nederlag. I artikkelen betegnes brevet som “egnet til å spre frykt og engstelse, og til å nøre opp om under rasisme”.⁴⁴⁵ Hagen beklaget til Mustafa for å ha offentliggjort brevet. “Det er mulig jeg har vært naiv, men det falt meg overhodet ikke inn at det kunne være tilfelle”, sa Hagen om at brevet var falskt. Han la til at han hadde møtt mennesker med holdningene brevet viste, og at mange var redd for at en kamp mellom kristne og muslimer var nær forestående i Norge. Hagen forsøkte altså å legitimere sin bruk av brevet ved å vise til at *noen* støttet innholdet. Han beklaget til den uskyldige Mustafa, men ikke for å ha brakt innvandringskritikk med konspiratoriske undertoner i valgkampens

⁴⁴⁰ Hagen 2007: 139

⁴⁴¹ Norsk Telegrambyrå 08.09.87

⁴⁴² Norsk Telegrambyrå 08.09.87

⁴⁴³ Norsk Telegrambyrå 08.09.87

⁴⁴⁴ Norsk Telegrambyrå 08.09.87

⁴⁴⁵ Verdens Gang 09.09.87

dagsorden.

5.4 Innvandring som valgkampens stridstema

Fremskrittspartiets valgkampskampanje ble ledet av Pål Atle Skjervengen. Planen var å fokusere på lokalsaker, og kampanjematerialet omfattet et Ja-stempel, ment å skildre partiets vilje til å raskt godkjenne søknader til kommunen.⁴⁴⁶ I 1987 var partiets stortingsgruppe beskjeden, bestående av bare Carl I. Hagen og Bjørn Erling Ytterhorn. Hagen forteller at han denne tiden hadde en veldig sterk stilling i partiet. Han stod “helt fritt”, også i spørsmål om hvilke retoriske virkemiddel som skulle benyttes for å formidle partiets politikk.⁴⁴⁷ Det følgende vil vise at den utbredte oppfatningen at innvandring ikke skulle diskuteres fordi man da kunne vinne stemmer på uakseptable holdninger, ble utfordret av Hagen ved hans bruk av “Mustafa-brevet”. Hvordan de andre partiene ytret seg om Fremskrittspartiet er et uttrykk for deres valgkampstrategi, og det vil også være relevant å identifisere hvordan de prøvde å avgrense seg fra partiet.

5.4.1 Kritikk mot Fremskrittspartiets innvandringskritiske fokus

Den 7. september, før Carl I. Hagen hadde offentliggjort “Mustafa-brevet”, men etter hans kritikk av forslaget om flyktningsskatt, uttalte Kjell Magne Bondevik at han var skremt av holdningene som Fremskrittspartiet spilte på i sin valgkamp. “Ingen partier har til nå tatt FrPs fremmedpolitikk alvorlig nok. Vi må nå forsøke å bruke valgkampens siste uke til å avsløre denne politikken”, sa Bondevik. Han innrømmet at mange politiske partier, i frykt for negative reaksjoner blant velgerne, ikke hadde våget å kritisere Fremskrittspartiets flyktningpolitikk.⁴⁴⁸ Det hadde medført at Fremskrittspartiet stod fritt til å definere rammene, selv om det også måtte forholde seg til hva som var akseptabelt.

Arbeiderpartiets Thorbjørn Berntsens kommentarer til Hagens bruk av “Mustafa-brevet” ble presentert i notisform i *Verdens Gang* den 8. september. Han beskrev det som “skremmende og trist” at Fremskrittspartiet “kynisk og utspekulert” spilte på befolkningens rasistiske holdninger. I kommunenes diskusjoner knyttet til avgjørelsen om å ta imot asylsøkere og

⁴⁴⁶ Hagen 2007: 135-136

⁴⁴⁷ Hagen (2013) [intervju]

⁴⁴⁸ Norsk Telegrambyrå 07.09.87

flyktninger hadde “(...) en god del tvilsomt, rasistisk og fremmedfiendtlig grums” vist seg, sa Berntsen.⁴⁴⁹ Dette illustrerer den utbredte oppfatningen om at det i befolkningen eksisterte rasistiske og fremmedfiendtlige holdninger. Med ordene “kynisk” og “utspekulert” kan Berntsen ha ment at Hagens offentliggjøring av brevet var en kalkulert populistisk handling, en strategi ment å utnytte eksisterende holdninger.

På lederplass i *Verdens Gang* den 9. september ble “Mustafa-brevet” betegnet som egnet til å bygge opp under de rasistiske holdningene i befolkningen. Formuleringen impliserer – som også Berntsen gjorde – at holdningene fantes før brevet ble kjent. Hagens handling ble videre beskrevet som forferdelig, fordi den spilte på primitive følelser hos velgerne. Avslutningsvis ble offentliggjøringen av brevet beskrevet som “noe av det mest ukristelige vi har sett”, altså i uoverenstemmelse med religionen Hagen hevdet å ville beskytte.⁴⁵⁰ Lederen var en svært krass kritikk, og kan leses som et tegn på indignasjon.

I den samme avisen kunne man lese at Annette Thomassen, leder for Norsk organisasjon for asylsøkere (NOAS), kjente igjen håndskriften og innholdet i “Mustafa-brevet” fra brev hun selv hadde mottatt. Hun fortalte det var kjent at rasister skrev slike falske brev, og at det derfor var ekstra kritikkverdigg at Hagen offentliggjorde “Mustafa-brevet” som ekte.⁴⁵¹ Hun tok for gitt at Hagen visste brevet var falskt, og slik tilegnet Hagen overlegg. Med utgangspunkt i informasjonen Thomassen ga kan man anta at brevet ble skrevet av rasister med hensikt å fremstille innvandring som en trussel, men ingen har hittil påtatt seg ansvaret. Asiam Ahsan i Pakistan Workers Welfare Union, kalte Hagens manøver et “primitivt politisk utspill og en skremselspropaganda”.⁴⁵² Propaganda kan defineres som formidlingen av informasjon – fakta, argumenter, rykter, halvsannheter og løgner – for å influere opinionen.⁴⁵³ Hagen presenterte “Mustafa-brevet” som nettopp et bevis på en muslimsk konspirasjon, uten å ha verifisert sin informasjon tilstrekkelig. Derfor kan man karakterisere Ahsans utsagn som treffende.

På en debatt i regi av Norsk organisasjon for asylsøkere den samme kvelden, betegnet Senterpartirepresentant Torun Dramdal⁴⁵⁴ flyktningpolitikk som lite egnet for politisk strid, og

⁴⁴⁹ *Verdens Gang* 08.09.87

⁴⁵⁰ *Verdens Gang* 09.09.87

⁴⁵¹ *Verdens Gang* 09.09.87

⁴⁵² *Verdens Gang* 09.09.87

⁴⁵³ Smith: “Propaganda”

⁴⁵⁴ Torun Dramdal (f. 1960) var vararepresentant på Stortinget for Senterpartiet 1985-1989. Hun jobbet som statssekretær med utviklingshjelp 1989-1990.

hun mente det var viktig å ivareta den enigheten som lenge hadde preget debatten.⁴⁵⁵ Dramdals uttalelse er et eksempel på hvilken tilnærming som hadde regjert til da: innvandring var ikke noe som skulle diskuteres politisk – tematikkens spillerom var begrenset til enighet. “FrP vinner stemmer på å spille på folks fremmedfrykt”, mente Sosialistisk Venstreparti Hilde Vogt⁴⁵⁶. Odd Holøs⁴⁵⁷ fra Kristelig Folkeparti mente Fremskrittspartiet skapte grums med sine synspunkter.⁴⁵⁸ Altså sa Vogt at Hagen *spilte* på fremmedfrykt, og Holås at Hagen *skapte* grums. Grums kan oppfattes som et mildere begrep enn fremmedfrykt, og derfor kunne Holås lettere enn Vogt tilegne Hagen å være en kilde til fenomenet. Grums er imidlertid et mer upresist begrep, og det kan ha gjort kritikken vanskeligere for Fremskrittspartiet å avvise.

I NOAS-debatten var det tverrpolitisk enighet blant Fremskrittspartiets meningsmotstandere om at de i valgkampen ikke hadde imøtegått Fremskrittspartiets innvandringskritikk tilstrekkelig. De antydte altså vilje til å tillate en politisering av temaet. Jan Simonsen, Fremskrittspartiets representant i debatten, avfeide det han betegnet som anklager om halvrasisme, ved å kalle disse for tull. Simonsen mente partiene med sine beskyldninger om rasisme også anklaget Fremskrittspartiets velgerne for det samme. En kritikk av partiet ble forsøkt fremstilt som en kritikk av velgerne, som ifølge partiet var opprinnelsen til politikken partiet førte. “Vi kan ikke løse problemene for eldre og syke og samtidig øke antall flyktninger vi tar inn”, sa Simonsen.⁴⁵⁹ Slik satt han eldre og syke opp mot flyktninger, som politiske satsningsområder som umulig kunne prioriteres samtidig.

Den 10. september uttalte stortingspresident Jo Benkow til *Aftenposten* at Hagen hadde “virvlet opp rasistiske holdninger”, “utløst innvandrerhets”, og “aktivisert grums”. Antakelig var dette utilsiktet av Hagen, påpekte Høyrerepresentanten Benkow. Han understrekte at han ikke ville antyde at Hagen var en rasist, men han ville kritisere Hagen for hans bruk av virkemidler.⁴⁶⁰ Benkows ordvalg – virvlet, utløst og aktivisert – gir assosiasjoner til ukontrollerbare naturprosesser, noe primitivt, og essensielt. Hvorvidt Benkow mente befolkningens holdninger kunne karakteriseres slik vites ikke.

De andre partienes mål var opprinnelig å begrense Fremskrittspartiets spillerom i

⁴⁵⁵ Norsk Telegrambyrå 09.09.87

⁴⁵⁶ Hilde Vogt (f. 1945) var vararepresentant på Stortinget for Sosialistisk Venstreparti 1985-1989 og 1993-1997.

⁴⁵⁷ Odd Holås (1922-2001) var stortingsrepresentant for Kristelig Folkeparti 1981-1989.

⁴⁵⁸ Norsk Telegrambyrå 09.09.87

⁴⁵⁹ Norsk Telegrambyrå 09.09.87

⁴⁶⁰ Aftenposten 10.09.87

innvandringsspørsmålet, ved å ikke la det bli et tema. Pressen hadde samme målsetning. Det innebar en strategi hvor de svarte på Hagens forsøk på å diskutere innvandring med å beskyldte han for rasisme eller tilsvarende holdninger, eller enda oftere: for å *stimulere* til slike. Kritikken var gjerne *begrenset*, for eksempel med fokus på virkemidler, men den var likevel *sterk*: sterk nok til at de posisjonerte seg som motstandere av partiets politikk, men samtidig ikke nødvendigvis støttet fra seg de i befolkningen som var delvis eller helt enige med Hagen. De innså imidlertid at Hagen var i ferd med å få monopol på innvandring som tema, og at deres egen tilnærming derfor måtte endres. Fremskrittspartiets strategi, i tillegg til å avfeie beskyldningene det var objekt for, var å påpeke at kritikken da nødvendigvis måtte gjelde velgerne, fordi de angivelig var opphavet til partiets innvandringspolitikk. Slik antydte Fremskrittspartiet at de andre partiene stigmatiserte holdninger befolkningen kunne relatere til – de stod fjernt fra “folket”.

5.4.2 NRKs partilederdebatt

Når jeg her vier flere sider til NRKs TV-sendte partilederdebatt er det fordi denne illustrerer godt at innvandring ble valgkampinnspurtens stridstema, i motsetning til tidligere i valgkampen, da de andre partiene ikke ville diskutere det. Debatten viser også hvordan dynamikken utspilte seg: Carl I. Hagen og Fremskrittspartiet var alene om å være grunnleggende negativ til innvandring – en ideell situasjon for et populistisk protestparti. I tillegg vil denne delen vise hvordan de andre partiene posisjonerte seg til innvandring, og slik tydeliggjøre hvordan Fremskrittspartiet skilte seg ut. Hagen skilte seg også ut ved at han var en dyktig TV-politiker. Han benyttet gjerne virkemiddel som å se rett i kamera, en variasjon av mimikk og gester, og han utstrålte selvsikkerhet og “folkelighet”.⁴⁶¹

Temaet innvandring ble innledet med spørsmål til Hagen om hans parti hadde vunnet mest på at den langdryge saksbehandlingstiden av asylsøknader var blitt et sentralt valgkamptema. Hagen svarte med å understreke at det var kun på spørsmål fra andre at han hadde tatt opp temaet. Han utdypet at det var asylsøkere fra “tredje land” han var skeptisk til, fordi Norge ikke hadde noen juridiske forpliktelser overfor disse. Omkostningene knyttet til å ta imot

⁴⁶¹ Todal Jenssen 1991: 89-90. Todal Jenssens analyse er basert på partilederdebatten i 1989, men beskrivelsen av Hagen passer også her.

disse ville bli store, og samtidig manglet man penger til andre politiske prioriteringsområder, og boligmarkedet var presset. Dette er en økonomisk argumentasjon, som også knyttes til juss.

De andre representantene var også opptatt av innvandring. Aksel Nærstad⁴⁶² for Rød Valgallianse kalte Hagen “enten ufattelig dum eller ufattelig kynisk” med henhold til hans valgkampmanøver. Nærstad var likevel mer opptatt av den sittende regjeringens politikk, og han kritiserte Arbeiderpartiets justisminister Helen Bøsterud for å ha sagt at bare en fjerdedel av asylsøkerne var reelle politiske flyktninger.⁴⁶³ Nærstad mente den norske staten praktiserte såkalt “statlig rasisme”, altså institusjonalisert diskriminering. Som eksempel nevnte han forslaget til ny utlendingslov, som ble anbefalt av regjeringen. I den ble det foreslått strengere kriterier for definisjonen av flyktninger enn den FN benyttet. Forslaget om å pålegge flypersonell å påse at flyets passasjerer reiste med gyldig pass, visum og reisedokumenter, ville ende med at de kontrollerte avhengig av hud og hårfarge, og praksisen ville dermed være rasistisk, mente Nærstad. Hanna Kvanmo⁴⁶⁴ for Sosialistisk Venstreparti mente myndighetenes innvandringspolitikk hadde signalisert uvilje, og bidratt til å legitimere holdningene som var brakt til overflaten i valgkampinnspurten. Hun sa disse var “helt klart rasistiske holdninger, og det er ikke Carl I. Hagen som har skapt de, men han har jammen gitt næring til de”. Kvanmo ga Hagens handling en utløsende rolle for befolkningens holdninger, og myndighetenes politikk ble fremstilt som en bakenforliggende årsak.

Einar Førde, nestleder for Arbeiderpartiet, sa at han reagerte sterkt på å bli beskyldt for å praktisere statlig rasisme. Man må styre innvandringspolitikken slik at man beholder plass og kvoter til de som trenger det mest, forklarte han. Han sa han ikke vanligvis var tilhenger av å avpolitiserer tema, men han hadde håpet man kunne klare det med innvandring, som i Sverige. Han fortalte at han hadde reagert svært sterkt på Hagens valgkamputspill, og at han lenge hadde håpet at Fremskrittspartiet skulle komme seg inn på en “sivilisert og anstendig holdning” i denne saken. Det virket nå usannsynlig, sa Førde, og antydte med det at partiet var *uanstendig*.

Arne Fjørtoft for Venstre sa at *noen* hadde drevet billigsalg av menneskeverdet i valgkampen, men nevnte *ikke* Hagens navn. Fjørtoft formidlet ønsket om en mer balansert politikk for å bedre ivareta menneskeverdet, og en større politisk innsats for å kunne ta imot flere.

⁴⁶² Aksel Nærstad (f. 1952) ledet Rød Valgallianse 1987-1995, og arbeider nå som utviklingspolitisk seniorrådgiver for Utviklingsfondet.

⁴⁶³ Tallet oppga justisministeren på en pressekonferanse 20.03.87 (Verdens Gang 21.03.87).

⁴⁶⁴ Hanna Kvanmo (1926-2005) var stortingsrepresentant for Sosialistisk Venstreparti 1973-1989, og partiets første parlamentariske leder 1977-1989, og 1991-2002 var hun medlem av Den Norske Nobelkomité.

Høyres Rolf Presthus⁴⁶⁵ vektla at behandlingstiden av asylsøknadene var for lang, og det skapte problemer som beklageligvis gjorde innvandrerne til sosiale kasus. Han mente innvandrerne representerte en ressurs, og la til at Norge var et land med Nansens tradisjoner.⁴⁶⁶ “Når folk da blir skutt ved grensene, og lider verre skjebner, så må vi gjøre det som er mulig vi også, for å hjelpe til”, understrekte han, og tilføyde at problemene må løses i et internasjonalt fellesskap, og de som kommer hit har krav på en vennlig behandling og respekt. Kjell Magne Bondevik for Kristelig Folkeparti trodde noe av motstanden mot innvandring i Norge skyldtes uheldige, dels grumsete holdninger. “Vi må ikke bli så restriktive at vi sender mennesker tilbake til den sikre død, tortur og forfølgelse”, sa han.

Hagen fortalte at han alltid forsøkte å huske å si i forbindelse med sin innvandringskritikk at de som var uenig i den flyktning- og asylpolitikken stortingsflertallet førte, ikke måtte la det gå ut over flyktningene og asylsøkerne. “Det Fremskrittspartiet står for på dette området, det er stort sett det som er innført i Danmark, og de fleste andre vesteuropeiske land”, sa Hagen. Fremskrittspartiet var det eneste som hadde tatt konsekvens av “det synet justisministeren også har gitt uttrykk for”, og satt et tall på hvor mange Norge burde ta imot, konstaterte han. At de andre partiene ikke hadde bestemt et tall måtte bety at de ikke ønsket noen restriksjoner, sa han videre. Hagen ville legitimere sin politikk ved å vise til andre land, og justisministerens uttalelser. Han ville presentere partiet som seriøst og ansvarlig ved å si det hadde satt et konkret tall, og utformet en konkret politikk.

Presthus ville ikke karakterisere innvandringsstoppen som en rasistisk lov, men han erkjente at praktiseringen av den var vanskelig. Enkelte fikk innvandre fordi de hadde en spesiell utdannelse eller erfaring, og da kunne antallet fordele seg forskjellig mellom de ulike verdensdeler. Siden pågangen var så stor måtte man legge til rette med tilstrekkelige mottaksforhold, før man kunne oppheve stoppen, mente Presthus. Nærstad bekreftet at han “absolutt” ville oppheve stoppen. “Et mer fargerikt Norge, ville vært et mye rikere Norge. Det ville vært et mye bedre samfunn”, proklamerte han.

Hagen benektet å mene eller ha gitt uttrykk for at Norge var i ferd med å bli et muslimsk land. “Jeg har sagt at hvis det ikke settes noen begrensninger og at man tillater 20- 30- 40 000 i

⁴⁶⁵ Rolf Presthus (1936-1988) var leder for Høyre 1986-1988.

⁴⁶⁶ Fridtjof Nansen (1861-1930) var naturforsker, polfarer og diplomat. Han var også representant for Norge i Folkeforbundet, hvor han arbeidet for krigsfanger etter første verdenskrig, og mot hungersnød i Sovjetunionen. I 1922 fikk Nansen Nobels fredspris for sin innsats for de to millioner russiske flyktningene.

året å komme hit, så kan jeg ikke se bort ifra at om to-tre generasjoner, så har det norske folk endret karakter”, fortalte han. Han presiserte at det ikke ville skje før i andre- eller tredje generasjon innvandrere, og man kunne unngå det ved å begrense innvandringen.

Hagen nevnte ikke innvandring i sin avslutningsmonolog, men sa at Fremskrittspartiet den siste tiden hadde blitt sterkt kritisert og delvis skjelt ut av andre politiske partier, og at de andres fremstilling av partiets politikk ikke var riktig. Noen av de andre representantene viet innvandring oppmerksomhet avslutningsvis, for eksempel sa Nærstad at Rød Valgallianse trengtes i rollen som opprørere: “Det trengs noen som kjemper mot alle former for rasisme, både den statlige og den til Carl I. Hagen”. Fjørtofts konklusjon var at man i Norge måtte bygge bro mellom kulturer og folkegrupper. “La oss understreke dette at det dreier seg om menneskeverd, og vi må stå sammen om dette”, avsluttet han. Hans budskap var at partiene burde samles om en politikk fundert på et positivt innvandringssyn.

Grete Brochmann skriver at innvandring ble en symbolsak i 1987, og hvordan man forholdt seg til temaet ble et spørsmål om moral.⁴⁶⁷ Anniken Hagelund argumenterer for at begrepet *anstendighet* er sentralt for å beskrive dynamikken i innvandringsdebatten. Begge parter, både Fremskrittspartiet og den øvrige konsensus, erklærte å representere en anstendig innvandringspolitikk, henholdvis med utgangspunkt i ønsket om restriksjon og ønsket om å opprettholde en god moral.⁴⁶⁸ Partilederdebatten viser hvordan det politiske spørsmålet om innvandring ble moralisert, og illustrerer dermed den *moraliske dynamikken* godt.

Fremskrittspartiet stilte seg i opposisjon til de andre, ikke bare med sin grunnleggende tilnærming, men også ved å opponere mot de andres angivelige “anstendighet”,⁴⁶⁹ eller det såkalte politiske korrekte. Dermed viste partiet seg som en provokatør – en folkets representant overfor den moraliserende, distanserte eliten.

5.4.3 Gjennombruddsvalget og ettervalsreaksjoner

Fremskrittspartiet fikk 12,3% av stemmene ved fylkestingvalget i 1987.⁴⁷⁰ Det var en tredobling av oppslutningen ved forrige valg, og partiets beste valg til da. Partiet hadde fremgang i alle

⁴⁶⁷ Brochmann 2003: 195

⁴⁶⁸ Hagelund 2004: 174

⁴⁶⁹ Hagelund 2004: 195

⁴⁷⁰ Aardal: “Statistikk”

fylker, størst i Oslo, Buskerud og Vestfold, minst i Sogn og Fjordane og Hedmark.⁴⁷¹ Av Fremskrittspartiets velgere i 1985 stemte 60-65% på det samme partiet i 1987. Alle de store partiene, bortsett fra Fremskrittspartiet, mistet 14-18% av 1985-velgerne til de såkalte sofavelgerne i 1987, andelen for Fremskrittspartiet var 10%. Blant de stemmeberettigede som ikke stemte i 1985, men gjorde det i 1987, valgte omtrent en fjerdedel å stemme på Fremskrittspartiet.⁴⁷²

Partiet fikk størst oppslutning i Oslo med 18,4%, nest størst i Akershus med 15,7%, og tredje størst i Vestfold med 15,6%.⁴⁷³ Ifølge Peter N. Myhre gikk flere valglokaler i Oslo tom for Fremskrittspartiets lister.⁴⁷⁴ Oppslutningen var minst i Sogn og Fjordane med 4,6%, deretter Hedmark med 6,2%, og Nord-Trøndelag med 6,3%. Fremskrittspartiet var det største partiet i kommunene Ørskog, Tjøme og Sola, med henholdsvis 26,9%, 24,1% og 23,1%.⁴⁷⁵

Tor Bjørklunds valgforskning viser at Fremskrittspartiets velgere ikke var i en særstilling i innvandringsspørsmålet frem til midten av 1980-tallet. Fra og med 1987 fikk innvandringsaken en negativ pol, og Fremskrittspartiets velgere tilhørte den.⁴⁷⁶ Den sterke veksten i antallet asylsøkere gjorde skillelinjene mellom partiene tydeligere, og det antyder at temaet var et stridstema i kampen om velgerne, skriver Bjørklund.⁴⁷⁷

I en holdningsundersøkelse utført i oktober 1987 ble det stilt åtte innvandringsrelaterte spørsmål. På spørsmål om hvorvidt personen, eller noen i familien, hadde hatt kontakt med asylsøkere eller flyktninger svarte 73,7% nei, og 24,8% svarte ja. 52,9% mente at de som var gitt opphold burde tildeles boliger fordelt utover hele landet, 30,7% mente de burde bo både sentralt og mer spredt, og 6,3% mente at å bosette de sentralt var best. 45,2% oppga at de ikke hadde noe imot å ha asylsøkere, flyktninger, eller innvandrere som nabo, 18,9% var helt enig, 14,5% uenig, og 10,6% helt uenig. På spørsmålet om ekteskap med personer fra ulik kulturell bakgrunn førte til økt toleranse svarte 30,6% at de var enig, og 29,4% uenig, 15,6% helt uenig, og 17,6% var usikre. På spørsmålet om landet burde føre en liberal innvandringspolitikk fordi Norges befolkningstall var synkende svarte 36,3% at de var uenig, og 27,7% at de var helt uenig, og 22,1% enig. Uttrykket “Ja til et fargerikt fellesskap”, ble opplevd positivt av 40,4%, og negativt

⁴⁷¹ SSB: Fylkestingvalget 1987: 11

⁴⁷² SSB: Fylkestingvalget 1987: 12

⁴⁷³ Gitlesen og Rommetvedt 1994: 45

⁴⁷⁴ Myhre (2012) [intervju]

⁴⁷⁵ Gitlesen og Rommetvedt 1994: 45

⁴⁷⁶ Bjørklund 1999: 141

⁴⁷⁷ Bjørklund 1999: 143-144

av 37,2%, og resten visste ikke. 46,9% mente det var meget viktig å bekjempe rasisme, 39,3% mente det var viktig, bare 1,9% mente det var meget uviktig. 54,2% mente rasisme var et problem i det norske samfunnet, 35,8% mente ikke det.⁴⁷⁸ Kort oppsummert hadde flertallet ikke hatt kontakt med asylsøkere eller flyktninger, men flertallet var likevel positive til å ha de som nabo. Over halvparten av de spurte mente rasisme var et problem, og nesten alle mente det var viktig eller meget viktig å bekjempe dette.

5.4.4 Eftervirkningene av Fremskrittspartiets valgkamp

Siden Fremskrittspartiet var det eneste som tok de langsiktige virkningene av innvandring på alvor, så vant det noen stemmer på det, lyder Carl I. Hagens egen forklaring på valgsuksessen. Innvandring skulle egentlig ikke være blant Fremskrittspartiets hovedsaker i valgkampen, “men nå hadde den kommet i fokus likevel”, skriver Hagen i sine memoarer.⁴⁷⁹ Han forsømmer her å nevne at det var han selv som brakte temaet på den politiske agendaen. Hagen presenterer seg som en nærmest motvillig aktør, men det kan forklares med at det legitimerer holdninger som det ikke ville vært “stuerent” å aktivt fremme.

I et intervju med *Aftenposten* den 19. september 1987 svarte Hagen på spørsmålet om hvorvidt han følte ubehag ved å ha nørt opp under fremmedfrykt i valgkampens slutfase, at han ikke ville akseptere påstanden. Han svarte: “Vi har tatt belastningen ved å ta opp forslag om en ny flyktningpolitikk som vil være fullt akseptert om to år”.⁴⁸⁰ Som en strategi for å vinne sympati og kanskje beundring fremstilte Hagen partiet som et offer for politisk korrekthet, og som progressivt, i den forstand at partiets politikk var den riktige for fremtiden. *Aftenpostens* journalist fortalte at Leif B. Økland⁴⁸¹, en partirepresentant fra Karmøy, ville ha æren for å ha gjort innvandring til et valgkamptema som Fremskrittspartiet tjente oppslutning på. Hagen ville ikke akseptere Øklands fremstilling, og derfor heller ikke takke han.⁴⁸² Det ville ha vært å anerkjenne at innvandringsfokuset var et bevisst og aktivt valg.

Den 30. september, to uker etter valget, reiste Hagen injuriersøksmål mot *Rogalands Avis*,

⁴⁷⁸ NSD: TNS gallup oktober 1987

⁴⁷⁹ Hagen 2007: 140

⁴⁸⁰ Aftenposten 19.09.87

⁴⁸¹ Det var Leif B. Økland som sammen med Åslaug Aasland Sørvåg og Johan Våge Pettersen tok initiativ til Folkebevegelsen mot innvandring. Arne Myrdal fra Arendal tok deretter kontakt med Økland, og et møte ble arrangert. Den 4. oktober 1987 ble organisasjonen stiftet. I neste kapittel skriver jeg om “Folkebevegelsen”.

⁴⁸² Aftenposten 19.09.87

ved ansvarlig redaktør Engwall Pahr-Iversen, for avisens lederartikkel på valgdagen. Den beskyldte Hagen for å drive en kampanje “for å styrke fremmedhatet blant nordmenn”. Pahr-Iversen forklarte den spissformulerte kritikken med at hvis Hagen brukte boksehansker kunne man ikke svare med putekrig. Altså ville han møte hardt med hardt. Han oppsummerte “Mustafasakens” hendelsesforløp med at Hagen først hadde lest opp brevet for sine “undersåtter” som kunne bruke budskapet videre, for så å få oppmerksomhet for å si unnskyld i media. Hagen hadde fulgt oppskriften på hvordan å oppnå en “effektiv markedsføring og maksimal oppmerksomhet”, og ble belønnet for det, mente redaktøren.⁴⁸³

Den 4. november reiste Hagen også sak mot lederforfatteren redaktør Tor Egge, og de to søksmålene ble forent til felles behandling og pådømmelse. Pahr-Iversen og Egge ble frifunnet i Stavanger byrett 20. april 1988, men Hagen fikk medhold i at redaktørene ikke hadde forsøkt å bevise sin påstand. Pahr-Iversen og Egge anket grunnet saksbehandlingen og lovanvendelsen. Hagen anket også. Høyesterettsdommen fra 7. mars 1990 frifant også redaktørene; hensynet til politisk ytringsfrihet var tungtveiende. Det ble også understreket at lederartikkelen ikke hadde beskyldt Hagen for fremmedhat, men for å ha styrket eksisterende fremmedhat. Hagen ble dømt til å betale Pahr-Iversens og Egges saksomkostninger for byretten.⁴⁸⁴

Mohammad Mustafa stevnet Hagen for retten 9. september, og ønsket han dømt til straff, og en oppreisning pålydende 500 000 kroner. Den 15. oktober, en måned etter valget, ble det kjent at Hagen reiste motsøksmål mot Mustafa og hans advokat Tor Erling Staff.⁴⁸⁵ Hagen ønsket de dømt for æreskrenkende beskyldninger, og en erstatning på 500 000 kroner. Hagen begrunnet sitt søksmål med at Staff hadde påstått til *Verdens Gang* den 10. september at Hagen ikke handlet i god tro om at brevet var ekte.⁴⁸⁶ Søksmålet skyldtes også at Mustafa hadde beskyldt Hagen for å bevisst ha unnlatt å sjekke om brevet var ekte, og for at hans unnskyldning ikke var oppriktig, men ment å redde hans eget omdømme. Hagen ønsket begge dømt, eventuelt bare Staff. Per Danielsen, Hagens advokat, forklarte det med at Hagen og Mustafa hadde æreskrenket hverandre, og dermed kunne begge gå fri.⁴⁸⁷

På spørsmål fra byrettsdommer Truls Lie, på det forberedende rettsmøtet, om det tjente Fremskrittspartiet å få lest opp brevet svarte Hagen at alt han foretok seg var ment å tjene

⁴⁸³ Norsk Telegrambyrå 30.09.87

⁴⁸⁴ Høyesterettsdom Rt-1990-257

⁴⁸⁵ Norsk Telegrambyrå 15.10.87

⁴⁸⁶ Verdens Gang 10.09.87

⁴⁸⁷ Norsk Telegrambyrå 15.10.87

Fremskrittspartiets interesser. Partiet hadde antakelig både tapt og tjent på saken, men tjent mest, sa Hagen. Partene var uenige om vitnelisten. Staff sa han med alle vitnene hadde til hensikt å vise hvordan brevet “glir genuint inn” i Hagens syn i innvandringsspørsmålet. Danielsen mente at det han betegnet som Mustafa- og Staffs “korstog” kunne gi Hagen sympati. “Jeg minner om at de gangene Hagen har stått alene mot “røkla”, har han kommet vinnende ut”, sa Danielsen.⁴⁸⁸ Rettssaken endte med forlik. Begge partene betalte for egne saksomkostninger, og ingen av partene måtte betale erstatning.⁴⁸⁹

5.5 Konklusjon

I dette kapittelet har vi sett at Fremskrittspartiet politiserte innvandring i 1987 ved å lansere innvandring som et stridsspørsmål i valgkampen. Det vekket sterke reaksjoner hos mange, og preget valgkampinnspurten. Den relativt plutselige økningen i antallet innvandrere dette året kan forklare hvorfor innvandring ble en sak som opptok “folket”. En undersøkelse av media dette året, for eksempel med henhold til rapporter om problemer i asylmottak, kan forklare hvordan elektoratets bevissthet rundt innvandringsspørsmålet ble formet. Jeg kan ikke svare på dette i denne avhandlingen. Jeg kan imidlertid stadfeste at for å vinne velgere med en innvandringsrestriktiv politikk må innvandringen og gjeldende innvandringspolitikk oppleves som en *pressende utfordring*, et *problem*. Om innvandringen oppleves som en *trussel*, og partiets politikk som den beste løsningen for å unngå faren, er det virkningsfullt for å vinne oppslutning.

Carl I. Hagen beklaget til Mohammad Mustafa for sin offentliggjøring av det falske “Mustafa-brevet”, og slik begrenset de negative politiske virkningene. Samtidig forsvarte han seg ved å fremstille sin handling som “en ærlig feil”: han var blitt lurt, og kunne derfor ikke klandres for å ha satt søkelys på temaet. De gangene han hadde snakket om innvandring var det på oppfordring fra andre, nemlig “folket”. Hagens beklagelse var likevel med et forbehold, all den tid han samtidig påpekte at *noen* støttet brevetts innhold. Hagen understrekte ved flere anledninger at problemene knyttet til innvandring var politikernes feil, og at man ikke skulle klandre innvandrerne. Samtidig hadde han presentert et brev for offentligheten som et bevis på muslimske innvandreres ondsinnede konspirasjon. Strategien var gjennomgående kjennetegnet av

⁴⁸⁸ Norsk Telegrambyrå 07.06.88

⁴⁸⁹ Aftenposten 09.11.88

en dobbelhet: Hagen ga dels uttrykk for innvandringsfiendtlige holdninger, men han ville ikke vedkjenne seg disse, og omgikk beskyldningene med retoriske grep. Det var nettopp i retorikken at Fremskrittspartiet skilte seg ut. I valgkampen *generaliserte* partiet asylsøkerinnvandringen, eller den “muslimske innvandringen”, ved å fremstille denne som farlig, fordi en abstrakt *noen* tilsynelatende hadde som mål å ødelegge den norske kulturen. Partiets *trusselbilde* var klart, og budskapet var *tilspisset*: “de andre” truet “vår” kultur. Kommunikasjonsstrategien kan betegnes som polemisk.

I NRKs partilederdebat valgte Hagen en defensiv taktikk i innvandringssspørsmålet. Han var antakelig best tjent med å føre en forsiktig retorikk rett før valget, for å ikke oppfylle forestillingene om at han var fremmedfiendtlig, eller fremmet slike holdninger. Hagen utmerket seg likevel i debatten ved å være grunnleggende negativ til innvandring. Hans argumentasjon tok utgangspunkt i juss og økonomi, men han argumenterte også for at det norske samfunnet på sikt kunne endre karakter – altså benyttet han et argument om kulturell fremmedgjøring gjennom innvandring av muslimer.

Partiet var ikke alene om å ville begrense innvandringen gjennom restriksjoner, og for eksempel ønsket også regjeringspartiet Arbeiderpartiet juridiske innstramminger. Regjeringspartiet ble også beskyldt for rasisme, men en *funksjonell*, statlig rasisme, ikke en *essensiell*, som den Fremskrittspartiet ble beskyldt for. Bare få mente, eller sa rett ut, at Hagen hadde *skapt* fremmedfiendtlige og rasistiske holdninger. Tendensen var å kritisere han for å ha *stimulert* holdninger som allerede eksisterte i befolkningen.

De andre partiene fryktet at en for sterk kritikk av Fremskrittspartiet ville virke mot sin hensikt, og drive velgerne i partiets retning. Likevel var tendensen at de møtte Fremskrittspartiets innvandringspolitiske uttalelser med beskyldninger om uakseptable holdninger, heller enn argumenter i debatt. De andre partiene var låst i en antirasistisk konsensus, som hindret de i å diskutere innvandring fritt, og slik konstruktivt utfordre Fremskrittspartiet. De ble etter hvert bevisst at det var uheldig å la Fremskrittspartiet ha monopol på temaet, men det skjedde for sent til å hindre Fremskrittspartiet i å definere rammene for valgkampinnspurten. Det var to parallelle spillerom: et med et idealistisk fokus på moral, og et mer “virkelighetsorientert” fokus, med målet å gjøre det “nødvendige” til tross for tabuer, og dermed vise seg som handlekraftig.

Kapittel 6: Konsekvenser av Fremskrittspartiets suksess med innvandringskritikk

1987-1989

I dette kapittelet vil jeg vise konsekvensene av Fremskrittspartiets politisering av innvandring i 1987, frem til og med Stortingsvalget i 1989. Et overordnet spørsmål vil være: forsøkte Fremskrittspartiet å befeste sin rolle som et anti-innvandringsparti, for å vinne ytterligere oppslutning? Jeg vil tilnærme meg dette temaet gjennom tre perspektiver. Først vil jeg se på valgsuksessens konsekvenser for partiet, og hvorvidt den medførte endringer i formen på partiets protest. Deretter vil jeg vurdere om partiets suksess mobiliserte en mer radikal innvandringsfiendtlighet.

Jeg vil i kapittelets andre del se på hvilke konsekvenser Fremskrittspartiets politisering av innvandring skapte for den politiske *diskursen* om innvandring 1987-1989. Som vist i forrige kapittel ble ikke innvandring tematisert av de etablerte partiene og mediene fordi man ønsket å unngå en debatt basert på fordommer – man fryktet fremmedfryktens utbredelse, og toleranse var idealet. Fremskrittspartiets innvandringskritiske utspill ble derfor karakterisert som amoralske. Et sentralt spørsmål jeg ønsker å besvare er hvordan Fremskrittspartiets innvandringspolitikk ble forsøkt delegitimert av andre og legitimert av partiets selv i årene som fulgte partiets valgsuksess i 1987.

Fremskrittspartiets valgsuksess kan ha medført endringer også i den *praktiske* håndhevelsen av innvandringspolitikken, og spørsmålet er om Fremskrittspartiet var alene om å ønske en mer restriktiv innvandringspolitikk. Tesen om at innvandring var en symbolsak⁴⁹⁰, og oppfatningene om hvordan politikken burde gjennomføres i praksis var preget av konsensus, er en fruktbar tilnærming i denne sammenhengen.

6.1 Ble Fremskrittspartiet et innvandringsparti?

Fremskrittspartiet ble stiftet som et protestparti. I innvandringsspørsmålet posisjonerte det seg i opposisjon til de andre partiene, som et klart alternativ for de som var misfornøyd med gjeldene innvandringspolitikk. Det er også rimelig å anta at partiet tiltrakk seg de som opplevde en generell misnøye og mente innvandringsrestriksjon kunne tjene til egen fordel, fordi partiets

⁴⁹⁰ For innvandring som en symbolsak se kapittel 5 og Brochmann 2003: 195.

retorikk impliserte at denne gruppen tapte noe, mens innvandrerne vant noe. Innvandringskritikk ble et kjennetegn ved partiet. Spørsmålet om hvorvidt Fremskrittspartiet endret karakter fra et parti som uttrykte en omfattende og generell protest til å bli et ensaksparti med søkelys på innvandring, vil jeg svare på her.

6.1.1 Fremskrittspartiet som et protestparti – hvilken type protest?

Journalist for *Verdens Gang* Olav Versto⁴⁹¹ formidlet i mai 1988 resultatet av en meningsmåling utført for avisen. 70% av de spurte hadde oppgitt at Fremskrittspartiets politikk tvang de andre partiene til å “gjøre noe nytt”. Likevel var tilliten til Fremskrittspartiet lav: 70% av de spurte mente at store deler av Fremskrittspartiets program ikke lot seg gjennomføre. Halvparten av partiets velgere mente at mange av partiets forslag og ideer ikke lot seg gjennomføre, men fordi partiet representerte noe nytt, valgte de likevel å stemme på det. Nesten 40% av de spurte svarte bekræftende på om Norge trengte forandring, og mente Fremskrittspartiet var det eneste partiet som forsøkte noe nytt.⁴⁹² Det illustrerer at partiet hadde mye å vinne på å opprettholde inntrykket av å være et alternativ til det etablerte.

Fremskrittspartiets oppslutning svingte betraktelig i 1988; i januar var partiets oppslutning 11,5%, og i juni var den økt til 20,5%.⁴⁹³ Dette forklarer Hilmar Rommetvedt, da statsviter og forsker, med Carl I. Hagens vellykkede landsmøtetale som ble direkte sendt på NRK TV og hans 1. mai-tale.⁴⁹⁴ Fra juni til desember sank oppslutningen til 12,5%. Nedgangen forklarer Rommetvedt med partiets kulturpolitiske uttalelser, og dets forsvar av svart arbeid.⁴⁹⁵ Han vektlegger også partiets uklare forslag om folkeavstemning om innvandring, og intern uro, som innebar kritikk av Hagens lederstil og strid i partiets lokallag i Vestfold.⁴⁹⁶ Tendensen var at da Fremskrittspartiet gikk frem på meningsmålingene, gikk Arbeiderpartiet og Høyre tilbake, og omvendt. Det var tilsynelatende konkurrentenes fiasko, heller enn egen suksess, som forklarte

⁴⁹¹ Olav Versto (1950-2011) begynte som redaksjonssekretær i VG i 1987. Han var politisk redaktør for VG 1994-2008, og redaktør for kommentaravdelingen i avisen 2009-2011.

⁴⁹² *Verdens Gang* 25.05.88

⁴⁹³ Rommetvedt 1990: 21-22

⁴⁹⁴ 1. mai 1988 talte Carl I. Hagen på Eidsvoll's plass utenfor Stortinget. De venstreradikale blitzerne ropte skjellsord og kastet flasker mot han. Fremskrittspartiet hadde støttet utkastelsen av Blitz fra deres lokaler, men blitzernes atferd var antakelig også en reaksjon på formannens “skjerpede budskap” i landsmøtetalen (Moen 2006: 179).

⁴⁹⁵ Peter N. Myhre argumenterte for å kutte all offentlig støtte til kultur (Aftenposten 02.07.88), og Pål Atle Skjervengen og Carl I. Hagen forsvarte i offentligheten “visse typer svart arbeid” (Norsk Telegrambyrå 01.09.88).

⁴⁹⁶ Rommetvedt 1990: 23

endringene i styrkeforholdet mellom partiene, skriver Rommetvedt.⁴⁹⁷

Frank Aarebrot, da amunensis i sammenlignende politikk, uttalte i 1988 at Fremskrittspartiet fremstod dels som et protestparti, og dels som et liberalistisk alternativ.⁴⁹⁸ Aarebrot forklarte at blant de viktigste årsakene til at Fremskrittspartiet vant nye velgere var dets evne til å utnytte den generelle skepsisen til norsk politikk. I tillegg var Hagens personlighet viktig, og at partiet representerte en samling holdninger – blant annet med deres innvandrings- og u-hjelpspolitikkk – som uttrykte en økende bekymring for velferdsstatens fremtid. Ønsket om innvandringsrestriksjon skyldtes ikke hat, men frykt for økte statlige utgifter, mente Aarebrot. Da partiet begynte å markedsføre egne saker, som kulturpolitikk, svart arbeid og innvandring, falt partiets oppslutning. Hagens dilemma var at han tjente på å kritisk kommentere norsk politikk, men ikke på å markedsføre sitt eget partis politikk, oppsummerte Aarebrot.⁴⁹⁹

Jeg vil nyansere dette bildet noe, med utgangspunkt i Hagens tilsynelatende populære landsmøtetale i april 1988. Mottoet for landsmøtet og valgkampen i 1989 var “Mer velferd – mindre stat”, erklærte formannen innledningsvis. Nettopp kritikk av politikere og byråkrater, og beskrivelsen av disse som en overklasse, var sentralt i Hagens tale. Innvandring var et tema i hans kritikk av statsminister Gro Harlem Brundtland:

Tid og penger for folk i andre land og for utlendinger som kommer hit har statsministeren imidlertid nok av. For 1988 er det satt av 6000 millioner i U-hjelp som sløses bort og 3000 millioner til kjøp av boliger, klær, mat og lomme penger til såkalte asylsøkere og flyktninger, som i realiteten for det meste omgår innvandringsstoppen. Ingen av disse bevilgningene vil Gro eller andre røre i disse innstramningstider. Folk har rett til å bli harme over slikt!⁵⁰⁰

Med dette kritiserte formannen gjeldende innvandringspolitikk og de økonomiske konsekvensene av denne. Ved å betegne utlendingene som “såkalte asylsøkere og flyktninger”, fremstilte han de som ikke-reelle, eller uverdige statens hjelp. Dette legitimerte harme, mente Hagen. Han understrekte ikke at subjektet for denne harmen ikke burde være “de falske” asylsøkerne og flyktningene. “Vi skal gjenreise stoltheten ved å være norske og ved å være sjefer i vårt eget land”, var blant avslutningspoengene i talen.⁵⁰¹ Utsagnet er uklart, men kan tolkes i

⁴⁹⁷ Rommetvedt 1990: 23

⁴⁹⁸ Aftenposten 17.11.88

⁴⁹⁹ Aftenposten 17.11.88

⁵⁰⁰ Hagen 1988 [tale]

⁵⁰¹ Hagen 1988 [tale]

innvandringskritisk retning. Hva det vil si “å være norsk” ble ikke spesifisert, og utsagnet impliserer at ikke-norske satt dagsordenen. Fremskrittspartiets protest var av generell karakter, den var *populær*, og innvandringskritikk var *en del av* denne protesten. Partiet var altså ikke et ensaksparti.

6.1.2 Fremskrittspartiet og innvandringskritikk – monopol eller konkurranse?

Fremskrittspartiet hadde markert seg som klart negativ til innvandring. Noen journalister, politiske motstandere og organisasjoner, pekte derfor implisitt og eksplisitt på likhetstrekk mellom Fremskrittspartiet og innvandringsfiendtlige organisasjoner.⁵⁰² I neste delkapittel vil jeg også presentere noe av denne kritikken. Spørsmålet er her om de radikale organisasjonene utgjorde en konkurranse for Fremskrittspartiet, eller om Fremskrittspartiet hadde politisk monopol på innvandringskritikk.

I 1987 ble flere innvandringsfiendtlige organisasjoner stiftet, og Folkebevegelsen mot innvandring gjorde seg mest bemerket. I punkt 1 av organisasjonens vedtekter heter det: “Alle folkeslag har rett til et hjemland som er deres eget, hvor de kan videreføre egen kultur og egne tradisjoner. Ingen har rett til å overta andres hjemland, hverken gjennom innvandring eller væpnet invasjon. Ethvert lands borgere har fortrinnsrett til sitt eget hjemland”.⁵⁰³ Flerkulturelle samfunn var et onde, mente organisasjonen, som ville gjennomføre folkeavstemning om innvandring, og motarbeide at offentlige midler ble brukt på holdningskampanjer om innvandring.⁵⁰⁴ Lederen for Folkebevegelsen, Arne Myrdal⁵⁰⁵, fortalte til Aftenposten at han ville anbefale sine medlemmer å stemme på Fremskrittspartiet ved stortingsvalget i 1989. Han uttalte å ha sansen for Carl I. Hagen, men kritserte han for å ikke ha helt orden i rekkene, da noen av partiets representanter mente innvandring var “åltreit”.⁵⁰⁶

⁵⁰² Se for eksempel: Verdens Gang 02.06.89, Jon Michelet til Aftenposten 05.05.89, Blitz til Norsk Telegrambyrå 19.05.89, og Kjemisk Industriarbeiderforbund til Norsk Telegrambyrå 12.10.88.

⁵⁰³ Aftenposten 21.10.87

⁵⁰⁴ Aftenposten 21.10.87

⁵⁰⁵ Arne Myrdal (1935-2007) var Folkebevegelsen mot innvandrings første leder. I 1989 ble han dømt til å sone atten måneder i fengsel, for å ha planlagt å sprengte et (uferdig) asylmottak utenfor Arendal.

⁵⁰⁶ Aftenposten 22.10.88

Det politiske partiet Stopp Innvandringen ble stiftet av Jack Erik Kjus⁵⁰⁷ i 1987. Partiet ville stenge grensene, og heller ikke ta imot kvoteflyktninger. Innvandrere og flyktninger skulle oppfordres til hjemreise, mente partiet. Hege Søfteland⁵⁰⁸, andrekandidat på partiets Oslo-liste, uttalte at landets politikere åpnet for en masseinvasjon fra sør, og betegnet det som landsforræderi.⁵⁰⁹ Stopp Innvandringen stilte til stortingsvalget i 1989 i alle landets fylker, og Erik Gjems-Onstad var førstekandidat for partiet i Akershus.

Flere av Fremskrittspartiets representanter ønsket ikke å markere avstand til de radikale innvandringsfiendtlige organisasjonene. Eksempelvis ville ikke Jens Marcussen ta avstand fra Folkebevegelsen fordi han mente organisasjonen ikke var rasistisk. Han tok likevel avstand fra rasistene i organisasjonen, “dersom det finnes noen”. Han nektet for å være rasist. Samtidig uttalte han at Arendal ville vært et roligere sted uten innvandrere.⁵¹⁰ Marcussens utsagn kan leses som et forsøk på avfeie rasisme som korrekt betegnelse på Folkebevegelsen og sin egen oppfatning av innvandrere som et uroelement. Budskapet var ambivalent. Tor Mikkel Wara, daværende leder for Fremskrittspartiets Ungdom, ville heller ikke ta avstand fra Arne Myrdal og Folkebevegelsen, men han tok avstand fra all vold, og eventuelle oppfordringer til vold.⁵¹¹ Seks uker før stortingsvalget gikk Thor Børresen og Ingvar R. Gundersen til pressen, og oppfordret til å unngå voldsbruk. De var henholdsvis formann i Fremskrittspartiets Ungdom i Aust-Agder, og leder i Fremskrittspartiets bystyregruppe i Arendal. “Vi tar klar avstand fra Arne Myrdal fra Folkebevegelsen mot innvandring”, uttalte de, som et svar på Myrdals uttalelse til NRK Dagsrevyen om at det var greit å forsvare seg mot innvandring med knyttenevene.⁵¹²

Tore Bjørge, *sosialantropolog* og forsker, utarbeidet i 1989 den første rapporten over *fremmedfiendtlig vold* i Norge, som ansatt ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Rapporten viste at denne volden var en del av den generelle voldsøkningen, men tendensen var likevel klar: innvandrere og asylsøkere ble i økende grad utsatt for vold fordi de tilhørte disse gruppene. I de fleste tilfellene var gjerningspersonene medlemmer av kriminelle ungdomsgjenger, og manglet en

⁵⁰⁷ Jack Erik Kjuus (1927-2009) var jurist av yrke. I 1997 ble han dømt etter rasismeparagrafen etter å ha argumentert for å sterilisere adoptivbarn.

⁵⁰⁸ Hege Søfteland (f. 1959) har siden 1989 gjort seg bemerket som innvandringsmotstander. Før dette hadde hun vært medlem av Høyre og Fremskrittspartiet. Hun er nå medlem av Demokratene.

⁵⁰⁹ Verdens Gang 29.04.89

⁵¹⁰ Verdens Gang 09.08.89

⁵¹¹ Verdens Gang 09.08.89

⁵¹² Norsk Telegrambyrå 05.08.89

bevisst politisk ideologi.⁵¹³ Steder hvor arbeidsledigheten var høy fikk voldsutøverne noe støtte fra deler av lokalbefolkningen, ifølge rapporten. Den sa videre at de fremmedfiendtlige holdningene lot seg best forklare med at noen nordmenn opplevde å være i et konflikt- eller konkurranseforhold med innvandrerne. Politisk agitasjon fra blant annet Folkebevegelsen, Stopp Innvandringen og Fremskrittspartiet, spilte trolig også inn, ifølge Bjørgo.⁵¹⁴ Omtrent fire uker før valget formidlet *Norsk Telegrambyrå* Bjørgos funn – også Fremskrittspartiets mulige rolle i voldsøkningen.⁵¹⁵ Som vi skal se i det neste hadde informasjonen *ikke* en merkbar negativ virkning på oppslutningen til Fremskrittspartiet.

Fremskrittspartiet var “1989-valgets store seiersherre”, ifølge Hilmar Rommetvedt. Valget var bemerkelsesverdig av flere grunner, skriver han Rommetvedt. Blant annet skiftet nesten fire av ti velgere parti, eller gikk ut eller inn av hjemmesittergruppen. Arbeiderpartiet gjorde sitt dårligste valg siden 1930, og Høyre sitt dårligste siden 1973. Fremskrittspartiet gjorde sitt *beste* valg til da, med en oppslutning på 13%,⁵¹⁶ og økte antallet representanter fra 2 til 22.⁵¹⁷ Rommetvedt forklarer suksessen med fraværet av et borgerlig regjeringsalternativ, og partiets lov og orden-profil. I tillegg vant partiet trolig sympati da iranske Ayatollah Khomeiny i februar 1989 utstedte en fatwa som krevde indiske Salman Rushdies henrettelse for blasfemi, etter å ha skrevet *Satanistiske vers* – “[i]nnvandrerskepsisen blomstret på ny”, skriver Rommetvedt.⁵¹⁸

Stopp Innvandringen, som stilte til valg under parolen “Norge for nordmenn”,⁵¹⁹ fikk bare 0,3% oppslutning ved valget.⁵²⁰ Det kan tolkes som at innvandringsfiendtlighet ikke var utbredt i befolkningen. Det kan videre tolkes som at Fremskrittspartiets innvandringskritikk samsvarte med holdningene til majoriteten av de som var negativ til innvandring, og opptatt av dette ved valget. Fremskrittspartiet hadde tilsynelatende politisk monopol på innvandringskritikk. Fremskrittspartiet hadde riktig nok *ikke* hatt fokus på innvandring i valgåret 1989, men heller på “umoralske alenemødre”, “unnasluntrere” og folketrygden.⁵²¹ Tilnærmingen til innvandring var altså en annen i denne valgkampen, enn den i 1987, men i mellomtiden hadde partiet markert seg

⁵¹³ Bjørgo 1989: 7

⁵¹⁴ Bjørgo 1989: 46-47

⁵¹⁵ Norsk Telegrambyrå 19.08.89

⁵¹⁶ Rommetvedt 1990: 7-9

⁵¹⁷ Rommetvedt 1990: 11

⁵¹⁸ Rommetvedt 1990: 25

⁵¹⁹ Verdens Gang 29.04.89

⁵²⁰ Rommetvedt 1990: 106. I 1995 ble Stopp Innvandringen, sammen med Hjelp de fremmede hjem ellers mister vi landet vårt, til Hvit Valgallianse.

⁵²¹ Rommetvedt 1990: 28

i innvandringsspørsmålet, som de to neste delkapitlene vil vise.

6.2 Den politiske diskursen - forslaget om folkeavstemning som fremste eksempel

I kapittel 5 viser jeg at valgkampen i 1987 gjorde Fremskrittspartiets politiske motstandere mer bevisst hvordan det var mest hensiktsmessig å tilnærme seg innvandringsspørsmålet, nemlig å møte Fremskrittspartiet med saklige argumenter i en åpen debatt. Både å fortie temaet og å fremme sterke beskyldninger kunne virke positivt for Fremskrittspartiet, hadde erfaring vist, men idealet skulle vise seg vanskelig å leve opp til. I det følgende vil jeg belyse om Fremskrittspartiets satsning på innvandringskritikk, og fremstilling av innvandring som en trussel, førte til at andre tok klarere avstand til rasisme, og at debatten ble polarisert.

6.2.1 Fremskrittspartiets forslag om folkeavstemning om innvandring i 1988

I mai 1988 lot Carl I. Hagen seg intervjuet av *Aftenposten*, blant annet om partiets forslag om folkeavstemning om innvandring.⁵²² Hagen fortalte at han var usikker på hvor store innslag av “fremmede kulturer” Norge kunne tåle, og at antallet innvandrere landet kunne tilfredsstillende assimilere var begrenset. Han bekreftet at Fremskrittspartiet vurderte å formelt foreslå en folkeavstemning om størrelsen på innvandringen. Partiet ville be befolkningen definere det ideelle antallet innvandrere landet burde ta imot de neste femti årene.⁵²³ Sommeren gikk uten at Fremskrittspartiets forslag fikk noe særlig oppmerksomhet. Før Stortinget åpnet igjen for høsten 1988 tiltok imidlertid interessen for forslaget. Anne Beth Moslet, nestleder i Fremskrittspartiet 1985-1987, skrev som politisk redaktør i *Morgenbladet* en lederartikkel som rettet kritikk mot Hagens forslag. Under overskriften “Stutumkopi” skrev Moslet:

Ønsket om en saklig debatt er opplagt og legitimt i et demokrati. Men å skulle la et prinsipielt ja eller nei til innvandring komme til uttrykk gjennom en folkeavstemning som skal respektere folkerettslige forpliktelser er etter vårt skjønn utopisk. Det kan i verste fall føre til en Stutumavgjørelse, som det nye partiet “Stopp Innvandringen”

⁵²² Forslaget var i tråd med partiprogrammet. I programmet av 1977 erklærte partiet at folkeavstemninger burde være en del av styresettet, og det ville avgjøre kontroversielle politiske spørsmål med folkeavstemning. Vi husker fra kapittel 4 at Hagen allerede i 1979 uttalte at hvis det ble aktuelt å ta inn et stort antall flyktninger burde det avgjøres gjennom en folkeavstemning (Verdens Gang 24.07.79).

⁵²³ Aftenposten 21.05.88

foreløpig er alene om. I alle fall er ikke dette for ekte liberalistisk politikk å regne, ei heller i wergelandsk frihetsånd.⁵²⁴

Å sammenligne Fremskrittspartiets politikk med humorkarakteren Stutums holdninger var en strategi for å implisitt si at politikken var lite gjennomtenkt, og potensielt dum. Moslet viste også til Henrik Wergeland, blant annet kjent for å ha engasjert seg i kampen mot Grunnlovens “Jødeparagraf”, som nektet jøder og jesuitter adgang til riket. Ved å vise til Wergeland i denne sammenhengen tok Moslet avstand fra en ekskluderende politikk. Moslet ble intervjuet av *Verdens Gang* dagen etter at lederen ble trykket. På spørsmål om hvorvidt hun fryktet rasisme, siden hun trakk paralleller fra Hagens forslag til Stopp Innvandringen, svarte hun bekreftende. Hun fortalte til avisen at hun ikke hadde drøftet lederen med sin overordnede, Hroar Hansen. Hansen var ansvarlig redaktør og eier i *Morgenbladet*, og samtidig nestleder i Fremskrittspartiet.⁵²⁵ Derfor ble avisen av noen oppfattet som et talerør for Fremskrittspartiet. Moslet var uenig i en slik karakteristikk, og forholdt seg bare til sin rolle som politisk redaktør da hun skrev lederen, hevdet hun overfor *Verdens Gang*.⁵²⁶

I september ble det kjent at Odd Djørland og Magne Kjøs, henholdsvis leder for Vest-Agder og Oppland Fremskrittsparti, var positive til å avgjøre mottak av flyktninger og asylsøkere gjennom kommunale folkeavstemninger. Dette mer spesifikke og kontroversielle forslaget ville ikke Hagen kommentere.⁵²⁷ I oktober uttalte Mohan Singh Varma, bystyrerepresentant for partiet i Oslo, at folkeavstemningen skulle gjelde alle innvandrere, uavhengig av hudfarge, og derfor var det irrelevant å snakke om rasisme. Varma erklærte at han var “norsk nasjonalist”, og at det var viktig å ta hensyn til hva “folket” mente om dagens innvandringspolitikk.⁵²⁸ Rune Nikolaisen, leder for Fremskrittspartiets Ungdom Aust-Agder og medlem av Arendal bystyre, uttalte seg negativt om forslaget om folkeavstemning i offentligheten, og meddelte at han meldte seg ut av partiet hvis det gikk inn for forslaget.⁵²⁹ På landsstyremøtet i oktober ble forslaget knapt nevnt, og det var ingen som markerte seg som uenig i spørsmålet, fortalte Hagen selv til *Aftenposten*.⁵³⁰

⁵²⁴ Lederen ble gjengitt i *Aftenposten* 27.09.88, samme dag som den stod på trykk i *Morgenbladet*.

⁵²⁵ Den politiske organisasjonen *Libertas* (1947-1988), som var liberal i økonomiske spørsmål og ellers konservativ, eide *Morgenbladet* 1982-1987. I 1987 kjøpte Hroar Hansen avisen, og han var selv redaktør 1988-1993.

⁵²⁶ *Verdens Gang* 28.09.88

⁵²⁷ *Aftenposten* 26.09.88

⁵²⁸ *Aftenposten* 06.10.88

⁵²⁹ *Aftenposten* 08.10.88. Nikolaisen fulgte opp uttalelsen, og meldte seg ut (Nikolaisen (2013) [korrespondanse]).

⁵³⁰ *Aftenposten* 10.10.88

Verdens Gang fikk i oktober utført en spørreundersøkelse på hvordan folk forholdt seg til forslaget om folkeavstemning.⁵³¹ Resultatet viste at 49% var imot, 37% for, og 14% hadde ingen formening. Ungdom 15-24 år utmerket seg som spesielt positive med 51% for, og 35% imot. “Det krever mot bare å fortelle en intervjuer at man støtter mitt forslag om folkeavstemning”, kommenterte Hagen. Han vurderte 37% som mye, etter den utskjellingen han var blitt utsatt for. Det å fremme forslag er en form for politisk påvirkning og markering, sa han.⁵³² Det var altså viktig for partiet å markere sitt politiske standpunkt i innvandringsspørsmålet.

6.2.2 Stortingsdebatten om forslaget om folkeavstemning

Kommunal- og miljøvernkomiteens innstilling om innvandringspolitikken ble debattert i Stortinget 1. november 1988.⁵³³ I debatten ble også Fremskrittspartiets forslag om folkeavstemning diskutert og votert over. Ordvekslingen er et godt eksempel på dynamikken i den innvandringspolitiske diskursen. Hagen kritiserte at innvandrere hadde et eget boligselskap og 300 statsstøttede organisasjoner, samt at de fikk spesielle lån i Husbanken og morsmålundervisning. Alt dette kostet penger som kunne vært brukt på funksjonshemmede, eldre og syke, påpekte Hagen.⁵³⁴ Denne økonomiske argumentasjonen, med utgangspunkt i å sette svake grupper opp mot hverandre var, som vi har sett, typisk for partiets retorikk i innvandringsspørsmålet. Hagen fremførte også flere andre etablerte påstander: Han avviste at det var mye rasisme i Norge, han mente en liberal innvandringspolitikk var umulig siden Norge var en velferdsstat, og han sa at asylsøkere hovedsaklig var mennesker som ville omgå innvandringsstoppen.⁵³⁵ Angående folkeavstemning om innvandring sa Hagen at Fremskrittspartiet vurderte saken som spesielt egnet for folkeavstemning fordi store velgergrupper var opptatt av temaet, og mange følte seg overkjørt av politikerne. Hagen viste altså til “folket”, og baserte politikken legitimitet – i et svært kontroversielt tema – på at den hadde oppslutning blant mange. Hagen formulerte forslaget slik:

⁵³¹ *Verdens Gang* 21.10.88

⁵³² *Verdens Gang* 21.10.88

⁵³³ Innstillingen heter: “Stortingsmelding nr. 39 for 1987-88”. Komiteen presenterte de politiske rammene for forslaget om en ny utlendingslov. Loven var allerede lagt frem for Stortinget, og vil bli presentert senere.

⁵³⁴ Stortingstidene 1988-1989: 444

⁵³⁵ Stortingstidene 1988-1989: 445

Stortinget ber Regjeringen organisere en rådgivende folkeavstemning med følgende voteringstema: Bør Norge begrense mottaget [sic] av flyktninger til kvoteflyktninger fra FNs høykommisær og asylsøkere som oppfyller kriteriene for flyktingestatus i henhold til en streng vurdering av reglene i Genevekonvensjonen om flyktningsstilling av 1951?⁵³⁶

Ble forslaget vedtatt ville det medføre en streng praktisering av de internasjonale forpliktelsene,⁵³⁷ og ordningen med opphold på humanitært grunnlag ville bli opphevet, presiserte Hagen.⁵³⁸

Kjellbjørg Lunde, nestleder for Sosialistisk Venstreparti, hevdet Hagen og Fremskrittspartiet “fyrte opp under” negative holdninger til innvandrere. Bare Folkebevegelsen mot innvandring brukte de samme argumentene som Hagen, og hadde det ikke vært for Hagen ville ikke innvandring vært oppfattet som et problem blant befolkningen, mente Lunde.⁵³⁹ Ingunn Laumann⁵⁴⁰ for Arbeiderpartiet mente Fremskrittspartiets forslag hadde appellert til befolkningens egoisme. Thorbjørn Berntsen leste opp et brev fra Folkebevegelsen mot innvandring i bladet Stopp Innvandringen. Folkebevegelsen hadde uttrykt støtte til Fremskrittspartiet. Om det sa Berntsen:

Det er disse folkene som heier på deg, Hagen. Du har fridd til det verste åndelige grums som finnes ute i folkedypet, og det er disse du satser din politiske makt og standing på. Jeg tror ikke du er interessert i innvandringspolitikk i det hele tatt. Det du er interessert i, er å røre rundt i denne gryta med det brungrumset som kommer til uttrykk i det jeg siterte, og som du skal hale stemmer på. Vel bekomme!⁵⁴¹

Det Berntsen fremsatte var en sterk kritikk av Hagens politikk, og dels hans person. Sitatet over viser indignasjon, og kan betegnes som polemisk. Kritikken begrunnet Berntsen med at partiet mottok støtte fra Folkebevegelsen mot innvandring. Han mer enn antydte at dette var et tegn på at Fremskrittspartiet bevisst spilte på uakseptable holdninger, simpelthen for å vinne oppslutning.

⁵³⁶ Stortingstidene 1988-1989: 445

⁵³⁷ *Genevekonvensjonen om flyktnings status av 1951* er en del av humanitær folkerett. Norge forpliktet seg til avtalen i 1953, og per 2013 har 145 land gjort det samme. Ifølge konvensjonen (artikkel 1 A. (2)) er en flyktning en person som har flyktet fra sitt land på grunn av “velgrunnet frykt for forfølgelse”, ofte på grunnlag av rase, religion, nasjonalitet eller politisk orientering.

⁵³⁸ Stortingstidene 1988-1989: 445

⁵³⁹ Stortingstidene 1988-1989: 446

⁵⁴⁰ Ingunn Lauman (f. 1952) var vararepresentant på Stortinget for Arbeiderpartiet Nordland 1985-1993. Hun har vært ordfører for Dønna i Nordland 2007-2011.

⁵⁴¹ Stortingstidene 1988-1989: 449

Hagen beskrev brevet Berntsen leste opp som fælt, og kritiserte stortingspresidenten for å ha tillat Berntsens “grove bekyldninger”. Fremskrittspartiet ville ikke la seg skremme til taushet av beskyldninger eller hån, erklærte Hagen; han fryktet for ytringsfriheten, siden skjellsord som Berntsens var skremmende. Hagen betegnet Stortingssalen som en sal som ikke tålte fri debatt.⁵⁴²

Mot slutten av debatten sa Berntsen at han trodde Fremskrittspartiet var bevisst sine innvandringspolitiske uttalelser, og han ville ha seg frabedt å se Hagen “nærmest gråte” som en “forfulgt uskyldighet” i innvandringspolitikken. Berntsens siste poeng var at innvandring hadde blitt diskutert lenge, men ikke før Fremskrittspartiet engasjerte seg ble rasisme diskutert i samme kontekst.⁵⁴³ Hagens formulering av spørsmålet om folkeavstemning ble ikke bifalt, mot Fremskrittspartiets egne to stemmer.⁵⁴⁴

Kritikken mot Hagen og Fremskrittspartiet var, som i 1987, preget av beskyldninger om at partiet stimulerte til egoisme, at det var årsaken til negative holdninger til innvandrere, og at det hadde som strategi å vinne stemmer på “grums”. En ny anklage var at partiet lignet de nye innvandringsfiendtlige organisasjonene. Hagen tok selvfølgelig avstand fra anklagene, og fremstilte seg som et offer for urettferdig kritikk, og en forkjemper for ytringsfrihet. Debatten om folkeavstemning om innvandring var ikke mindre polarisert enn den som fulgte “Mustafa-saken”. Debatten viser at det var vanskelig for de andre partiene å diskutere innvandring nøytralt med Fremskrittspartiet.

6.2.3 NRKs partilederdebatt

I NRKs partilederdebatt to dager før stortingsvalget i 1989 hadde flere av de andre partilederne et negativt søkelys på Fremskrittspartiets innvandrings- og u-hjelpspolitik. Arne Fjørtoft for Venstre mente blant annet at det var en dissonans i Fremskrittspartiets politikk, mellom å ville gjøre noe i Norge for eldre og syke, og samtidig ikke føle ansvar for andre i utviklingslandene. “Disse holdningene virker på meg som om dere vil at Norge skal være en mur av egoisme”, sa Fjørtoft. Han nevnte ikke innvandring spesifikt, men beskrivelsen av Norge som en mur antyder

⁵⁴² Stortingstidene 1988-1989: 449

⁵⁴³ Stortingstidene 1988-1989: 481

⁵⁴⁴ Det ble også votert over to andre forslag fremmet av Carl I. Hagen: forslag om å basere innvandringspolitikken på en streng håndhevelse av innvandringsstoppen, og forslag om å fjerne “særordninger” for innvandrerne, som for eksempel Selskapet for innvandrere- og flyktningeboliger og lån hos Husbanken. Disse forslagene fikk også bare partiets to stemmer (Stortingstidene 1988-1989: 481).

at han mente Fremskrittspartiet ikke brydde seg om de uten norsk statsborgerskap.

Hagen tok selv opp innvandrings spørsmålet, ved å spørre Gunnar Berge⁵⁴⁵ for Arbeiderpartiet om hvorvidt hans parti, i likhet med Fremskrittspartiet, ville begrense mottaket av flyktninger og asylsøkere til 1200 kvoteflyktninger i tråd med FN's konvensjoner, slik at ordningen med opphold på humanitært grunnlag opphørte. Hagen ble avbrutt fordi han hadde brukt opp sin taletid. Han fikk ikke et svar fra Berge, men han fikk presentert deler av partiets innvandringspolitikk for seerne. I sin avslutningsmonolog fortalte Hagen at partiet hadde drevet valgkamp på tre hovedsaker, nemlig å redusere skatter og avgifter, å bedre helsevesenet, spesielt for eldre og funksjonshemmede, og å gjeninnføre lov og orden. “Vi har i denne valgkamp fått det meste av det som kan krabbe og gå av politikere, og delvis andre, imot oss. Det sies veldig mye rart om oss i disse tider”, sa Hagen. Han oppfordret seerne til å høre på det partiet selv sa om sin politikk, og å ikke stole på motstanderne.

Høyres formann Jan P. Syse sa til seerne “Du avgjør – det er langt mer enn en protest”, og understreket at man ikke bare kan ønske forandringer, man må også være i stand til å gjennomføre de. Antakelig var dette en henvisning til Fremskrittspartiets rolle som et protestparti, og uttrykk for tvil vedrørende partiets politiske gjennomføringsevne. Erik Solheim for Sosialistisk Venstreparti benyttet sin avslutning til å kritisere Fremskrittspartiet. “Det jeg tror dere er redde for, er det grumset som har dukket opp i denne valgkampen – som skyldes at FrP har reist rundt og hetset alenemødre, innvandrere og en rekke andre grupper”, sa Solheim til seerne. Hans parti ville ha det som en av sine viktigste saker å tale Hagen midt imot, erklærte Solheim. Han avsluttet med å si: “Vi har ikke råd til mer egoisme”, og også med dette siktet han kanskje til Fremskrittspartiet.

Oppsummerende kan man si at kritikken mot Fremskrittspartiet innebar beskyldninger om at partiet representerte egoisme, og spilte på fordommer mot flere svake grupper – at partiet hadde en *dårlig moral*. Det var ingen som sammenlignet partiet med innvandringsfiendtlige organisasjoner. Tre av de andre partilederne tok avstand fra Fremskrittspartiet. Samtidig markerte Hagen seg ved å påpeke en forskjell mellom Fremskrittspartiet og Arbeiderpartiet i innvandrings spørsmålet, og fikk slik formidlet at partiet fortsatt ønsket restriksjon.

⁵⁴⁵ Gunnar Berge (f. 1940) var medlem av Arbeiderpartiets sentralstyre 1981-1994, og nestleder for partiet 1989-1992. Berge var statsråd i Finansdepartementet 1986-1989, og i Kommunaldepartementet/Kommunal- og arbeidsdepartementet 1992-1996.

6.3 Den praktiske håndhevelsen av innvandringspolitikken

I det følgende vil jeg kort presentere tilblivelsen av Utlendingsloven av 1988. Jeg vil også vise Fremskrittspartiets forslag til endringer i loven. En rimelig tese er at Fremskrittspartiets suksess med innvandringskritikk førte til at andre partier også ville forfølge en restriktiv linje, og at det dermed resulterte i en restriktiv politikk overfor asylsøkere og andre innvandrere.

6.3.1 En ny utlendingslov ble til

Arbeidet med å revidere fremmedloven av 1956 startet i 1977. Da ble Fremmedlovutvalget, ledet av Torkel Ophsal⁵⁴⁶, nedsatt, og utvalgets mandat var å vurdere hvordan forvaltningen skulle behandle utlendingssaker. Utvalget skulle også vurdere hvordan internasjonale lover om politisk asyl kunne tilpasses den norske loven.⁵⁴⁷ Utvalgets utredning var ferdig i 1983.⁵⁴⁸ I den ble hovedlinjene fra 1956 videreført, med forslag til endringer i praksisen, for eksempel mindre bruk av skjønn. Det ble foreslått sentraliserende tiltak for forvaltningen. Asylsaker ble foreslått behandlet av en flyktningnemnd, med Justisdepartementet som klageorgan. Utredningen sa også at forvaltningen burde kunne innvilge oppholdstillatelse på basis av tilknytning eller sterke menneskelige hensyn, og at vern mot hjemsendelse burde lovfestes.⁵⁴⁹

Justisdepartementets videre arbeid basert på utredningen resulterte i en Odelstingsproposisjon i 1987.⁵⁵⁰ De kalte loven *Lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her*, eller Utlendingsloven. Departementet var enig i de hensyn utvalget hadde vektlagt, men foretok likevel noen endringer i sin proposisjon. Stortingets justiskomiteé, som fortsatte arbeidet, gjorde få endringer i sin behandling av proposisjonen, men endret i sin innstilling strafferskelen i loven som verner utlendinger med bosettingstillatelse mot utvisning.⁵⁵¹ Departementet foreslo at kriminelle handlinger med en strafferamme på ti år eller mer skulle medføre utvisning, mens komiteen mente tre år var tilstrekkelig, samt alle

⁵⁴⁶ Torkel Ophsal (1931-1993) var professor i juss, og en internasjonalt anerkjent menneskerettighetsekspert.

⁵⁴⁷ NOU 2004 20: 3.5.4

⁵⁴⁸ Utredningen heter "NOU 1983: 47 Ny fremmedlov".

⁵⁴⁹ NOU 2004: 20: 3.5.4

⁵⁵⁰ Proposisjonen heter Ot.prp. nr. 46 (1986-87) "Om lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (Utlendingsloven)".

⁵⁵¹ Innstillingen heter Innst.O. nr. 92 (1987-88) "Innstilling fra justiskomiteen om lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven)".

narkotikaforbrytelser.⁵⁵²

Lovforslaget ble diskutert og votert over i Stortinget i juni 1988. Forslaget innebar blant annet at loven skulle gi vern mot forfølgelse, og vilkårene for opphold og arbeid skulle fremgå av forskrifter. Den skulle også være et fleksibelt verktøy for den politikken som til enhver tid var ønsket praktisert. Forslaget til den nye loven skilte som fremmedloven mellom arbeidstillatelse og oppholdstillatelse. Familiegjennforening for nærmeste familie var fortsatt lov, men presiseringen av begrepet ble overlatt til forskriftsregulering. Oppholdstillatelse på humanitært grunnlag ble foreslått innført, samt regler om legitimasjonsplikt, møteplikt og opplysningsplikt for utlendinger.⁵⁵³ Det generelle trekket var bedre rettigheter for de uten statsborgerskap.

Sosialistisk Venstreparti skilte seg ut ved å ønske en mer liberal politikk enn forslaget, og Kjellbjørg Lunde fremsatte trettisyv forslag til endringer, men ingen av disse ble bifalt. Fremskrittspartiet fremmet ni forslag til endringer.⁵⁵⁴ Partiet ønsket å stramme inn enkelte paragrafer, og en generelt mer restriktiv holdning, for eksempel skulle de som kom fra såkalte “tredjeland” avvises. Partiet mente at “sterke menneskelige hensyn” ikke skulle kunne gi oppholdsrett, men heller “særdeles sterke”. Videre mente de at “familiemedlemmer” burde begrenses til “ektefelle og barn”. De ønsket også å endre formuleringen fra at utlendinger “har rett til” til at de “kan innvilges” flere steder.⁵⁵⁵ De ni forslagene fikk ingen oppslutning blant de øvrige partienes representanter.⁵⁵⁶

Grete Brochmann og Anikken Hagelund skriver: “Knappt noen av partiets innvandringspolitiske forslag har blitt vedtatt i Stortinget. Men om forslag faller når de fremmes, kan partiets sterke tilstedeværelse i den offentlige debatten og i kampen om velgerne over tid ha påvirket de andre partienes argumentasjon”.⁵⁵⁷ Partiets valgsuksesser, både i 1987 og 1989, medførte at de andre partiene ikke kunne fortsette å ignorere innvandrings spørsmålet, avslutter Brochmann og Hagelund.⁵⁵⁸

Flertallet av partiene ville ha en mer restriktiv håndhevelse av innvandringspolitikken, og i den forstand var innvandring en symbolsak i den politiske diskursen. De andre partiene var

⁵⁵² NOU 2004 20: 3.5.4

⁵⁵³ NOU 2004 20: 3.5.4

⁵⁵⁴ Stortingstidene 1987-1988: 827-829

⁵⁵⁵ Høyre og Senterpartiet ønsket også en slik formuleringsendring med henhold til arbeids- og oppholdstillatelse, og Hagen trengte derfor ikke å foreslå dette på vegne av Fremskrittspartiet.

⁵⁵⁶ Stortingstidene 1987-1988: 840-859

⁵⁵⁷ Brochmann og Hagelund 2010: 247

⁵⁵⁸ Brochmann og Hagelund 2010: 247

imidlertid uenige med Fremskrittspartiet om hvilken grad av restriksjon man ønsket. At Fremskrittspartiet ikke fikk noe støtte for forslagene sine på Stortinget, kan antyde at uenigheten var ikke bare overfladisk og tilsynelatende, men dypere forankret hos begge parter.

6.4 Konklusjon

Fremskrittspartiet gjorde seg, med sin politisering av innvandring, bemerket som innvandringskritisk, og derfor ble det også sammenlignet med de innvandringsfiendtlige organisasjonene. Inntrykket av fellestrekk ble forsterket av at flere partirepresentanter ikke ville ta avstand fra Folkebevegelsen mot innvandring. Hvorvidt Fremskrittspartiets suksess med innvandringskritikk i 1987 var *årsaken* til at innvandringsfiendtlige krefter i årene 1987-1989 engasjerte seg i offentligheten, kan jeg ikke fastslå basert på kildematerialet jeg har analysert her. Stopp Innvandringen utgjorde en form for *konkurranse* for Fremskrittspartiet. Likevel kan det ha hatt en legitimerende funksjon for Fremskrittspartiet, fordi det kunne vise til at det eksisterte en *mer ekstrem* politikk, og slik rettferdiggjøre sitt eget, relativt sett *mer moderate*, standpunkt.

Da Fremskrittspartiet foreslo folkeavstemning om innvandring vekket det kraftige reaksjoner, og som i “Mustafa-saken” var beskyldningene om partiets holdninger også sterke. Å fremstille partiet som uanstendig var et forsøk på å delegitimere dets politikk. Velgerne virket imidlertid å respondere på Fremskrittspartiets innvandringspolitikk, og de andre partiene førte stort sett en moderat kritikk, antakelig for å ikke støte fra seg denne delen av befolkningen. Den politikken Arbeiderpartiet gjennomførte i praksis var ikke så forskjellig fra Fremskrittspartiets. Imidlertid var deres argumentasjon vesentlig forskjellig fra hverandre. Høsten 1989 skjedde det også politiske omveltninger i Øst-Europa. Ungarn åpnet grensene mot Østerriket i september, og en mengde øst-tyske flyktninger søkte dermed opphold i Vesten. I november falt Berlinmuren. Frykten for at åpne grenser ville medføre stor innvandring, førte *også i andre land* til innvandringsrestriksjoner – Norge var ikke alene om å forfølge en restriktiv innvandringspolitikk.

Ved Stortingsvalget i 1989 var partiets søkelys på innvandring dempet, men likevel tilstedeværende, og Hilmar Rommetvedt skriver at fremmefrykt kan ha gitt partiet noe oppslutning. I årene 1987-1989 finner man ikke at Fremskrittspartiet gjorde strategiske grep som kan sammenlignes med offentliggjøringen av “Mustafa-brevet”. Med forslaget om folkeavstemning om innvandring i 1988 klarte partiet likevel å ivareta posisjonen som et

protestparti i innvandrings spørsmålet. Året etter gjorde partiet sitt beste valg til da.

Fremskrittspartiets retorikk, politikk og suksess tvang de andre i retning av politisk nytenkning. Partiet fikk medvind i denne fasen fordi det ikke ble stoppet av anklager om rasisme og fremmedfiendtlighet, fordi det var mange velgere som så på innvandring som et pressende problem disse årene. Det skjedde i en kontekst av usikkerhet; som jeg viser i kapittel 1 var følelsen av økonomisk krise og fremtidsfrykt utbredt, og som jeg viser i kapittel 5 var asyløkertallene høye.

Kapittel 7: Konklusjon

I dette kapittelet vil jeg presentere min konklusjon basert på analysens viktigste funn, og slik presisere svarene på hovedproblemstillingen for avhandlingen: *Hvordan og hvorfor ble innvandringsrestriksjon en viktig kampsak for Fremskrittspartiet på 1980-tallet?* Først vil jeg ta for meg aktørene Anders Lange og Carl I. Hagen, og vise hvordan partiet under deres ledelse kan defineres med henhold til liberalisme og høyrepopulisme. Deretter vil jeg få frem essensen av hvordan og hvorfor partiet ble innvandringskritisk, og gjøre noen slutninger om partiets retoriske strategi og populære gjennombrudd, samt umiddelbare virkninger av suksessen.

7.1 To partiformenn – to ideologier

Flere momenter kan gi inntrykk av at Anders Langes Parti ble stiftet med utgangspunkt i et liberalistisk grunnsyn. Et eksempel som illustrerer dette er programposten av 1973 som kritiserte statens “formynderrolle” og krevde mer frihet for “folk”. Liberalisme kan også forklare Anders Langes u-hjelpspolitiske standpunkt, da han kritiserte at den var “tvungen”. Som partiformann overbeviste Carl I. Hagen deltakerne på partiets landsmøte i 1983 om å programfeste liberalisme som partiets ideologi, fordi han mente partiet allerede representerte denne. Samtidig foreslo han å forfølge en ansvarlig linje, som skulle fremstille partiet egnet for politisk samarbeid. Siden 1985 har partiet erklært å være liberalistisk i programmet.

Partinavnet Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep viser at det ble stiftet som en protest mot det politiske status quo. Lange anså seg som en talsmann for “folket” overfor eliten, og han ønsket en folkeavstemning om utviklingshjelp, lenge før han ledet sitt eget parti. Han benyttet retoriske grep som overdrivelser, provokasjoner og stereotyper. Dette er virkemidler som kjennetegner høyrepopulistisk retorikk. Hagen fortsatte flere av Langes tradisjoner, for eksempel opprettholdt han partiets tradisjon for å representere en politisk motdiskurs, en kontrast til det etablerte. Stadig hevdet partiet å representere “folket”. Da Fremskrittspartiet gjorde innvandring til et tema i valgkampen i 1987 begrunnet Hagen det med at “folket” var opptatt av dette, og året etter foreslo han folkeavstemning om innvandring i Stortinget. Partiet fremstilte seg som en kanal for “folkets” misnøye, og et verktøy for å endre den politiske situasjonen. Dette er typiske trekk ved den høyrepopulistiske ideologien.

I likhet med partiene Front National, Freiheitliche Partei Österreichs (Frihetspartiet), og danske Fremskridtspartiet, som jeg presenterer i kapittel 2, kan Fremskrittspartiet betegnes som høyrepopulistisk. Mogens Glistrups Fremskridtspartiet var en inspirasjonskilde for Anders Lange da han stiftet sitt parti, og for Front National, Fremskridtspartiet og Fremskrittspartiet var skatteprotest sentralt fra stiftelsen. Nasjonalistisk symbolikk var et dominerende trekk ved Frihetspartiet, og Front National var mer radikalt, nasjonalistisk og fremmedfiendtlig enn Fremskrittspartiet. Alle de fire partiene utviklet det samme politiske fokuset, nemlig innvandringskritikk, der innvandring ble fremstilt som en trussel mot nasjonens egenart.

Fremskrittspartiet kan betegnes som et høyrepopulistisk parti fordi det delte fellestrekk med andre partier som betegnes av den samme ideologien. Det er naturlig at et parti ikke vil assosieres med populisme, da ordet har mange negative konnotasjoner; blant annet kan det gi inntrykk av at partiet er useriøst og flyktig. En liberalistisk ideologi anses å være mer seriøs, forutsigbar, og ikke minst: anstendig.

Analysen viser at partiet allerede i Anders Langes tid hadde liberalistiske trekk, men også flere høyrepopulistiske og dels rasistiske elementer. Dermed vil jeg hevde liberalisme kun var en del av Fremskrittspartiet politiske profil, og ikke grunnleggende for alle sidene ved partiets politiske plattform. Partiet ønsket en streng praktisering av internasjonale forpliktelser; det ville ta imot så få som mulig – bare kvoteflyktninger. Dette er i strid med det liberalistiske idealet om like rettigheter for alle. En argumentasjon som skiller klart mellom “oss” og “de”, henholdsvis *verdige* og *uverdige*, gir en snever tolkning av hvilke individer man ønsker rettighetene skal gjelde for. Dette kan betegnes som “velferdsjåvinisme”, kjennetegnet av oppfatningen at velferdsgoder skal være forbeholdt “vårt folk”.

Liberalisme ble mindre viktig mot slutten av perioden avhandlingen tar for seg, da partiet også ble mer opptatt av innvandring. Jan Simonsen bidro til dette ved å argumentere for behovet av en “virkelighetsorientert politikk”, og å understreke at liberalismen ikke måtte fungere som en “tvangstrøye”. Hans meningsmotstander Jan Arild Snoen etterlyste mer liberalisme, og mindre illiberal politikk. Partiet ville i sum være, og fremstå, både liberalistisk og innvandringskritisk. Det følgende vil også vise partiets ideologiske dobbelhet, og videre ta for seg innvandringssspørsmålet, hvor den erklærte ideologien og faktisk praksis kom i sterkest konflikt.

7.2 Utviklingen av Fremskrittspartiets innvandringskritikk – hvordan og hvorfor?

I spørsmålet om *hvordan* innvandringsrestriksjon ble viktig for partiet, anerkjenner de fleste forskerne stortingsrepresentanten Erik Gjems-Onstads forslag om å gjøre innvandringsstoppen permanent i 1974, som starten for utviklingen. Litteraturen henviser eventuelt til “lignende tendenser” i årene 1974-1987, men jeg har funnet at bare Tor Bjørklund viser til et konkret tilfelle: i partiets standpunkt til spørsmålet om stemmerett for innvandrere. De fleste hopper altså fra 1974 til 1987, og bruker “Mustafa-saken” i 1987 som neste eksempel på innvandringskritikk. Jeg vil hevde at Gjems-Onstads innlegg markerer starten på en radikal utvikling i innvandringsspørsmålet, og at utviklingen skjedde *gradvis* frem mot 1987. Innvandringskritikk var ikke noe som plutselig manifesterte seg i partiet med “Mustafa-saken” – innvandringskritiske holdninger var allerede etablert i partiet. Innvandringskritikken var altså dypere forankret i partiet, og ikke et plutselig populistisk fokus i anledning valgkamp i 1987.

Kritikken mot innvandring kom til uttrykk både i ungdomspartiet og moderpartiet, og sentralt og lokalt. Innvandring ble tatt opp i sammenheng med enkeltsaker, og derfor var ikke utviklingen linær. Fremskrittspartiet hadde få stortingsrepresentanter, mellom null og fire i årene 1973-1989, og derfor vansker med å få politisk gjennomslag for politikken sin. Det er imidlertid ikke et hinder for å markere seg politisk. Det er kjent at opposisjonspartier kan tillate seg en friere retorikk, da de ikke behøver å levere konkrete politiske resultater.

Fremskrittspartiet markerte seg ved å fremme kritikk mot såkalte “særfordeler” for innvandrere allerede i 1979, mot statlig finansiert morsmålstøtte det samme året, mot stemmerett for innvandrere i 1983. Partiet var opptatt av innvandreres antatte trygdesvindler i 1983, fenomenet “skjult innvandring” i 1986, den problematiske “flyktningsstrømmen” det samme året, og myndighetenes manglende evne til å besørge gode mottakskår for asylsøkerne våren 1987. Ikke alltid, men i flere av disse sakene benyttet partirepresentantene kulturelle argumenter. Slike er i utgangspunktet mer verdiladet enn økonomiske og juridiske, selv om alle typene kan skille mellom “oss” og “de andre”. Den ikke-vestlige innvandringen ble fremstilt som et problem, med et negativt fokus på innvandrernes særegne kultur, religion og levesett – at de var *annerledes*. Flere representanter viste til “Europa” eller “historien” som eksempel på at innvandring ville gi problemer. Noen var mer konkrete, men ingen vektla å påvise årsakssammenhengen mellom innvandring og problemer.

Om *hvorfor* innvandringsrestriksjon ble viktig for partiet har jeg funnet at partistifteren Anders Lange la grunnlaget for partiets holdninger og argumentasjon med henhold til “de andre” – det viser hans u-hjelpspolitiske betraktninger, og hans rasesyn. Lange bedrev en dobbelkommunikasjon; han ga uttrykk for rasistiske holdninger, men hevdet samtidig å ta avstand fra rasisme. Skepsisen til “de andre”, og *ambivalensen* i de uttrykte holdningene til disse, var et viktig aspekt ved partiets argumentasjon. At Lange skilte mellom *verdige* og *uverdige* i en økonomisk argumentasjon er allerede etablert av flere forskere. Hans syn på rase og kultur har vært mindre vektlagt, men sentralt i min analyse, fordi frykten for kulturproblemer knyttet til opprinnelse senere ble et sentralt aspekt ved partiets innvandringspolitiske argumentasjon. Visse holdninger, som ellers ble ansett å være politisk ukorrekte, amoralske eller uakseptable, var tillatt i partiet, og en spesiell type argumentasjon var etablert. Jeg vil ikke hevde representantene var rasistiske, men flere ga uttrykk for en bekymring knyttet til å la “det fremmede” slippe nært.

Spørsmålet om hvorfor innvandringskritikk ble viktig for partiet må også sees i sammenheng med økningen i antallet asylsøkere. Det har klart spilt inn på hvor viktig temaet ble opplevd. Medieoppslag våren 1987 ga et inntrykk av krise i mottakssystemet. I den konteksten fremstilte Fremskrittspartiet sin restriktive politikk som en praktisk og fornuftig løsning på en politisk utfordring som med den gjeldende politiske håndteringen ville medføre økte kostnader – i en tid med presset økonomi. I denne konteksten hadde Fremskrittspartiets restriktive innvandringspolitikk et mobiliseringspotensiale.

Samtidig var fremmedfrykt utbredt i befolkningen i 1987; det var hvertfall oppfatningen blant de politiske partiene. Både Hagen og andre politikere opplevde i møte med velgerne at det eksisterte en bekymring for innvandringsutviklingen. Denne bekymringen hadde Hagen selv hatt lenge, og flere ganger fremmet, men han ble ikke tatt alvorlig. *Begge* kontekstene, både den funksjonelle og den essesielle, hadde mobiliseringspotensiale for Fremskrittspartiet, da de begge harmonerte med deres etablerte innvandringskritiske argumentasjon.

7.3 Partiets retoriske strategi og populære gjennombrudd

De øvrige partiene ville unngå å diskutere innvandring i valgkampen i 1987 i frykt for at en politisering av innvandringsspørsmålet ville stimulere til ytterligere fremmedfrykt og rasistiske holdninger, og at Fremskrittspartiet ville vinne på en slik debatt. Fremskrittspartiet var ikke

nødvendigvis alene om å ønske restriksjon, men de andre partiene førte en vesentlig annerledes retorikk, og var opptatt av å ikke la fremmedfiendtligheten få slippe til i offentligheten. Slik var diskursens spillerom.

Det er rimelig å anta at Fremskrittspartiet i en anti-rasistisk konsensus ville moderere sitt innvandringskritiske budskap i den offentlige debatten, for å unngå et rasiststempel. Samtidig ville partiet ivareta rollen som provokatør og “folkets talerør” i den politiske sfære. Partiet idealiserte full ytringsfrihet, og hadde et ideal om å provosere det etablerte. I denne konteksten kunne representantene benytte den retoriske strategien “kalkulert ambivalens”: Å implisitt fremme rasisme for å vinne oppslutning, men eksplisitt ta avstand fra det, og slik unngå anklager om rasisme. Eksempelvis snakket Lange fordomsfullt om “de sorte”, men insistere på at han ikke var “rasehater”. Partiavisens redaksjon publiserte et rasistisk leserbrev forklart med ytringsfrihet, og tok deretter *litt* avstand fra det. Hagen legitimerte fremmedfrykt ved å presentere “Mustafabrevet” som et bevis på innvandrernes konspirasjon mot nordmenn, men understrekte samtidig at man ikke måtte klandre innvandrerne for problemene knyttet til innvandring.

Partiet ble grunnet dets holdninger til “de andre”, og argumentasjon knyttet til innvandring, beskyldt for å fremme eller stimulere til fremmedfrykt og rasisme. Representantene svarte på slik kritikk ved å simpelthen insistere på at budskapet ikke var rasistisk, med en snever definisjon av rasisme som bevis – eksempelvis en som fordret tilslutning til raseteori, til tross for at rasismebegrepet hadde utviklet seg til å heller omhandle kultur. Etter partiets politisering av innvandring ble dets rolle som protestparti forsterket, men protesten forble generell. Fremskrittspartiet ble også sammenlignet med innvandringsfiendtlige organisasjoner, men det mistet tilsynelatende ikke velgere til Stopp Innvandringen i 1989 – de to partiene representerte to forskjellige former for innvandringskritikk, henholdsvis radikal og ekstrem politikk.

Det må understrekes at flere partirepresentanter var positive til innvandring. Disse var liberalister, for fri bevegelse over landegrensene, og ellers frihet for individet. Det betyr at motstridene standpunkter til innvandring var samlet i ett parti: høyrepopulistene som fryktet det fremmede eller ville vinne stemmer på kritikk, og liberalistene som var prinsipielt positive til innvandring.

Den retoriske analysen har vist at partiet benyttet fordommer som en del av sin innvandringskritikk. Det viser en dissonans mellom erklært ideologi og uttrykt politikk, og kan antyde at partiets liberalisme til en viss grad var påtatt for å fremstå anstendig. Partiet benytter nå

liberalisme som en tilbakevendende forklaring på partiets innvandringsrestriksjon, og vil ikke vedkjenne seg å ha fremmet eller spilt på fremmedfrykt – av åpenbare grunner.

Det var da innvandringskritikk kom i fokus i en valgkamp at partiet ble populært. Velgerne opplevde asylinnvandringen som et pressende problem. I den forbindelse kan man stille spørsmålet: reagerte Fremskrittspartiet på et skifte i befolkningen mot en negativ holdning til innvandring, skapt av økte asylsøkertall, eller bidro Fremskrittspartiet selv til å skape misnøyen ved å gjøre befolkningen mer bevisst de negative aspektene ved innvandringen? Svaret lar seg vanskelig klart avgjøre, men analysens funn antyder at det var en selvforsterkende prosess. Partiet legitimerte sin politikk ved å vise til at “folket” var bekymret for myndighetenes evne til å håndtere mengden av asylsøkerne. Samtidig presenterte partiet potensielle krisescenarier som kunne bidra til denne bekymringen, og vant slik oppslutning til sin restriktive politikk.

Konflikten mellom partiets liberale og konservative kulminerte på partiets landsmøte i 1994 på Bolkesjø – populært kalles møtet Dolkesjø. Hagens konservative linje vant frem, og flere liberale forlot partiet. Innvandring formuleres fremdeles ikke som den viktigste saken for partiet, men partiet har såkalt sakseierskap på innvandringsrestriksjon, og det blir stadig beskyldt for å bringe innvandringsspørsmålet frem i velgernes bevissthet når det trenger å gjenvinne oppslutning. Omtrent tre uker *før* Stortingsvalget i høst ble den kontroversielle rapporten “Tiltak for en økonomisk og kulturell bærekraftig innvandring” offentliggjort. Den var utarbeidet av Fremskrittspartiets Bærekraftutvalg. En drøy uke *etter* valget arrangerte partiet en pressekonferanse for å ta avstand fra den internasjonale pressens kobling mellom partiet og terroristen Anders Behring Breivik. Partiet tok også avstand fra å bli betegnet som høyrepopulistisk og som grunnleggende imot innvandring. Ambivalensen er altså fremdeles sterkt tilstede, og det blir spennende å se hvilken innvandringspolitikk – både i retorikk og praksis – partiet vil føre som et regjeringsparti.

Litteraturliste

Andresen, Astri, Rosland, Sissel, Ryymin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle (2012): *Å gripe fortida. Innføring i historisk forståing og metode*, Det norske samlaget

Andersen, Jørgen Goul og Bjørklund, Tor (1990) "Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway", i *Acta Sociologica*, 1990:33

Andersen, Jørgen Goul og Bjørklund, Tor (2000) "Radical right-wing populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia", i Hainsworth, Paul (red.) 2000: *The Politics of the Extreme Right. From the margins to the mainstream*, Pinter

Andersen, Jørgen Goul (2004) "Fremskridtspartiet och Dansk Folkeparti", i Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremim i dagens Europa*, Liber

Aschehous og Gyldendals Store Norske leksikon (1980), Kunnskapsforlaget, Oslo

Astrup, Mikkel E. og Friis Nilsen, Håvard (2011) "Friedrich Hayek", i Friis Nilsen, Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (red.) 2011: *Troen på markedet. De nyliberale strateger*, Res publica

Barker, Martin (1981) *The New Racism. Conservatives and the Ideology of the tribe*, University Publications of America

Benum, Edgeir (1998) "Overflod og fremtidsfrykt, 1970-", i Helle, Knut (hovedred.) *Norges historie*, Aschehoug

Berg, Ole T. (2012) "Velferdsstat", i Store norske leksikon, URL: <http://snl.no/velferdsstat>, hentet 01.11.13

Bergsjø, Tore, Mauritzen, Thomas og Olstad, Bjørn (1977) *Noen emner fra fremmedretten*,

Institutt for offentlig rett ved Universitetet i Oslo

Betz, Hans-Georg (1998) "Introduction", i Betz, Hans-Georg og Immerfall, Stefan (red.) 1998: *The New Politics of the Right : Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, St. Martin's Press

Betz, Hans-Georg (2008) "Culture, Identity and the Question of Islam", i Davis, Peter (red.): *Encyclopedia of the Extreme Right*, sitert i Jupskås, Anders Ravik (2008) *Populisme på norsk. En typologi med belegg fra partilederdebatteer 1973-2005*, masteroppgave ved Universitetet i Oslo

Bjørge, Tore (1989) *Vold mot innvandrere og asylsøkere*, NUPI-rapport nr. 136

Bjørklund, Tor (1981) "Anders Lange og Fremskrittspartiet. Norges Svar på Glistrupianismen", Institutt for samfunnsforskning

Bjørklund, Tor (1999) *Et lokalvalg i perspektiv. Valget i 1999 i lys av sosiale og politiske endringer*, Tano Aschehoug

Bjørklund, Tor (2003) "Fremskrittspartiet gjennom 30 år", *Nytt Norsk Tidsskrift* 2003, nr. 2

Brochmann, Grete (2003) "Del II. 1975-2000" i Tjelmeland, Hallvard og Brochmann, Grete (red.) 2003: *Norsk innvandringshistorie. Bind 3. I globaliseringens tid 1940-2000*, Pax Forlag

Brochmann, Grete og Hagelund, Anniken (2010) "Del 4 Norge: Landet for den gylne middelvei", i Brochmann, Grete og Hagelund, Anniken, med bidrag fra Borevi, Karin, Jønsson, Heidi Vad og Petersen, Klaus (2010) *Velferdens grenser: innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*, Universitetsforlaget

Bø, Bente Puntervold (2004) *Søkelys på den norske innvandringspolitikken –etiske og rettslige dilemmaer*, Høyskoleforlaget

Canovan, Margaret (1999) "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy",
Keele University

Canovan, Margaret (2004) "Populism", i Kuper, Adam og Kuper, Jessica (red.) 2004: *The Social Science Encyclopedia, Volume II L-Z*, 3. utgave

Christensen, Per Aage Pleyrn (2004) "Anders Lange døde – banet veien for Carl I. Hagen",
18.10.04, URL: <http://www.liberaleren.no/2004/10/18/anders-lange-dode-banet-veien-for-carl-i-hagen>

Dearing, James W. og Rogers, Everett M. (1996) *Agenda-Setting*, Sage Publications

Eide, Torbjørn (1974) *Anders Lange på nært hold*, Torbjørn Eides Forlag

Eitinger, Leo (1978) "Forholdet mellom innvandrere og nordmenn", Rådet for
innvandringspørsmål

Ekeberg, Jan Ove og Snoen, Jan Arild (2001) *Kong Carl. En uautorisert biografi om Carl I. Hagen*, Kagge forlag

"Fedrelandslaget" (2013) i Store norske leksikon, URL: <http://snl.no/Fedrelandslaget>, hentet
01.11.13

Friis Nilsen, Håvard (2011) "Ayn Rand", i Friis Nilsen, Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (red.)
2011: *Troen på markedet. De nyliberale strateger*, Res publica

Friis Nilsen, Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (2011) "Guden som sviktet", i Friis Nilsen,
Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (red.) 2011: *Troen på markedet. De nyliberale strateger*, Res
publica

Fryklund, Björn og Peterson, Tomas (1981) *Populism och missnöjespartier i Norden. Studier av småborgerlig klassaktivitet, Malmø*

Furre, Berge (1992) *Norsk historie 1905-1990. Vårt Hundreår*, Det norske samlaget

Gellner, Ernest (1995) "Nationalism and Xenophobia", i Baumgartl, Bernd og Favell, Adrian (red.) *new xenophobia in europe*, Kluwer Law International.

Gitlesen, Jens Petter og Rommetvedt, Hilmar (1994) *Lokalvalg. I møtet mellom riks- og lokalpolitikk*, Kommuneforlaget

Gorodzeisky, Anastasia, Rajzman, Rebeca og Semyonov, Moshe (2006) "The Rise of Anti-Foreigner Sentiment in European Societies, 1988-2000", i *American Sociological Review*, 71: 3

Gundersen, Fridtjof Frank (1985) *Fri og frank på tinget: liberalisme med norsk vri*, F.F. Gundersen

Hagelund, Anniken (2003) *The Importance of Being Decent. Political Discourse on Immigration in Norway 1970- 2002*, Unipax 2003

Hagelund, Anniken (2004) "En fråga om anständighet? Fremskrittspartiet och den norska invandringspolitiken", i Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremim i dagens Europa*, Liber

Hagen, Carl I. (2007) *Ærlig talt: memoarer 1944-2007*, Cappelen

Heinisch, Reinhard (2003) "Success in opposition – failure in government: explaining the performance of right-wing populist parties in public office", i *West European Politics*, 26:3

Ignazi, Piero (2003) *Extreme right parties in Western Europe*, Oxford University Press

Ivarsflaten, Elisabeth (2007) "What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases", *Comparative Political Studies*

Iversen, Jan Martin (1998) *Fra Anders Lange til Carl I. Hagen. 25 år med Fremskrittspartiet*, Millenium

Jupskås, Anders Ravik (2008) *Populisme på norsk. En typologi med belegg fra partilederdebatter 1973-2005*, masteroppgave i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo

Jupskås, Anders R. (2013) "Mangfoldig mobilisering og velsmurt valgmaskineri: Fremskrittspartiet runder 40 år", i *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2013:1

Kitschelt, Herbert (1995a) "France: The National Front As Prototype of the New Radical Right", i Kitschelt, Herbert (1995) *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*, The University of Michigan Press

Kitschelt, Herbert (1995b) "Scandinavia: A Milder Version of the New Radical right", i Kitschelt, Herbert (1995) *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*, The University of Michigan Press

Kjeldstadli, Knut (1981) "Kildekritikk", i Hodne, Bjarne, Kjeldstadli, Knut og Rosander, Göran (red.) 1981: *Muntlige kilder: om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*, Universitetsforlaget

Kjøstvedt, Anders Granås, Randin, Katrine og Simonsen, Tor Espen (red.) 2009: *Høyrepopulisme i Vest-Europa*, Unipub

Kjøstvedt, Anders Granås og Simonsen, Tor Espen (2009) "Innledning", i Kjøstvedt, Anders Granås, Randin, Katrine og Simonsen, Tor Espen (red.) 2009: *Høyrepopulisme i Vest-Europa*, Unipub

Kleven, Laila Th. (1998) *En studie av oppslutningen om Fremskrittspartiet i lys av sosiale og politiske endringer*, hovedoppgave i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo

Kommunal- og regionaldepartementet (2002): *Det statlige mottakssystemet for asylsøkere – en gjennomgang*

Kvanmo, Hanna og Rygnestad, Arild (1993) *Anders Langes saga*, Samlaget

Lehmkuhl, Joakim (1928) “Fedrelandslaget: redegjørelse for Fedrelandslagets råd”

Lie, Amund og Thorsen, Dag Einar (2007) “Kva er nyliberalisme?”, i Claes, Dag Harald, Lie, Amund og Mydske, Per Kristen (2007) *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*, Universitetsforlaget

Lorenz, Einhart (2009) “Populisme i Østerriket. Historie og fiendebilder”, i Kjølseth, Anders Granås, Randin, Katrine og Simonsen, Tor Espen (red.) 2009: *Høyrepopulisme i Vest-Europa*, Unipub

McLean, Iain og McMillan, Alistair (2012) i *The Concise Oxford Dictionary of Politics* (3 utgave)

Moen, Elisabeth Skarsbø (2006): *Profet i eget land. Historien om Carl I. Hagen*, Gyldendal

Norland, Andreas (1973) *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*, Dreyers forlag

Riedlsperger, Max (2004) “Jörg Haider och det österrikiska frihetspartiet: Uppgång och fall?”, i Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*, Liber

Rommetvedt, Hilmar (1988) *Lokalvalg eller riksgallup?: kommune- og fylkestingvalget 1987*,

Kommuneforlaget

Rommetvedt, Hilmar (1990) *Vi protesterer! Stortingsvalget 1989*, Kommuneforlaget

Rydgren, Jens (2008) "Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries, i *European Journal of Political Research*, 2008:47

Rydgren, Jens (2004a) "Vad är radikal högerpopulism?", i Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremim i dagens Europa*, Liber

Rydgren, Jens (2004b) "Nationella fronten: Etnisk nationalism och politiskt missnöje i Frankrike", i Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremim i dagens Europa*, Liber

Rydgren, Jens og Widfeldt, Anders (red.) 2004: *Från Le Pen till Fotuyn. Populism och parlamentarisk högerextremim i dagens Europa*, Liber

Simonsen, Tor Espen (2007) *Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet*, masteroppgave ved Universitetet i Oslo

Simonsen, Tor Espen (2009) "Høyrepopulisme og den danske "folkeligheden". Om Dansk Folkepartis tilbakeskuende radikalisme", i Kjöstvedt, Anders Granås, Randin, Katrine og Simonsen, Tor Espen (red.) 2009: *Høyrepopulisme i Vest-Europa*, Unipub

Skirbekk, Sigurd (2012) "Ideologi", i Store norske leksikon, URL: <http://snl.no/ideologi>, hentet 01.11.13

Smedshaug, Chr. Anton (2011) "Adam Smith", i Friis Nilsen, Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (red.) 2011: *Troen på markedet. De nyliberale strateger*, Res publica

Smith, Bruce Lannes: “Propaganda”, i Encyclopædia Britannica, URL:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/478875/propaganda>

Stoltz, Gerhard (2013) “John Maynard Keynes”, i Store norske leksikon, URL:
http://snl.no/John_Maynard_Keynes, hentet 01.11.13

Sørensen, Øystein (2001) “Liberalismens historie i Norge – noen hovedlinjer”, i Snoen, Jan Arild (red.) 2001: *Liberalisme på norsk. Ideer om Frihet 1980-2000*, Ideer om frihet

Taggart, Paul A. (2000) *Populism*, Open University Press

Teigen, Karl Halvor (2012) “Holdning”, i Store norske leksikon, URL: <http://snl.no/holdning>, hentet 01.11.13.

Tjelmeland, Hallvard (2003) “Del I. 1940-1975” i Tjelmeland, Hallvard og Brochmann, Grete *Norsk innvandringshistorie. Bind 3. I globaliseringens tid 1940-2000*, Pax Forlag

Todal Jenssen, Anders (1991) *Verdivalg. Ny massepolitikk i Norge*, hovedfagsoppgave ved Universitetet i Trondheim

Todal Jenssen, Anders “Om talekunst og følelser”, i Todal Jenssen, Anders og Toril Aalberg (red.) *Den medialiserte politikken*, Universitetsforlaget

Tranøy, Knut Erik (2013) “John Stuart Mill”, i Store norske leksikon, URL:
http://snl.no/John_Stuart_Mill, hentet 01.11.13

Turner, Bryan S (red.) 2006: “Ethnocentrism” og “Race and Ethnicity”, i *The Cambridge Dictionary of Sociology*

Von Beyme, Klaus (1988) “Right-Wing Extremism in Western Europe”, i *West European politics*, 11:2

Westerståhl, Jörgen (1972) *Objektiv nyhetsförmedling*, Akademiförlaget

Wicker, Hans-Rudolf (2001) "Xenophobia", i *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, side 16649-16652

Wæhle, Espen (2012) "Assimilering", i *Store norske leksikon*, URL: <http://snl.no/assimilering>, hentet 01.11.13

Yinger, J. Milton (1985) "Ethnicity", i *Annual Review of Sociology*, 11

Øvald, Camilla Bakken (2011) "Milton Friedman", i Friis Nilsen, Håvard og Smedshaug, Chr. Anton (red.) 2011: *Troen på markedet. De nyliberale strateger*, Res publica

Kildeliste

Anders Langes Parti og Fremskrittspartiet - trykte kilder

Partiets prinsipp- og valgprogrammer

Anders Langes Parti: "Valgprogram 1973"

Anders Langes Parti: "Prinsippprogram av 1975"

Fremskrittspartiet: "Prinsippprogram av 1977"

Fremskrittspartiet: "Valgprogram av 1977"

Fremskrittspartiet: "Valgprogram av 1981"

Fremskrittspartiet: "Valgprogram av 1985"

Fremskrittspartiet: "Prinsippprogram av 2013"

Med unntak av det siste av disse programmene, som er tilgjengelig på www.frp.no, er disse hentet fra "Vi vil! Norske partiprogrammer 1884-2001", en CD-rom utgitt av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, Institutt for samfunnsforskning

Partiaviser (inkludert Hundeavisen og Anders Langes Avis)

Hundeavisen

1960 - nr. 5, nr. 24.

1961 - nr. 4, nr. 5, nr. 24

Anders Langes Avis

1962 - nr. 2, nr. 3, nr. 5, nr. 24

1963 - nr. 8, nr. 16

1964 - nr. 4, nr. 14

1965 - nr. 8, nr. 13, nr. 22/23

1969 - nr. 1

1972 - nr. 12, nr. 19

1973 - nr. 5/6, nr. 18/19

Anders Langes Parti Avisen

1975 - nr. 3

1976 - nr. 31

Fremskritt

1977 - nr. 29

1978 - nr. 34

1979 - nr. 7, nr. 9, nr. 10, nr. 29, nr. 31, nr. 32, nr. 37

1981 - nr. 31

1982 - nr. 5, nr. 34, nr. 38, nr. 39

1983 - nr. 13, nr. 16, nr. 42

1984 - nr. 5, nr. 21, nr. 25, nr. 27

1985 - nr. 17, nr. 29

1986 - nr. 2, nr. 3, nr. 11, nr. 20, nr. 49

1987 - nr. 4, nr. 19, nr. 27

Annet trykt materiale

Anders Langes Parti 1975: Bærum lokallag: "Alarmseddel" [løpeseddel]

Anders Langes Parti og Fremskrittspartiet - utrykte kilder

Muntlige kilder

Hagen, Carl I. 12.02.13, Oslo Rådhus

Myhre, Peter N. 14.12.12, Stortinget

Korrespondanse

Røste, Ronny, spesialrådgiver (2012) [korrespondanse] 17.04.12

Myhre, Peter N. via Røste, Ronny (2012) [korrespondanse] 26.11.12

Larsen, Knut Gunnar, organisasjonsrådgiver (2012) [korrespondanse] 02.02.12-15.02.12

Taler

Lange, Anders 1973: *Samfunnet er en stor frase!*

Saga kino, Oslo, 08.04.73, URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=103>

Hagen, Carl I. 1988: *Mer velferd - mindre stat!*

Bergen, 16.04.88, URL: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=267>

Internettkilder

Fremskrittspartiet: "Historie", URL: www.frp.no/no/mot_oss/historie, hentet 01.05.13

Andre kilder

Stortingskilder

Stortingstidene 1973-1974

Stortingstidene 1974-1975

Stortingstidene 1982-1983a

Stortingstidene 1982-1983b (forhandlinger i Odelstinget)

Stortingstidene 1983-1984

Stortingstidene 1986-1987

Stortingstidene 1987-1988

Stortingstidene 1988-1989

Odelsting proposisjon nr. 46 (1986-87) “Om lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (Utlendingsloven)”

Innstilling til Odelstinget nr. 92 (1987-88) “Innstilling fra justiskomiteen om lov om utlendingers adgang til riket og deres opphold her (utlendingsloven) ”

Stortingsmelding nr. 39 (1973-74) “Om innvandringspolitikken”

Stortingsmelding nr. 39 (1987-88) “Om innvandringspolitikken”

Norges offentlige utredninger

NOU 1973: 17: “Innvandringspolitikk”

NOU 1983: 47: “Ny fremmedlov”

NOU 2004: 20: “Ny utlendingslov”

Aviser

Aftenposten

09.11.85

30.01.87

31.01.87

31.08.87

10.09.87

19.09.87

21.10.87

21.05.88

02.07.88

26.09.88

27.09.88

06.10.88

08.10.88

10.10.88

22.10.88

09.11.88

17.11.88

05.05.89

Norsk Telegrambyrå

30.08.87

31.08.87

07.09.87

08.09.87

09.09.87

30.09.87

15.10.87

07.06.88

01.09.88

12.10.88

19.05.89

05.08.89

19.08.89

Verdens gang

24.07.79

17.03.83

19.05.84

27.01.87

05.03.87

12.03.87

21.03.87

17.06.87

08.09.87

09.09.87

10.09.87

25.05.88

28.09.88

21.10.88

29.04.89

02.06.89

09.08.89

Andre aviser og magasiner

Bergens Tidene 13.10.83

Norge i dag 11.11.03

Ny tid 27.10.06, URL: <http://omod.info/pdfs/271006NyTid.pdf>

Statistikk og meningsmålinger

Aardal, Bent: "Valgstatistikk" URL: <http://www.aardal.info/valgstat.htm>

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (Meningsmålingsarkivet) : MMI mars 1987

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (Meningsmålingsarkivet): TNS gallup oktober 1987

Statistisk sentralbyrå: Inn- og utvandring for Norge 1958-1975

URL: http://www.ssb.no/a/histstat/sagml/sagml_33.pdf

Statistisk sentralbyrå: "Valgundersøkelsen 1985"

Statistisk sentralbyrå: "Fylkestingvalget 1987"

Korrespondanse

Utlendingsdirektoratet: Sandal (2013) [korrespondanse] 15.05.13

Nikolaisen, Rune (2013) [korrespondanse] 01.05.13

NRK-TV

Valgrevyen 31.08.87

Partilederdebatten 1987

Partilederdebatten 1989

Diverse andre kilder

Høyesterettsdom Rt-1990-257 URL:

<http://www.advokat-danielsen.no/Arkiv/F/F-Injuriesak%20mot%20Rogalands%20Avis.pdf>

Språkrådet [pressemelding] 15.11.06 URL: [http://www.sprakradet.no/nb-](http://www.sprakradet.no/nb-NO/Toppmeny/Aktuelt/Beklager/)

[NO/Toppmeny/Aktuelt/Beklager/](http://www.sprakradet.no/nb-NO/Toppmeny/Aktuelt/Beklager/)

Appendix

“Mustafa-brevet”

TIL: CARL I. HAGEN, STORTINGET
FRÅ: MOHAMMAD MUSTAFA, UNDERHAUGSV. 15
0354, OSLO 3.

“ALLAH ER ALLAH OG MUHAMMAD ER HANS
PROFET” !

DE KJEMPER FORGJEVES, HR. HAGEN!
ISLAM, DEN ENESTE SANNE TRO, VIL SEIRE
HER I NORGE OGSÅ.
EN DAG VIL MOSKEER VÆRE LIKE VANLIG
I NORGE SOM KIRKER ER DET I DAG.
MINE BARNEBARN-BARN VIL OPPLÈVE DETTE
JEG VET, OG ALLE MUSLIMER I NORGE VET,
AT EN DAG SKAL NORGES BEFOLKNING
KOMME TIL TROEN, OG AT DETTE LANDET
SKAL BLI MUSLIMSK!
VI FØDER FLERE BARN ENN DERE, OG
ADSKILLIGE, RETT-TROENDE MUSLIMER
KOMMER TIL NORGE HVÆRT ÅR, MENN I
PRODUKTIV ALDER.
EN DAG SKAL OGSÅ DET VANTRO KORSÆT
I FLAGGET BORT!

Mohammad Mustafa

OSLO, 8/7-87

Foto: Bent Ramberg / Scanfoto

Abstract

In this master dissertation I have studied the rise of Fremskrittspartiet's critical attitude towards immigration and the party's attitude towards "the others", between the years 1973 and 1989. In my analysis of this development I focus on the party's arguments, rhetoric and strategy. The analysis has revealed that already from its founding the party had both right-wing populist and liberal traits. Right-wing populism usually has negative connotations, and if the goal is to be taken seriously, a party would rather associate itself with liberalism. In 1985, Fremskrittspartiet declared itself a liberalistic party. In the immigration policies, the party's populist elements clashed with the liberal, manifesting in an ideological duality. Furthermore, my analysis has shown that the party's founder, Anders Lange, laid the foundations for Fremskrittspartiet's attitude towards "the others" by on one hand expressing racist attitudes, yet on the other hand stating his disapproval of racism.

The development of the party's critical attitude towards immigration was a gradual process and did not happen suddenly with the "Mustafa-letter" in 1987, but my analysis shows that it did gradually turn more radical throughout the period I have studied. Fremskrittspartiet often used "cultural" arguments, based on the idea of an "us" versus "the others", and focused on the "otherness" of none-western immigrants. The party was critical to immigration already before the phenomenon had reached a considerable volume.

It was a commonly held view that fear of foreigners was widespread in the general population and, because it was feared that this could garner Fremskrittspartiet votes, the other parties and the media chose not to focus on immigration at all, and sought instead to prevent politicizing of the subject. As an anti-racist consensus was dominating it was not unreasonable that a moderation of their views would garner Fremskrittspartiet many votes and this was done, also to avoid being branded as racists. To achieve this, the analysis has shown that Fremskrittspartiet chose a strategy based on *calculated ambivalence*: implicitly promoting racist views in order to win votes, while publically denouncing racism, thus making it more difficult to brand the party as racist.

Both right-wing populists and liberalists left their mark on the party's immigration policies. In 1985 it was decided that Fremskrittspartiet was really for, yet still against, free immigration, thus violating the liberal principle of freedom. Representatives of the party used

prejudices amongst common people during the immigration debates and betrayed the individual. This exemplifies the discrepancy between ideology and actual politics but it seems to have been its clear critical attitude towards immigration which made the party popular in 1987. Legitimizing its policy, Fremskrittspartiet pointed to the “people’s” wish for a focus on immigration policies, but also used crisis scenarios and garnered much support due to their restrictive policies.